B. P. HASDEU

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT

B. P. HASDEU

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT

Ilustrația copertei : *Ion Olaru*

B. P. HASDEU

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT

Postfață și bibliografie
de
DOINA CURTICĂPEANU

EDITURA MINERVA
București — 1978

Se reproduce textul după B. P. Hasdeu : *Ioan Vodă cel Cumplit*. Ediţie şi cuvînt înainte de C. Mohanu. Bucureşti, Editura Militară, 1969. Textul a fost revăzut şi întregit

OAMENI MARI AI ROMÂNIEI

IOÀN VODĂ CEL CUMPLIT

AVENTURILE. DOMNIA. RĂZBOAIELE. MOARTEA LUI. ROLUL SĂU ÎN ISTORIA UNIVERSALĂ ŞI ÎN VIAŢA POPORULUI ROMÂN

(1572—1574)

DE

B. PETRICEICU HASDEU

Ainsi d'un peuple entier je feuilletais l'histoire !
Livre fatal de deuil, de grandeur, de victoire...

Astfel răsfoiam istoria unui popor întreg : carte fatală de doliu, de mărire, de victorie !

VICTOR HUGO, Oda Ubi *defuit orbis.*

PREFAȚĂ LA A 2-A EDIȚIUNE

Sînt acum aproape 30 de ani, la 1864, în casele lui Mircousch din Piața Teatrului, am scris pe *Ioan Vodă cel Cumplit*.

Eram tînăr și scriam așa cum nu mai sînt în stare de a scrie astăzi ; dar tocmai de aceea, reproducînd lucrarea mea de atunci, o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrînesc tinerețea, căci orice adaos ar fi un benghi, orice scurtare — o zbîrcitură.

Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mi-am permis totuși a șterge pe tăcute cîteva mici scăpări din vedere, cari nu ating întru nemic nici caracterul organic peste tot, nici diapazonul de expresiune în parte. Orice operă literară este pînă la un punct o icoană a autorului ; dar într-un portret, fie originalul bătrîn, fie tînăr, nu e nevoie de a păstra o jubruliță trecătoare.

27 septembre 1893

HASDEU

PREFAȚA PRIMEI EDIȚIUNI

Istoricul este un uvrier și un artist totdodată.

Ca uvrier, el adună ; ca artist, el dă brutei materii acea sublimă expresiune, care face că statuele lui Canova sau curţile Alhambrei nu sînt din peatră, că *Madona* lui Rafael nu este o pînză sau o scîndură îmbuibată de neşte sucuri vegetale.

Sculptorul, pictorul, arhitectul sînt numai artişti : ei lasă vulgului sarcina proviziunii.

Istoricul, din contra, el singur strînge, singur scoate peatră, ţese pînză, taie scîndură, ferbe culori ; şi apoi tot el singur sculpă, edifică, pinge !

De aceea sînt destui sculptori, destui arhitecţi, destui pictori ; de aceea sînt prea puţini istorici.

Unii grămădesc, fără a avea geniul de a crea ; cei mai mulţi creă, fără să fi avut răbdarea de a grămădi.

Unii fac temelie fără edificiu, alţii fac edificiu fără temelie.

La români, am văzut pe neobositul Șincai colindînd cu desagi pe spate, pentru a culege un haos de petice, bune şi rele, preţioase şi netrebnice.

Am văzut pe atîţia „Bolintineni" clădind mereu pompoase palaturi în aer.

Bălcescu, numai neuitatul Bălcescu, fu un adevărat istoric, un adevărat uvrier şi artist al nostru ; dar

vai ! moartea îl seceră tocmai atunci cînd crisalida devenea flutur.

Pe cînd toţi imberbii din giuru-ne se laudă a fi *ascultat* pe ilustraţiunile profesorale de la Berlin şi de la Paris, fie-ne permis nouă a avea o mîndrie mult mai modestă : noi am *auzit* pe Bălcescu.

Mai întâi de toate, în curs de mai mulţi ani îngropîndu-mă în biblioteci şi arhive străine şi naţionale, strînsei în sudoarea feţei grămezi de material, în legătură directă şi indirectă cu obiectul acestei cărticele.

Apoi supusei indigesta proviziune la trei scalpeluri de artă : critică, perspectivă şi colorit.

Scopul criticei este de a dezmormînta adevărul. Astfel, mă decisei o dată pentru totdauna a nu mă baza decît numai pe izvoare, adecă pe mărturii contimpurane, adesea oculare, limpezite prin confruntaţiuni şi prin analize.

Nu vă voi oferi nici o aserţiune pe care să n-o justifice o notă în josul paginei ; iar dacă citaţiunea ar fi prea lungă pentru a putea încăpea acolo, căutaţi-o mai la vale : în *Dezvoltări analitice* sau în textul *Pieselor documentale* *.

Perspectiva se cuprinde întru a despune toate părţile întregului aşa, încît să nu vă întîmpine lacune esenţiale alăturea cu detalii superflue ; nemic să nu fie de prisos, nemic să nu fie descusut ; cele importante să reiasă în reliev pe primul plan, cele secundare să se umbrească pe planul al doilea, cele accesoare abia să mijească mai încolo.

Tabloul cată să aibă un *fond* sau *cer* : la începutul operei schiţarăm în cîteva cuvinte generale starea Europei de atunci.

Apoi apare figura cea curat românească a eroului ; şovăieşte din depărtare, creşte şi se caracterizează din ce în ce mai bine apropiîndu-se de ţintă, aci ia proporţiuni gigantice şi... perde cumpătul !

---

* Autorul se referă la capitolul său de *Note* (n. ed.).

Dar priviți-o chiar în pulberea căderii : ea tot încă este mult mai mare decît tremurînzii pigmei, cari calcă sub picioare cadavrul !

În fine, cînd eroul nu mai este, spectatorul urmărește cu fiori cum se prevale una după alta majestoasele creațiuni ale stinsului geniu, pîn' ce un funest întuneric înfășură tot orizontul.

Mai rămîne o speranță : invierea morților !

Atari fură principiile criticei și ale perspectivei noastre : judecați înșivă dacă am fost în stare, sau, mai bine, dacă avui noroc de a le ținea credință.

Încît privește coloritul, știu atîta că inima simțea în adîncul său ceea ce scria condeiul ; iar cînd inima simte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului...

28 februar 1865

INTRODUCȚIUNE

EUROPA ÎN A ȘAPTEA ZECIME A SECOLULUI XVI

Propter illa quae aliquid significant, etiam ea quae nihil significant attexuntur : solo enim vomere terra proscinditur, sed ut hoc fieri possit, etiam caetera aratri membra sunt necessaria.

În favoarea punctului principal se mai anină cîte ceva accesoriu, precum toate părțile plugului sînt neapărate, deși numai ferul cel lung servește a brăzdui pămîntul.

ST. AUGUSTIN. *De Civ. Dei*, XVI, 2.

§ 1. — Guizot, în studiul său asupra lui Shakespeare, începe povestirea prin o lungă digresiune despre Adam și Eva.

Sîntem mai discreți : scriind istoria lui Ioan Vodă, ne mărginim a arunca mai întăi o repede cătătură numai asupra Europei și numai în momentul precis.

După ce astfel ne vom fi familiarizat cu organismul mașinei întregi, ne va fi lesne apoi a înțelege acea mică parte din ea, care ne preocupă în specie.

§ 2. — Spania ajunsese pentru o clipă a fi statul cel mai puternic de pe continentul europeu.

Sub sceptrul monarcului de la Madrid se grupaseră toate provinciile maurești, castilane și arago-

neze, Portugalia, Sicilia, Sardinia, Neapole, Neerlandele și America.

Nici un principe nu poseda un teritoriu atît de întins ; nici un principe nu primea un venit atît de colosal ; nici un principe nu avea neşte generali atît de abili.

Şi cine oare era acel fericit păstor al popoarelor ? Fiul marelui Carol V, micul Filip II.

Prin două păcate mortale el sfărmă pentru totdauna piedestalul măririi spaniole : prin fanatism religios și prin ura democrației.

Neerlandele erau protestante și autonome ; Filip II aşeză în ele o inchiziţiune contra duşmanilor catolicismului și o spînzurătoare contra duşmanilor absosolutismului ; neerlandeşii rădicară steagul revoltei, şi Filip perdu pe cei mai industrioşi și cei mai culţi dintre supuşii săi.

Anglia era reformată și constituţională ; Filip II porni s-o strivească prin forţa brută, şi perdu în luptă toată marina Spaniei.

In Franţa creştea partidul ughenoţilor : Filip II cheltuise milioane pentru a aduce exterminaţiunea lor și, drept rezultat, văzu încoronîndu-se acolo un principe ughenot : Enric IV.

În fine el muri desprețuit de toţi, poate chiar de sine însuşi, lăsînd finanţele secate, armata demoralizată, teritorul dezmembrat, naţiunea ofticată...

§ 3. — Împărat al Germaniei era Maximilian II, una din acele figuri flegmatice, atît de ereditare pe tronul austriac încît le-ai putea crede că sînt una și aceeaşi persoană nemuritoare, ca Dalai-lama din Tibet.

Tributar al Porţii otomane, bătut de o mînă de poloni, înfruntat de un prinţuşor din Transilvania, el nu ştiu să merite nici măcar deviza cea de furcă a dinastiei habsburgice : „Alţii combat ; tu te căsătoreşti, fericito Austrie ! alţii dobîndesc regate prin sabie, tu prin zestre !...“

§ 4. — În Franța domnea regele Carol IX.

Greșesc : el nu domnea.

Domnea mumă-sa Caterina Medici ; domnea ducele de Guise ; domnea principele de Condé ; domnea papa ; domnea Calvin ; domnea toată lumea... afară de regele Carol IX.

Un singur eveniment, de genul aceluia prin care se ilustrase oarecînd Ierostrat, face să trăiască în istorie numele acestui somnoros Neron.

Cine oare nu se înfioară, numai cînd i se pare că aude cuvîntul „La Saint-Barthélemy“ ?

În zece rînduri Carol IX se aruncase în brațele partitului papistaș al Guisilor, și iar în zece rînduri întinsese o mînă de înfrățire partitului calvin al lui Condé ; în zece rînduri se silise a scutura tirania maternă a Caterinei Medici, și iar în zece rînduri sărută lanțurile ce-l sugrumau ; pînă ce într-o zi, vreau să zic într-o noapte, desperat de conștiința nulității sale, el se hotărî a dovedi lumii ce poate un rege : 30.000 de francezi fură măcelăriți prin cea mai mîrșavă trădare !

Se zice — oroare ! — cum că însuși principele ar fi ucis vro cîțiva cu propria sa mînă !

Peste puțin el muri în vîrsta de 24 de ani : jucăria partitelor, calîu al supușilor săi, enigmă pentru posteritate.

§ 5. — Un frate al acestui Carol IX fu ales rege în Polonia, aruncată de curînd în anarhie prin moartea lui Sigismund-August.

Răposatul principe fusese sfiicios : tremura de turci, tremura de moscoviți, tremura de tătari ; dar se distinsese prin prudența administrațiunii, prin protecțiunea literelor, prin o toleranță religioasă nepilduită în celelalte state catolice.

Noul rege tremura și el de turci, de moscoviți, de tătari ; dar pe lîngă astea, mai adause o supremă incapacitate administrativă, un superb despreț pentru

literatura națională, o ură fanatică pentru tot ce nu era sancționat de scaunul apostolic de la Roma...

Enric de Valois aduse în Polonia moda hainelor scurte și a danțurilor pariziene : atîta !

§ 6. — Moscovia era o imensă pădure, prin care sălta o fiară sălbatică, numită Ivan cel Groaznic.

Porecla de Groaznic e prea moale pentru a caracteriza pre acest curios principe : era mai bine a se zice „Ivan cel Nebun".

Urcat pe tron în etatea de 4 ani, sub tutela unei mume desfrînate ; dentîi insultat de amanții țarinei, apoi corupt de lingușitorii puterii ; născut cu o inimă impresionabilă, înveninat prin aerul ce-l respirase din leagăn, rănit de unii și zădărît de alții, nu e de mirare dacă el își perdu mințile.

Șahul Persiei îi trimisese în dar un elefant ; țarul îl tăie în bucăți, fiindcă bietul animal nu vru să stea în genuchi denaintea majestății moscovite.

Pe patul morții, el cugeta... cum să violeze pe noru-sa.

Aceste două exemple sînt de ajuns.

Cu toate astea, el smeri pe poloni, pe suezi, pe tătari ; deveni spaima otomanilor, lăți hotarele țării sale... dar cum ? prin devotamentul cel bestial al moscoviților, pe cari îi biciuia fără ca ei să obosească de a se gudura cu umilință, lingînd călcîile stăpînului !

El însuși, niciodată nemine nu-l văzu măcar în apropiarea unui cîmp de bătălie.

§ 7. — De la Muscal trecem la Turc.

Marele Soliman, principe demn de apoteoză, nu mai era : îi urmă fiu-său Selim.

El făcu cîteva cuceriri ; dar victoriile sale, ca și acele moscovite, erau o consecință a forței naționale interne, nu a geniului princiar.

Selim, tot ca Ivan, nu știa ce este o bătălie.

Administrațiunea se afla pe mînile vizirului și ale unui favorit... ovreu !

Sultanul nu ieşea din harem, închinînd mereu frumuseţilor circaziene cupe cu vin de Malvasia.

În cronicele turce el este cunoscut sub porecla de „cel Beţiv".

§ 8. — Italia, întrucît nu o cotropiră armele spaniole, asculta pe un popă şi pe un neguţitor : Roma şi Veneţia.

Dar papatul deveni abia o slabă umbră a trecutei sale măriri : raţiunea îşi redobîndi o mare parte din terenul ce-i uzurpase superstiţiunea ; Luther zgudui pîn-în fundamente tronul Hildebranzilor ; mai toată Germania, Anglia, jumătatea Franţei, jumătatea Poloniei, îmbrăţişară lumina protestantismului, şi numai Spania mai rămînea neclintită în orbul său devotament către păpuşeria catolică.

Nemaiputînd a dicta legi lumii, papa Grigori XIII reforma calendarul.

Veneţia de demult nu mai era dictatricea comercială a Europei : descoperirea lui Vasco di Gama şi acea a lui Columb strămutară sceptrul mărilor în mîna spaniolilor şi a portughezilor.

Acum ea primi o nouă şi teribilă lovire : turcii cuprinseră Chiprul şi Cicladele.

Căderea Veneţiei nu se poate atribui necapacităţii unui monarc, căci era o republică aristocratică : dar e cu atît mai trist că între mulţimea capetelor ce o cîrmuiau nu-şi rădică fruntea nici un cap.

§ 9. — La bariera opusă a Europei, în Svezia şi Danemarca, doi regi încinseră o luptă de exterminare.

Pentru ce ?

Pentru că fiecare din ei pretindea să poarte pe sigiliu una şi aceeaşi emblemă !

Energica naţiune scandinavă căzu în copilărie.

§ 10. — E ciudat a zice că fu un moment în care singurul principe adevărat mare, din cîţi conduceau atunci popoarele cele mai civilizate sau cele mai puternice ale Europei, era o femeie.

Regina Elisabeta înflori marina, comerţul, literatura Angliei.

Regina Elisabeta sfărmă colosul spaniol.

Regina Elisabeta zdrobi idolatria papistaşă.

Regina Elisabeta fundă *Unirea britanică*...

§ 11. — Acesta este inventarul capetelor coronate în momentul ce ne preocupă.

În Spania, în Germania, în Italia, în Svezia, în Danemarca, în Polonia, în Rusia, în Turcia... vedem sceptrurile mînuite de popi, de copii, de zero, de nebuni, de beţivi.

Tocmai atunci, într-o ţărişoară română apare un principe, pe care numai cea mai neagră trădare îl putu opri de a nu da o altă faţă Europei, fundînd pe Peninsula Balcanică un nou imperiu latin.

Un mare administrator !

Un mare politic !

Un mare general !

I

AVENTURIERUL

Elefantul, oricît de june, se face respectat de ceilalți locuitori ai codrului. Șarpele din ziua nașterii amenință cu veninul acului său. Regii, din leagăn, își simt puterea înnăscută de a cîrmui neamul omenesc. .

CALIDASA, drama *Vierama* și *Urvasi*

§ 1. — După Ștefan cel Mare domni fiu-său Bogdan cel Chior ; după Bogdan cel Chior fiu-său Ștefan cel Tînăr ; acesta murind fără urmași, de aci înainte se joacă pe scena istoriei moldovene o lungă tragedie de lupte între feluriți copii naturali, ieșiți din trupina domnească.

§ 2. — Erau mulți acei copii naturali ! erau mulți, căci românii, strămutați din Italia și așezați în Dacia deja în epoca decăderii anticei moralități romane, aduseseră cu sine din prima patrie nește idei ciudate asupra legămîntului căsătoriei ; nește idei pe cari nu le putu stîrpi în țara noastră lumina creștinismului, și cari apoi, firește, deveniră cu atît mai țepene, cu cît mai mult le înrădăcina deprinderea și mersul timpului.

În imperiul roman din zilele lui Traian familia era o jucărie.

Măritișul perdu cu totul primitivul caracter sacru și solemn care-l distingea sub republica romană și ajunse a fi o însoțire *per usum* : așa îl numesc legile imperiale.

„Era o simplă învoială din îmbe părțile, lipsită de orice consecrațiune civilă sau religioasă, și prin care nici unul dintre soți nu se credea îndatorat într-un mod serios.“ [1]

Însă, ceea ce-și permiteau toți românii, fălindu-se cu origina lor din destrîmata Romă imperială, trebuia să fi fost permis de zece, de o sută de ori mai mult românilor celor cu forța în mînă : pe cînd unui simplu țăran i se dedea facultatea de a schimba femeie peste femeie, cununîndu-se în toate zilele, cu aceea numai ca pentru fiecare nou divorț să plătească visteriei suma de 12 bani [2] ; tot atunce vă puteți închipui sau, mai bine, nu vă puteți închipui, cît de întinsă cată să fi fost latitudinea principilor români în privința măritișului !

Unii din ei, bunăoară Ștefan cel Mare, avură cîte cinci sau șase femei legitime, — cele nelegitime nu se mai numără, — imitînd astfel pe famosul străbun Mecenate, despre care moralistul roman zicea : „S-a însurat în o mie de rînduri !“ [3]

---

[1] Schmidt, *Essai historique sur la société civile dans le monde romain* (Strasbourg,1853, in-8), p. 36 : „C'était un simple consentement mutuel, sans aucune consécration ni civile ni religieuse, et par lequel ni l'un ni l'autre des époux ne se croyait sérieusement engagé.“

[2] Gratiani, *De Ioane Heraclide Despota Valachorum principe* (Varsaviae, 1759, in-8), p. 21 : „Matrimonia viri vel minimis de casis saepe solvunt remisso uxori nuncio pensisque fisco duodecim denariis.“ Autorul vizitase hotarele Moldovei către 1565. — Verancsics, *Oesszes munkai, koezli Szalay* (Pest, 1857, in-8), p. 85 ; „Licet enim eis omnibus communiter et duas et tres uxores habere, nobilibus ac potioribus etiam plures, vaivodis vero quot volunt, liberum est“. Autorul cunoscuse în persoană pe Petru Rareș.

[3] Seneca, *Epistola CXIV* : „*qui* uxorem millies duxit“.

Unde demoralizaţiunea naţională se pogoară la o asemenea treaptă, acolo ar fi comic de a mai căuta mărginiri legale contra copiilor nelegali, cari formau ca şi majoritatea poporului : e de mirare numai cum de mai fiinţau oameni cununaţi, după ce rezultatele cununiei perduseră orice fel de prestigiu, posteritatea din flori devenind deopotrivă în drepturi cu acea din biserică, ba încă de cele mai multe ori nelegitimitatea aşezîndu-se cu mîndrie pe tronul ţărei !

§ 3. — Ştefan cel Mare, Bogdan cel Chior, Ştefan cel Tînăr, fiecare din ei n-a trecut cu vederea de a lăsa din partea-i mai mulţi copii naturali, aruncaţi prin bordeiele pescarilor, prin prăvăliile neguţitorilor, ba pînă şi prin pădurile cele nestrăbătute ale Basarabiei, unde locuiau celebrii prin vitejia lor Codreni şi nu mai puţin celebrele prin frumuseţea lor Codrence.

Trei din acei „spurii" — cum îi numeau vechii romani — împlură un semisecol din istoria Moldovei.

Ştefan cel Mare uitase în lume un bastard, pe Petru Rareş, care, deja într-o vîrstă înaintată, mai bine de 20 de ani după moartea părintelui său, apucînd domnia, se arătă unul din cei mai iluştri principi români, iubit în întrul ţărei, groază pentru străini, şi muri lăsînd fiilor săi tronul Moldovei.

Atunci rătăcea un alt bastard, al lui Bogdan cel Chior [4], Alexandru Lăpuşneanul : formîndu-şi un partit în ţară şi intrînd în fruntea unei oştiri străine, el ucise pe văru-său, fiul lui Rareş ; zugrumă pe mătuşă-sa, văduva lui Rareş [5] ; şi pe vara sa, fiia lui Rareş, şi-o luă femeie, zidind pe temelia acestor monstruozităţi un nou regim atît de sîngeros, încît con-

---

[4] Documentele inedite din *Arhiva Statului,* din cari unele am publicat în *Arhiva istorică a României,* nr. 155, 181 etc.

[5] Cronica moldovenească din 1566, publicată în Wojcicki, *Biblioteka starozytna pisarzy polskich* (Warszawa, 1843, in-8), t. 6, p. 65 : „dal stara zone Piotra Vajevoey udawic". Acest fact s-a omis în Letopiseţul lui Urechia.

timpuranii îl asemenau cu al regelui Diomed din anticitate, care își hrănea caii cu carnea oamenilor.[6]

În tot cursul domniilor bastarde a lui Petru Rareș și apoi a lui Alexandru Lăpușneanul, un al treilea bastard, în așteptare de a domni și el la rîndul său, creștea necunoscut în străinătate : fiul lui Ștefan cel Tînăr din femeia unui armean numit Serbega.

§ 4. — În plecările și chiar în exteriorul lui Ioan se resfrînse tiparul părinților.

Caracterul tătîni-său cronica țărei îl zugrăvește în următorul mod : „Acest Ștefan Vodă cel Tînăr întru tot semăna cu firea moșu-său lui Ștefan Vodă celui Mare, că la războaie îi mergea cu noroc că tot izbîndea, și lucrul său îl știa a-l purta, măcar că era tînăr de zile, și era om mînios, și prea lesne vărsător de sînge."[7]

Vitejia, agerimea minții și cruzimea trecură ca moștenire paternă în natura lui Ioan.

De la mumă-sa, de altă parte, el căpătă o figură cam armenească, față închisă, păr des și negru ca pana corbului ; nas coroiat într-o formă orientală, ceva ca nasul famosului Attila, după cît îl cunoaștem de pe monete[8] ; o frunte înaltă, lată în rădăcină și strîmtîndu-se în partea superioară : frunte frumoasă, dar neromânească.

Poporul, după naționalitatea mumei, îl numi Ioan Armeanul, întocmai precum Alexandru Vodă fu Lăpușnean, ca fiu al unei Lăpușnence, sau precum Petru Vodă fuse Rareș, după porecla mumei sale[9] : bastardul nu are tată.

---

[6] Lunig, *Orationes procerum Europae* (Lipsiae, 1713, in-8), p. 352-6 : „Oratio Alberti Lasci ad Milites Polonos, cum eos adversus Alexandrum, Valachiae Principem, in aciem duceret, habita anno 1561."

[7] *Letopisețele*, t. I, p. 156.

[8] *Acta Eruditorum* (Lipsiae, 1720, in-4), p. 215.

[9] *Letopisețile, loco supra* : „Petru Măjarul, ce l-au poreclit Rareș, după numele muierii".

§ 5. — În 1561, deja în vîrsta aproape de patruzeci de ani, străcuraţi în obscuritate, Ioan ne apare deodată pentru prima oară.

Atunci se clătina pe tron cumplitul Lăpuşnean, ameninţat de către un Iacob Despota, serb înrudit de pre muieri cu dinastia domnească.

Era timp ca Ioan să-şi aducă aminte cum că şi el este fiu de domn din Moldova, avînd drepturi egale cu ale Lăpuşneanului şi mai mari decît ale lui Despota.

El începu a da semne de viaţă.

Pe cînd Despota curta pe magnatul Laski, Ioan se adresă către un alt magnat, nu mai puţin puternic : Firlei.

Într-un stat aristocratic electiv ca Polonia, regele era nemic, magnaţii erau tot : ei stăpîneau în administraţiune, dispunînd în adunări legislative de voturile cumpărate ale numeroşilor boiernaşi săraci ; ei stăpîneau în armată, conducînd numeroase steaguri feudale proprii, ei aveau curţi ale lor, rivalizînd cu curtea regală şi adesea întrecînd-o prin splendoare şi prin mulţime. Regele, fiind unul, se temea de el, pe cînd ei, fiind mulţi, nu se temeau de nimene. [10]

Laski reuşise a introduce pe Despota în Moldova, fugărind de acolo pe Lăpuşneanul ; Firlei, mai puţin întreprinzător, scăpă ocaziunea de a înălţa pe prietenul său Ioan ; dar ne ajunge a cunoaşte deocamdată legătura lor amîndurora : magnatul polon era luteran, partizan aprins al Reformei, cap al tuturor

---

[10] Filon, *Histoire de l'Europe au XVI siècle* (Paris, 1838, in-8, t. 1, p. 439) : „Le roi n'était en Pologne que l'instrument de la noblesse. Tandis que partout ailleurs la royauté, jadis faible et impuissante, s'était élevée par degrés au-dessus des résistances féodales, la couronne polonaise, autrefois souveraine et absolue, était insensiblement tombée sous le joug aristocratique".

protestanţilor din Polonia [11] ; şi e învederat că, pentru a putea căpăta graţiile sale, Ioan trebuia să se fi arătînd şi el amic al doctrinelor lui Luther.

Aceasta fu prima cunoscută apostazie a eroului nostru, carele, în tot cursul vieţei sale, trecea necontenit de la o lege la alta, schimbîndu-le asemenea hainelor.

§ 6. — Văzînd moleciunea lui Firlei, Ioan pleacă din Polonia şi apare în Crîm, refugit la curtea hanului, unde captivează simpatia moştenitorului tronului, Mehmed-Calga, pe care cronica tătărească [12] îl descrie ca pe un ilustru viteaz.

Toţi oamenii cu sufletele mari se înrudesc : aventurierul român plăcu principelui tătar.

Hanul se afla atunci în luptă cu moscoviţii ; Mehmed-Calga conducea oştile tătăreşti ; pesemne şi amicul său, Ioan, însoţindu-l în acele expediţiuni, se va fi distins prin eroicul sînge rece şi teribila putere a braţului, cari îl făcură mai în urmă atît de groaznic pe un cîmp de bătălie ; e mai mult decît probabil ; oricum să fie, legătura între Mehmed-Calga şi Ioan deveni atît de strînsă, încît, la plecarea lui Ioan din Crîm, Mehmed-Calga îi dete în 1563 o scrisoare către regele polon Sigismund-August : „Te rog foarte mult să binevoieşti a ţinea în graţiile tale pe acest fiu de domn din Moldova". [13]

§ 7. — Polonia era ca şi tributară tătarilor.

În toţi anii regele trimitea hanului, sub numele de peşcheş, bani, postavuri, mătăsării, felurite produceri ale manufacturei.

---

[11] Gratiani, *De scriptis invita Minerva* (Florentiae, 1745-6. in-4), 1, 2, p. 181 : „Firlejus Palatinus Haereticus caputque Haereticorum erat".

[12] Publicată în extracte ruseşti în *Zapiski Odeskago Obsczestva Istorii i Drevnostei* (Odessa, 1844, in-4), p. 385.

[13] Obolenskii, *Kniga pososlkaia W. K. Litovskago s 1545 po 1572* (Mosсva, 1843, in-4), p. 222.

Frica polonilor era cu atît mai legitimă, cu cît hanul Devlet-Ghirai își făcuse un mare nume prin succesele sale militare : tătarii îi daseră pompoasa poreclă de „Cuceritor al țărilor".

Prin urmare, Ioan avea dreptul de a crede că recomandațiunile tătărești îi vor da roduri.

Zădarnică speranță !

Regele primi scrisoarea, zîmbi lui Ioan, dar în loc de a-i da o oaste, cu care să-și cucerească tronul strămoșesc, el i-ar fi răspuns, credem noi, cam după următorul tipic : „Caută un magnat, care să te ducă în Moldova, precum Laski dusese pe Despota ; acel magnat lesne va ști să răspunză înaintea celorlalți confrați din adunarea națională ; iară la caz, dacă ne va amenința Turcul, ne vom scuza că nu e culpeșă țara, nici eu, nici Camera, ci e vinovat un singur nobil, turburător de ordinea publică".

§ 8. — Ioan nu se mai adresă către magnați, căci unul era Laski, ceilalți erau nește Firlei ; el nu mai stărui nici pe lîngă nește regi tari în vorbe și slabi în fapte, ca Sigismund-August ; pentru o bucată de timp îi perdem urmele. În acel interval o teribilă tragedie se juca în Moldova : Despota fu răsturnat și ucis de către un Ștefan Tomșa ; Ștefan Tomșa fu răsturnat și fugărit de către Alexandru Lăpușneanul, căruia sultanul binevoi a-i întoarce domnia Moldovei ; toate acestea se petrecură în curs de cîteva luni.

Cînd sîngerosul Lăpușnean se reașeza pe tron, deodată noi revedem pe Ioan ; și unde ? la Viena.

§ 9. — Germanii aflîndu-se în necurmată luptă cu turcii, împăratul Maximilian II se bucură de ocaziunea de a avea la curtea-i un pretendent românesc, pe care să-l țină ca o scînteie de revoltă dunăreană.

El dede lui Ioan un serviciu în armata austriacă și-i promise, în gura mare, 7 sau 8 mii de oaste, pentru ca în fruntea lor să alunge pe Lăpușneanul din Moldova.

Erau numai promisiuni, simple promisiuni, promisiuni curat nemţeşti.

Cu toate astea, Poarta otomană începu a se cam îngriji.

Un ceauş fu expediat la Viena cu aparenţa negociaţiunilor cu Maximilian, dar mai cu seamă pentru a atrage cumva la Constantinopole pe periculosul Ioan.

Ceauşul îi descrise perfidia şi debilitatea nemţilor, cari ştiu numai a făgădui şi pe cari turcii îi înfrînseseră în atîtea rînduri ; îi zugrăvi generozitatea şi puterea sultanului, pentru care e o nemică toată de a da Moldova, ba şi zece ţări ca Moldova, la cel mai de pe urmă sclav al său ; în fine, îi asigură munţi de aur din partea sultanului.

Ioan păţise deja cu creştinii în Polonia şi avuse a face şi cu mahometanii în Crîm.

El se încrezu în cuvintele ceauşului, fugi în taină din armata austriacă, trecu Dunărea, şi iată-l în Constantinopole.

§ 10. — Popoarele orientale adoră frumuseţea fizică cu care Mahomet îşi împoporase paradisul.

Ioan avea o statură uriaşă, o constituţiune vînoasă, o înfăţişare bărbătească, în care se vedea că ferbe puterea [14].

Aşadară, figura eroului nostru produse acum asupra turcilor efectul ce-l produsese mai-nainte asupra tătarilor.

Vizirul Mehmed-Socolli — zice agentul francez în raportul său cătră curtea pariziană — „făcînd cunoştinţă cu Ioan îl primi foarte bine, în aşteptare de a-l recomanda sultanului".

---

[14] Gorecki, *Descriptio belii Ivoniae, Voivodae Valachiae* (Francofurti, 1565, in-8), p. 23 : „vir procerae statuare, facie decora, oculis gracilibus quodammodoque minacibus, toto corpore lacertosus, viribus pollens."

Dar nu trecu nici o lună de zile şi, cu toată amicia vizirului, politica Porţii otomane ceru depărtarea lui Ioan : pe de o parte, sultanul strîngea oşti pentru a merge contra împăratului Maximilian şi, prin urmare, avea trebuinţă de a menţine în linişte provinciile Turciei ; pe de altă parte Lăpuşneanul, reaşezat prin oştile turceşti pe tronul Moldovei, se arăta în a doua sa domnie mai turc decît turcii [15] şi, prin urmare, avea dreptul de a cere ca sultanul să nu proteagă pe un pretendent rival.

Ioan fu trimis la insula Rodos.

§ 11. — Aci, în patria şerpilor şi a trandafirilor, cunoscută la greci sub numele de Makara, adecă ţară fericită ; aci, unde fiecare peatră, fiecare peşteră, fiecare colnic conservau încă proaspete suveniri şi urme de eroismul cruciaţilor ierusalemitani ; aci Ioan petrecu un an şi mai bine.

Sultanul Suleiman cel Mare muri în 1566 şi-i succese fiu-său Selim II.

Tot atunci se auzi din Moldova cum că Lăpuşneanul, pesemne pentru pedeapsa crimelor sale, slăbi în corp, perdu vederile [16] şi căzu într-un fel de copilărie periodică, mai tristă decît însăşi moartea.

Profitînd de aceste ocaziuni, vizirul Mehmed-Socolli, rămas la putere, chemă din exil pe amicul său Ioan.

§ 12. — Petrecerea lui Ioan în Constantinopole, în curs de trei sau patru ani, ne prezintă date foarte sigure, dar pe cari noi nu le putem explica.

---

[15] Orzechowski, *Quincunx, to iest Wzor korony Polskiej* (*sine loco*, 1564, in-8), p. 74 : „Oto teraz Alexander Woloszyn wygnaniec, zturczywszy sie woiuie Woloska ziemie, wykorzeniaiac z niey korzen i tez macice wszystkiego plemienia i narodu Woloskiego, a Tureckim narodem wszystke ziemie Woloska osadzaiac".

[16] Okolski, *Orbis Polonus* (Cracoviae, 1641, in-f), t. 2, p. 227 : „debilitate oculorum et corporis consumebatur".

Aventurierul ne apare deodată ca milionar, ca cel mai avut comerciant de petre scumpe în capitala Turciei, întunecînd prin bogăţiile şi luxul său pe paşale şi pe agale ! [17]

În comerţ ne întîmpină lucruri extraordinare, minuni puţin probabile şi, cu toate astea, foarte adevărate ; principiile de credit, de circulaţiune, de concurenţă etc. etc., acele principii, oricît de lărgite, oricît de elastice, tot încă se refuză de a ne limpezi unele mistere : neguţitorul, ca şi popa, pretinde să-l credem.

§ 13. — Un german, care, peste un secol mai în urmă, scrise prima încercare critică asupra vieţii eroului nostru, observă, între altele : „Ioan deveni domn din prăvăliaş, precum în vechime la romani şi sarmaţi plugarii se urcau la cîrma statului, sau precum astăzi în Belgia comercianţii devin capi ai marinei" [18].

Aceste exemple sînt frumoase ; dar Ioan, el însuşi, desigur, nu cugetă vrodată de a imita nici pe romani, nici pe sarmaţi, nici pe belgi.

Planul său era mult mai prozaic.

---

[17] Gorecki, *op. cit.*, p. 24 ; „animum ad amplam copiosamque marcaturam exercendam adjecit, cujus magnitudine ac splendore non solum in purpuratorum, qui Bassae id est capita. vocantur notitiam pervenit, sed et ipsius Selymi." — I. C. Bulengerus, *Historiarum sui temporis libri* XXX (Lugduni, 1619, in-f), p. 141 : „cum Ioannes ex antiqua Vaivodarum stirpe Constantinopoli mercaturam faceret, cum eo agunt (Moldavi), ut per Portam purpuratum, cui intimus erat etc." — De Thou, *Historiarum sui temporis Opera* (Francofurti, 1610, in-f), t. 2, p. 14 „ampla ac nobili mercatura magnam sibi inter Turcas auctoritatem conciliaverat".

[18] Schurzfleisch, *Opera historica antehac separatim edita* (Berolini, 1699, in-4), p. 710 : „Ex mercatore evaderet regulus Valachorum. Olim apud Romanos Sarmatasque ab aratro acciti, qui gererent summos magistratus... Neque id prorsus insolens putabimus, qui sciamus, extitisse negotiatores apud Belgas, a comerciis maritimis subductos ad clavum navalis rei".

El avea înaintea ochilor probe de ceea ce poate o marfă și, mai ales, o peatră scumpă, asupra Porții otomane.

Cu treizeci de ani mai-nainte, dăruind fiicei sultanului Suleiman un simplu giuvaer, Petru Rareş îşi redobîndise domnia Moldovei [19].

Chiar în timpul lui Ioan, un ovreu din Portugalia, introducîndu-se prin mărfuri pe lîngă sultanul Selim, ajunse deodată duce de Naxos [20].

Giuvaergiii schimbau un rubin pe o coroană : comerțul plăcu lui Ioan ; şi ca să-l poată exercita şi mai cu succes, el își lăpădă religiunea pentru a doua oară.

Crescut în armenism, luteranizat apoi de către polonul Firlei, Ioan îmbrățișă acum mahometismul.

§ 14. — Amic cu vizirul, cunoscut cu paşalele mai de frunte, familiar cu însuşi sultanul Selim, el pîndea cu nerăbdare numai prima ocaziune pentru a apuca de multvisatul tron al Moldovei, unde, după moartea Lăpușneanului, se instală fiu-său Bogdan, copil de 15 ani, despre care cronicarii zic că iubea două lucruri nenaționale : glumele şi pe poloni [21].

În chip de neguțitor, Ioan cutriera neîncetat hotarele țării, cînd prin Galiția, cînd prin Podolia, cînd la Prut, cînd la Nistru [22].

Un amic devotat şi nedespărțit, boierul moldovenesc Ieremia Golia, emigrat încă sub Lăpușneanul, îl însoțea și-i înlesnea înțelegerea cu toți cei nemulțumiți de domnia lui Bogdan.

---

[19] Relațiunea contimpurană, publicată în *Magyar Tortélnelnitar* (Pest, 1857 in-8), 52 : „...dandoli in donno doi perle d'orrechia grande come doi peri moscatelli".

[20] Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Pest, 1828, in-8), t. 3, p. 563-5.

[21] *Letopisețile*, t. 1, p. 190.

[22] Gorecki, *op. cit.*, p. 24.

Se formă astfel un partit puternic, în fruntea căruia se puseră toţi boierii cei mari şi carele adresă o plîngere către Poarta otomană [23].

§ 15. — Sultanul de mult aştepta o asemenea manifestaţiune naţională.

Bogdan era trădător oficial în privinţa Turciei. Îndată după moartea părintelui său, el încheiase un tractat cu Polonia, prin care se recunoştea vasal al regelui Sigismund August [24], şi de atunci încoace medita numai asupra momentului pentru a înceta de a mai plăti tribut Turciei.

Sultanul, încurcat în luptă cu Veneţia, se făcea deocamdată că nu ştie nemica, temîndu-se de a mai aprinde un alt război în părţile Dunării, la caz dacă moldovenii vor voi a susţine pe principele lor.

Cînd scrisorile boierilor sosiră la Constantinopole, cu tînguiri contra lui Bogdan şi cerînd pe Ioan, sultanul se grăbi a-l trimite la Moldova.

Turcia tot se mai ferea însă de a-şi atrage cumva un război din partea Poloniei : numirea lui Ioan la domnia Moldovei rămase secretă, şi plecarea-i către Dunăre fu divulgată a fi pentru treburi comerciale. Îl întovărăşea numai o mică oaste sau, mai bine zicînd, o caravană de turci, ca în chip de escortă contra nesiguranţei drumurilor.

Trecînd prin Tesalia şi Bulgaria, Ioan mai ademeni în serviciul său o seamă de voluntari serbi, greci, bulgari.

---

[23] *Letopiseţile ; loco supra :* „Aceste lucruri de hulă trăgîndu-se pînă la urechile vrăjmaşilor la Împărăţie, nu cum era, ci mai pre sus le adăogea..." — Isthuanffi, *Regni Hungarici Historia* (Coloniae, 1680 in-f), p. 340 : „Gravissimis prius criminibus apud Selimum ac defectione ad Polonos, crudelique insignium aliquot Turcarum caede obiecta, accusatum (Bogdanum) tacitis consiliis conjurarunt".

[24] Actul e publicat în Dogiel, *Codex diplomaticus Poloniae* (Vilnae, 1758, in-f), t. I, p. 620.

Dar în orice caz, forța numerică a armatei sale nu putea întrece cifra de 4 pînă la 5 mii de oameni.

Nici atîția nu-i trebuiau, căci îl chema țara.

§ 16. — Cînd Ioan trecea Dunărea, Bogdan cu toți ai săi se grăbi a fugi, scăpînd din mîna boierilor deciși a-l extrăda Turciei.

De la Galați pînă la Suceava nu se văzu un singur adversar.

La intrare în capitală, îl întîmpinară boierii și poporul, aclamîndu-l, după anticul obicei strămoșesc, „Părinte al Moldovei", întocmai precum vechii împărați romani se numeau *„Patres patriae"*. [25]

Acest măreț titlu moldovenii îl dedeau acelor principi cari veneau să-i scape de jugul vreunui tiran : Despotă îl primise după alungarea cruntului Lăpușnean [26] ; Ioan îl căpătă prin surparea nepopolarului Bogdan, pe care, precum ziserăm, țara nu-l putea suferi din cauza gusturilor sale pentru glume și pentru poloni.

§ 17. — Pe cînd acestea se petreceau în Moldova, Bogdan, închizîndu-se în cetatea Hotinului, cerșitorea sprijinul regelui Sigismund-August și al magnaților amici din Polonia.

Regele făcu tot ce putu sărmanul : trimise o ambasadă la Poarta otomană ; dar ambasadorul se întoarse înapoi fără nici un rezultat, afară numai că

---

[25] Vezi *moneta lui Ioan Vodă,* planșa 2 [în ediția de față, p. 53] pe care Săulescu o explica așa : „Oteț Moldovei adecă Pater Moldaviae, că așa s-a proclamat pe sine Ioan, părinte". Nu s-a proclamat, ci fu aclamat, precum urmează din descripțiunea primirii ce i se făcuse în Moldova, vezi în Lasicki, *De ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voivoda* (ad calcem Goreckii), p. 128 : „cui obviam primates profecti, salutatumque reverenter" etc. — Cf. Bolliac, *Culegere de mai mulți articoli* (București, 1861. in-8), p. 88.

[26] Bolliac, *Daco-Romane,* nr. 112 și 113, inscripțiunea monetei lui Despota : „Heraclidis Despotae Patris Patriae", ceea ce se explică prin Sommer, *Vita Jacobi Despotae Moldavorum Reguli* (Vitebergae, 1587, in-4), p. 16 ; „e servitute in libertatem vocari sibi sidebatur (gens Moldaviae)".

fuse luat în rîs de către Ioan Vodă [27], care-l lăsă să treacă în liniște prin Moldova, după ce însă într-o audiență îl reglase cu o cătătură atît de furioasă, încît bietul diplomat începuse a tremura, recunoscînd că n-a văzut o altă mai înfricoșată.

În adevăr, eroul nostru avea neşte ochi mici și negri, în cari se resfrîngeau cu o deosebită energie și răpeziciune toate pasiunile și toate mișcările sufletului : în momente de mulțumire, prin expresiunea cea mai simpatică, în momente de mînie se împleau de sînge, fulgerînd din umbra unor stufoase sprincene ce se îmbinau, zburlite prin convulsiva acțiune a nervilor [28].

Magnații, cuscri ai lui Bogdan, isprăviră ceva mai mult decît regele. Cu vai, cu chiu — cum se zice — ei reușiră a aduna ca la 3.000 de luptători aleși, unul ca altul, tot juni din familiile cele mai ilustre ale Poloniei.

§ 18. — Pe lîngă stăpînirea Hotinului, cea mai puternică fortăreață a țării, și pe lîngă ajutoare polone, Bogdan, ca toți principii destronați, mai număra vro cîțiva partizani între boieri.

Pentru a se feri de dușmani casnici, Ioan Vodă îi puse pe toți sub sabie.

---

[27] Lunga descripțiune a acestei audiențe, la care a asistat însuși Paprocki, vezi în a lui *Herby rycerstwa polskiego* (Krakow, 1584, in-4), p. 234—35.

[28] Scrierea mea *Filozofia portretului lui Țepeș* (București, 1864, in-16), p. 20—21 : „e de ajuns a alătura, de pildă, portretul lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572—74) de pe moneta lui cu acel făcut guaccio într-un format mai mare, pe pergamenă, și care se află la mine. Pe monetă Ioan e liniștit ; sprincenele lui, bine conformate, vădesc o frumoasă inteligență, și nimic mai mult. Pe pergamenă, el e furios, el trage sabia din teacă : sprincenele lui s-au strîns pe d-o parte dasupra rădăcinei nasului și au ridicat în sus capetele opuse, ca aripele unui vultur. Aci plecările morale ale lui Ioan s-ar putea citi chiar numai de pe sprîncene." — Gorecki, *op. cit.*, p. 24 : „oculis gracilibus, quodammodoque minacibus".

Aristocrația se înfioră, văzînd în mîna țiganilor, cari exercitau în România profesiunea de calîi, pe boierii cei mai de frunte, pe stîlpii nobilimii, mai cu seamă pe bătrînul Ionașcu Zbierea [29], mare vornic al Țărei-de-Jos și dintr-un neam de cele mai antice ale Moldovei. [30]

Capul său se rostogoli la picioarele gîdelui tocmai în ziua de Paști.

Ioan Vodă vru să arete că nu poate fi scuteala sărbătorii pentru a pedepsi orice amenință sicuranța statului.

Țara mai întîi de toate ; Paștile mai pe urmă ! [31]

§ 19. — Noul vornic de Țara-de-Jos, Dumbravă, era de neam mic, dar avea o inimă mare.

Ioan Vodă îl însărcină a respinge invaziunea polonă [32].

Instrucțiunea, ce-i dede domnul cu această ocaziune, ne aduce aminte principiul marelui Scipion : „Lasă dușmanului nu numai mijlocul de a fugi, dar încă însuți înlesnește-i calea."

Dumbravă avea vro 6.000 de ostași aleși, din districtele Țării de Jos, Soroca, Orhei, Fălciu, din vechime renumite ca cele mai belicoase în Moldova [33] ; către cari se mai adause un contigent de turci basarabiani, veniți, după cererea lui Ioan Vodă, sub comanda sangiacului de Akkerman [34].

---

[29] *Letopisețile*, t. I, p. 191.

[30] *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 92 etc.

[31] Pentru pedepse în ziua Paștilor, cf. Photius, *Nomocanon, interprete Agylaeo* (Lutetiae, Paris, 1715, in-4), p. 145 (de sepulchrorum violatoribus), p. 150 (de virginium raptoribus) etc. Numai patria e uitată !

[32] Lasicki, *op. cit.*, p. 133 : „ductor Dambrova".

[33] Cantimir, *Beschreibung der Moldau* (Frankfurt, 1771, in-8), p. 287-8 : „Die Einwohner der untern Moldau sind bessere Soldaten und auch wildere Leute, als die uebrigen".

[34] Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti*, lib. XII (Francofurti, 1672, in-f) p. 3 : „aliqui etiam Turcae ac sendziakus se conjunxerant".

Cu atari oşti era lesne de a sfărîma pe cei 3.000 de poloni, azardaţi într-o ţară străină şi antipatică ; dar domnul Moldovei nu avea nici un zor de a-şi atrage ura unui puternic regat învecinat, a cărui amicie, din contra, el prevedea deja că-i va putea servi la un timp de nevoie.

Astfel, Dumbravă primise ordinul de a cruţa pe duşmani.

§ 20. — Polonii trecură Nistrul mai sus de Hotin şi începură a se pogorî spre Prut, trecînd prin famosul codru de la Cozmin [35].

Un codru teribil !

Acolo, cu optzeci de ani mai-nainte, strămoşul lui Ioan Vodă, Ştefan cel Mare, strivise floarea armatei polone ; şi oasele celor seceraţi în acea zi rămîneau pînă acum elocvenţi marturi, formînd numeroase movile de schelete albe pîntre verdeaţa cea viuă a arborilor.

Tot pe acolo intrase, cu zece ani mai-nainte, polonul Laski, aducînd la domnie pe Despota contra Lăpuşneanului [36].

Tactica polonilor era de a alege totdauna acea tristă cale în invaziunile lor asupra Moldovei : curagiul lor se aprindea prin simţul de răzbunare ; căci nu se afla nici unul din ei a cărui familie să nu fi plîns vreo victimă, un tată, un bunic, între cei căzuţi din mîna marelui Ştefan !

---

[35] Lasicki, *op. cit.*, p. 133 : „per silvam fagineam, quae quondam ab incolis callide succisa, nostris perniciosa fuit, ad Prutum amnem pervenere ; unde misso Pilavskio centurione cum Bogdani famulis, ut Chocimo tormenta bellica adveherent".

[36] Guagnini, *Rerum polonicarum tomi tres* (Francofurti, 1584, in-8), t. I, p. 117 : „ubi adhuc signa huius cladis infelicis ossa videlicet albentia in hac silva ipsemet vidi, cum magnificus dominus a Lasko Despotam Heraclidem in occupanda Valachia iuvaret, in cuius castris ego peditum praefectus fui, anno domini 1562". Deşi cartea fu cunoscută, totuşi pasagiul scăpă, nu ştiu cum, din vederea istoricilor noştri.

§ 21. — În capul polonilor se afla Mielecki, cel mai bun general al lor de atunce [37], pe care, cu cîteva luni mai în urmă, ei cît p-aci erau să şi-l aleagă rege, numai în favoarea strălucitelor sale merite personale.

Lipsit de artilerie [38], el trimise la Hotin de aduse toate tunurile cetăţii şi apoi păşi la vale pe ţărmul Prutului pînă în dreptul Ştefăneştilor, adecă pe aceeaşi linie cu Suceava, punctul obiectiv al invaziunii.

Aci vornicul Ionaşcu Zbierea, să mai fi trăit, era să unească oastea moldoveană din Ţara-de-Jos cu acea polonă, şi apoi să meargă cu toţii asupra lui Ioan Vodă.

Moartea trădătorului, de carea Mielecki se înştiinţă prea tîrziu, dărmă planul duşmanilor : în loc de Zbierea ei găsiră pe Dumbravă.

Avantposturile moldovene, împrăştiate pe ambele ţărmuri ale fluviului, se retrăgeau mereu denaintea polonilor şi, în fine, trecură Prutul, în speranţă de a-i atrage după sine asupra corpului armatei moldovene, ascuns în neşte păduri nestrăbătute mai sus de Hîrlău : acolo duşmanul ar fi fost silit de a depune armele chiar fără vărsare de sînge.

Polonii înţeleseră greşeala şi, înfioraţi de suvenirea infernală a codrilor Moldovei, începură a da dos pe o cale mai scurtă, drept spre Hotin.

Atunci Dumbravă se puse a-i urmări, supărîndu-i din cînd în cînd prin jucăria unor mici atacuri de avantgardă, în care el ţinea înadins tot pe turci [39], pentru ca să dea a înţelege, încît priveşte pe înşişi moldovenii, că ei ar fi bucuroşi de a nu avea duşmănie cu regatul polon.

În acest mod, ajungînd pînă la Nistru, Mielecki se răzemă de cetatea Hotinului.

---

[37] Starowolski, *Sarmatiae bellatores* (Coloniae, 1631, in-4), § CVIII.

[38] Zubrzycki, *Kronika miasta Lwowa* (Lwów, 1844, in-8), p. 194.

[39] Heidenstein, *loco cit.* : „a nostris aliquot cum Turcis depugnatum fuisset".

Dumbravă se opri şi el.

Poziţiunea inamicilor devenea din ce în ce mai critică ; ei nu puteau a se închide în fortăreaţă, unde caii lor ar fi perit de foame ; nu puteau furagea, din cauza exploratorilor lui Dumbravă ce-i pîndeau în toate unghiurile ; nu puteau a se întoarce în Polonia, căci Nistrul se afla tocmai atunci în periodul său de creştere...

Strînşi în chingi, bieţii fugari se adresară cu rugăminţi către capul contingentului turc, cerînd permisiunea de a se retrage în Polonia şi jurîndu-i de a nu se mai vîrî în trebile Moldovei.

Poate să fi fost şi bani la mijloc : orientalii, începînd de la sultan şi pînă la ultimul derviş, nu fac nemic fără daruri.

Oricum să fie, sangiacul de Akkerman se dede cu oastea-i în laturi.

Dumbravă, credincios politicei lui Ioan Vodă, făcea chip că împuşcă în duşmani ; dar în realitate glonţii alunecau tot dasupra capetelor.

În curs de cinci zile, polonii abia putură opera trecerea furiosului fluviu ; şi cînd se văzură, în fine, pe ţărmul opus, ei se îngenuncheară şi mulţumiră lui D-zeu.

§ 22. — „Evenementele se repetă", — zise marele Shakespeare [40].

În zilele noastre, Moldova privi rennoindu-se o altă încercare polonă soră geamănă cu acea din timpii lui Ioan Vodă : cu simpla diferinţă că în locul unui Mielecki era un Milkowski : precum vedeţi, azardul asemăna pînă şi numele capilor !

În ambele cazuri o mînă de oameni nesocotiţi cutezară a înfrunta o ţară.

În ambele cazuri polonii, — cei din 1572 prin afişarea persoanei lui Bogdan Vodă, cei din 1863 prin

[40] *King Henry* IV, part. 2, act. 3, sc. 1 :
„There is a history in al men's lives".

proclamaţiuni în ziarul *Românul,* — ne încredinţau că vin ca amici, nu ca duşmani.

În ambele cazuri, domnii români, deopotrivă bazaţi pe consideraţiuni de o înaltă politică, recomandară generalilor, — în 1572, vornicul Dumbravă, în 1863, colonelul Călinescu, — de a menagia nebunia adversarilor.

În fine, în ambele cazuri, polonii retrăgîndu-se cu ruşine, îşi găsiră totuşi admiratori : pe cei din 1572 îi celebrau istoricii lor naţionali, pe cei din 1863, vai nouă ! îi celebrase chiar un român, al cărui nume îl dăm tăcerii pentru a nu huli pe cine nu poate răspunde !

§ 23. — Hotinul tot rămase în posesiunea polonilor.

Despre apus îl apărau muri foarte înalţi şi şanţuri foarte adînci ; despre răsărit — stîncele Nistrului [41].

Un călător, care-l vizitase chiar în zilele lui Ioan Vodă, îl aseamănă cu Kockenhausen în Liflandia [42] ; un alt călător cu Convay în Anglia [43] ; un al treilea cu Rumilihissar de lîngă Constantinopole [44].

---

[41] Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens* (Wien, 1781, in-8), t. I, p. 439 : „war sie auf der Abendseite mit sehr hohen Mauern und tiefen Graben, auf der Morgenseite mit dem steilen Ufer des Niesters, und rauhen Felsen von Natur befestiget". — Douza, *De itinere suo Constantinopolitano* (Lugduni Bat, 1599, in-16), p. 16 : „Chotinum... est hic Arx in edita rupe".

[42] Strykowski, *Ktora przedtym nigdy swiata nie widziala kronika polska* (Królewiec, 1582, in-f), p. 763 : „Jest Chocim zamek piekny obronny na skale, podobny Kokonhauzowi w Liflanciech, jakom sie sam obiema przypatrzyl. wszakzem jusz Turkami ossadzony widzial roku 1574 ; ale w nim przedsie ma vojewoda swego Borkolaba, ktory nas tam dwa kroc imieniem hospodarskim podejmowal".

[43] Weltman, *Kartiny svieta* (Moskva, 1836, in-4), t. I, p. 239.

[44] Resmi-Ahmed-effendi, reprodus în a mea *Arhivă istorică a României,* t. I, p. 183.

O naivă tradițiune națională încredințează că prima fundațiune a fortăreței se urcă în epoca pe cînd Domnul Hristos umbla pe pămînt [45].

Temîndu-se ca polonii să nu rețină acest bulevard al țării, ca o bază de operațiuni în așteptare ca destronatul Bogdan să-și adune o altă oaste mai puternică, Ioan Vodă trimise pe episcopul Isaia Radouțeanul cu alți deputați de frunte pentru a neguța un tractat de pace.

Polonii simțiră deja ce fel de braț ține cîrma Moldovei.

Cu o amabilitate nepilduită pînă atunci din parte-le, ei se grăbiră a îndestula toate cererile lui Ioan Vodă.

Fugarul Bogdan ar fi fost extrădat, să nu fi fugit din Polonia : în lipsa-i fu remis în mînile ambasadorilor moldoveni un frate al său, perit apoi fără veste în robia turcească.

Cetatea Hotinului fu înapoiată Moldovei.

Pentru a arăta toată importanța acestei achizițiuni, căpătate atît de lesne contra speranței, Ioan Vodă numi părcălabi doi bărbați, pe cari punea temei ca pe sine însuși : socru-său, boierul Lupea Hurul, și cel mai intim al său amic, Ieremia Golia, cu care-l văzurăm mîncînd împreună pînea străinătății...

---

[45] *Ibidem.*

II

DOMNUL

Era grato alli amict, alli nimici terribile ; giusto con i sudditi, infedele con li esterni..

Era iubit de amici, teribil pentru inamici, just cu supușii, perfid cu străinii...

MACCHIAVELLI, Vita di Castruccio

§ 1. — În fine, eroul nostru se văzu stăpîn liniștit al Moldovei.

Hotinul era asigurat.

Pe turci îi avea patroni, pe poloni — amici.

Rivalul Bogdan rătăcea prin lume : din Polonia trecu la Viena, din Viena la Dresda, din Dresda la Paris, din Paris la Copenhaga, în sfîrșit la Moscva, unde se povestește că țarul, cosîndu-l într-un sac, l-ar fi aruncat în fluviu : pedeapsă de crezut din partea unui moscovit, dar pe care o și merita un român vîndut străinismului !

§ 2. — Un filosof antic zise, sînt acum două mii de ani : „Cînd cerul voiește a încredința unui om ales o mare misiune, el începe totdauna prin a ispiti sufletul și cugetul său în amărăciunea zilelor grele ; îi obosește mușchii și oasele prin lucrări dureroase ; îi

aruncă ființa în toate lipsele sărăciei și ale nevoii ; vrea ca faptele lui să capete tot rezultate contrare celor dorite ; în sfîrșit îi ațîță inima, îi întărește firea, îi mărește și adauge forțele prin o energie, fără care el n-ar fi fost în stare de a-și împlini înalta ursită“ [1].

Așa fu trecutul lui Ioan Vodă pînă a dobîndi tronul Moldovei : în curs de o jumătate de secol, el nu cunoscuse decît vagabunde colindări din țară în țară ; speranțe la tot pasul amăgite ; dureri morale și muncă fizică !

Să vedem care fu misiunea cea mare ce-i încredințase Cerul.

§ 3. — Armenist din leagăn, luteran în Polonia, turcit în Constantinopole, Ioan Vodă se arătă creștin ortodox ca domn al Moldovei, precum s-ar fi arătat catolic să fi domnit în Spania [2].

Cezar în Galia adoră pe zeii druizilor.

Napoleon în Egipt se închină în geamia mamelucilor.

Oamenii cei mari, Cezarii și Napoleonii, nu au toți decît o singură religiune : religiunea gloriei, nestrămutată în fundul inimei lor ca albia mării, pe cînd cultul exterior se alunecă pe marginile buzelor, ca undele ce se joacă pe suprafață.

§ 4. — În mai puțin de doi ani de domnie în pace, Ioan Vodă introduse în țara sa următoarele cinci reforme, afară de cîte ne mai rămîn pînă acum necunoscute :

1. Controlul personal al actelor emanate din cancelaria domnească ;

2. Schimbarea capitalei ;

---

[1] Pauthier, *Confucius et Mencius* (Paris, 1852, in-8), p. 429.

[2] Cronica turcă, tradusă în Mignot, *Histoire de l'empire ottoman* (Paris, 1773, in-12), t. 2, p. 210 : „Comme il s'était fait musulman pour plaire aux Turcs, il se refit chrétien pour regagner l'affection des Moldaves.“ — Scrisoarea vizirului Mehmed, ce am publicat-o din manuscript în *Arhiva istorică a Romîniei*, t. I, p. 44 : „sicuti vos illum christianum putastis, ita nos turcam“.

3. Eliberarea poporului de jos din jugul aristocrației clericale și laice ;

4. Baterea monetei naționale de aramă ;

5. Stricteța contribuțiunilor fiscale.

Și toate astea Ioan Vodă le făcuse fără ajutorul unei „camere legislative" : *camerele legislative* nu fac un „2 mai". *

§ 5. — Pînă la 1572 nu găsim, asupra tranzacțiunilor în interiorul țărei, nici un document subscris cu mîna domnească.

Am văzut cu ochii noștri cel puțin vro zece mii de documente originale : vorbim dupre cîte am putut vedea.

Marele logofăt, ca prim-cancelar al statului, întipărea pe hîrtie sigilul princiar în josul crisoavelor,

Iscălitura lui Ioan Vodă din documentul publicat în *Arhiva istorică a României*, t. I, p. 133—4.

sau îl anina pe șvară de mătasă către pergamenă ; apoi uricarul, adecă scribă, își subsemna numele undeva în coadă ; și, în fine, fără vro altă formalitate, documentul, care putea să fi fost chiar pe o sută de moșii, trecea bun dat în mînile celui în drept.

* Autorul se referă la „lovitura de stat de la 2 mai 1864", prin care Alexandru Ioan Cuza dizolva Adunarea electivă a țării, organ legislativ ce se opunea legiferării reformei agrare, reformei electorale și celorlalte reforme preconizate de domnitor (n. ed.).

Se întîmpla, firește, că marele logofăt, ca om și, mai ales, ca ministru, abuza de sigilul princiar : domnul nu știa nemica.

Ioan Vodă, cel dentîi, văzînd nedreptățile ce se puteau face fără știrea-i [3], începu a subscrie el însuși [4], specificînd uneori cu propria sa mînă pînă și data documentului.

În primul an al domnirii sale, el schimbă, unul după altul, doi mari logofeți : cel al treilea nu mai cuteza a glumi cu încrederea lui Vodă.

§ 6. — Pînă la 1572 capitala Moldovei fu Suceava. Ea se bucură de această prerogativă în curs de trei sute de ani, avea 16.000 de case, 40 de biserici, mai multe palaturi [5], un fluviu limpede, o pozițiune pitorească, și un castel care, cu un secol mai-nainte, respinsese toată furia unei puternice armate polone [6].

Totul dară se părea a-i asigura liniștita posesiune a vechilor sale drepturi, consînțite prin o triplă paragrafie „immemorială“ [7].

Deodată, peste cîteva luni de domnie, Ioan Vodă strămută scaunul țării la Iași.

Acesta era un orășel mic și fără apă.

Domnii cei vechi, cărora le plăcea a clădi palaturi oriunde se opreau cîte două-trei zile pe an, desfătîndu-se cu vînatul prin codrii învecinați, zidiseră și aci un frumos castel de peatră la capătul sudic al tîrgului, pe marginea unei rîpe, încît să poată servi la nevoie și în timp de război.

---

[3] Vezi, drept dovadă, documentul ce l-am publicat în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 164.

[4] *Zapiski Odesskago Obsczestva*, t. 3, p. 254.

[5] Cantemir, *op. cit.*, p. 66 : „Ausser des Fuersten und der Vornehmen Palaesten, zaehlte man daselbst 40 steinerne und verschiedene hoelzerne Kirchen, und 10.000 Privathaeuser ; welche aber alle, nachdem die fuerstliche Residenz von da verlegt worden, verfallen sind...“

[6] Bălcescu, *Magazinul istoric*, t. 2, p. 60.

[7] Pothier, *Traité de la possesion* (Paris, 1807, in-8), p. 264 : „possessio centum annorum sive temporis immemorialis“.

Mai avea Iaşul o capişte armenească, o capelă catolică şi trei biserici române.

În fine, îl împodobea o baie de peatră de arhitectură orientală [8].

Astfel, se părea că nemic nu putea prevesti acestui tîrguşor un viitor strălucit între oraşele Moldovei.

Se naşte întrebarea : care cauză să fi putut împinge pe Ioan Vodă de a părăsi Suceava ? de a îmbrăţişa Iaşul ?

Suceava se afla aşezată prea aproape de hotarele polono-ungare, prea departe de turci şi de tatari ; încît principele, în caz de război, lesne putea fi surprins prin o invaziune din partea Galiţiei sau a Transilvaniei, pe cînd, totdeodată, el nu putea ajunge la timp pentru a împedeca o invaziune de peste Nistru sau de peste Dunăre.

Iaşul sta în mijlocul Moldovei.

Acest suprem avantagiu strategic era de ajuns pentru a determina alegerea lui Ioan Vodă.

Decis a impune respect tuturor vecinilor, el căta să-şi ridice un cuib central, de unde să poată veghea în toate părţile, ca vulturul ce de pe vîrful stîncei pîndeşte şi pe puşcaşul, de care trebui să se ferească, şi biata turmă, din care îşi va ochi o victimă.

§ 7. — Strigat-au oare sucevenii contra Iaşului în 1572, precum strigă acum iaşenii contra Bucureştiului ?

E sigur că prin retragerea capitalei, Suceava, care nu mai are nici 1.000 de case [9], perduse peste 90 la sută.

E sigur că atunci nu era pusă în joc sublima cestiune a Unirii, pentru care saltă orice inimă română.

---

[8] Heidenstein, *op. cit.*, p. 318 : „Templa tria circiter Graeci ritus, Armenorum unum, ex lapide omnia ; catholicum ex materia unum ; super omnia balneum Asiatici operis ex lapide pro captu loci satis elegans".

[9] Bendela, *Die Bukowina* (Wien, 1845, in-8), p. 21.

E sigur că Ioan Vodă nu lăsă Sucevei, drept mîngăiere, nici măcar o Curte de apel sau o Universitate.

E sigur... şi cu toate acestea istoria nu ne arată să se fi plîns sucevenii.

§ 8. — Tot ce rămăsese fostei capitale din antica-i strălucire era sicriul cu moaştele unui sînt.

Ioan cel Nou — aşa-i zicea pe nume — era Trapezuntean de origină ; căci românii, ei singuri între toate popoarele creştine, nu produseră nici un sînt calendaristic din propriul lor sîn, lăsînd această sarcină oficială muscalilor şi grecilor, între cari cei vrednici de împărăţia cerului se numărau totdauna cu milioane.

Cu vro doi secoli mai-nainte, un domn foarte religios cumpără, aduse în Moldova şi aşeză în biserica mitropolitană de la Suceava moaştele fericitului, pe care-l declară a fi patron al ţării [10].

De atunci încoace, mai mult din patriotism decît din bigotism, sîntul cel cu diploma de naţional deveni obiectul celei mai înfocate veneraţiuni din partea moldovenilor : la ziua lui, Suceava se împlea de numeroase gloate de bărbaţi, femei, copii, veniţi în peregrinagiu de prin toate unghiurile ţării [11].

Străinii afirmau cum că tot cultul moldovenilor se mărginea în adoraţiunea lui Ioan cel Nou [12] : în adevăr, noi ne închinam numai aceluia pe care-l credeam că ne apără ţara.

Moaştele sîntului formau unul din principalele venituri ale Sucevei ; Ioan Vodă respectă această

---

[10] Mitropolitul Varlaam, *Învăţătură duminecele preste an* (Iaşi, 1643, in-f), p. 84 verso, în apendice.

[11] Paul of Aleppo, *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch, in arabic* (London, 1836, in-4), p. 85 : „The people of this country have entire faith in him ; and resort, in pilgrimage, to his festival, on the Thursday after Pentecost, from the remotest towns and villages".

[12] Coyer, *Histoire du Jean Sobieski roi de Pologne* (Amsterdam, 1761, in-8), t. 2, p. 187.

proprietate, și sermanii suceveni, atinși la slăbiciune, rămaseră mulțumiți.

§ 9. — Privind asupra stării sociale a țării sale, eroul nostru vedea o națiune mare zbuciumîndu-se sub apăsarea unei clase mici, asemenea atletului mușcat de un șerpe : era statua lui Laocoon, dar o statuă vie și de proporțiuni imense !

De o parte sta ceea ce cronicele noastre numesc *țară* ; de altă parte sta ceea ce nu era „țară" : boierii și călugării.

Țară erau mulții, erau aproape toți, dar vai ! curat numai „suflete".

Boierii și călugării erau puțini, erau vro cîțiva, dar „materie" : toate pămînturile, toate veniturile, toate folosurile erau ale lor ; și oricine nu era din ei, nu avea nici atîta loc propriu cît trebuie pentru o înmormîntare.

Rezultatul acestei stări de lucruri îl descrie cronica țării : „În Moldova au cei mici despre cei mari acest obicei de pier fără județ, fără vină, fără seamă" ! [13]

Ți se pare că auzi răsunetul cîntecelor țărănești din întunericul feodal al evului mediu : „Stăpînii ne fac numai răutăți ; ei nu ne dau nici cuvînt, nici dreptate ; ei au toate, iau toate, mănîncă toate, lăsîndu-ne a trăi în sărăcie și în durere..." [14].

Între cronica lui Urechea și cîntecul lui Robert Wace este la mijloc o distanță de trei secoli ; dar între clăcașii români și servii feodali noi nu vedem nici o distanță.

§ 10. — Într-un stat astfel constituit, principele putea să-și aleagă numai una din trei căi : sau să țină cu boierii și călugării contra poporului, ori să

---

[13] *Letopisețile,* t. I, p. 187.

[14] Thierry, *Récits des temps mérovingiens* (Paris, 1856, in-8), t. I, p. 25 : „Les seigneurs ne nous font que du mal, nous ne pouvons avoir d'eux raison ni justice ; ils ont tout, prennent tout, mangent tout, et nous font vivre en pauvreté et en douleur...".

ţină cu poporul contra boierilor şi călugărilor, sau în fine să-i împace unii cu alţii.

Cîteşitrele metodele fură încercate.

Cu poporul contra boierilor şi călugărilor ţinuse Petru Rareş [15] : el muri pe tron, după o domnie glorioasă aproape de douăzeci de ani.

Cu boierii şi călugării contra poporului ţinuse Alexandru Lăpuşneanul în prima sa domnie [16] : fu trădat, răsturnat şi alungat.

A împăca poporul cu boierii şi călugării se silise Iacob Despota [17] : atrăgîndu-şi o neîncredere din ambe părţile, el peri sub loviturile unei coaliţiuni universale.

Aceste trei exemple erau toate proaspete : avîndu-le plăpînde denaintea ochilor, Ioan Vodă, chiar din egoism, îşi alese calea, prin care scăpa naţiunea din ghearele clasei, pe cei mulţi din mînile celor puţini, pe turmă din gura lupului.

§ 11. — Am văzut cum un mare vornic peri sub cuţitul calîului chiar în ziua de Paşti.

Alţi boieri îi urmară unul după altul, deşi nu toţi avuseră plăcerea de a muri înfruptaţi de ouă roşie.

„De pre boierii de cinste şi cei mai de jos sabia lui Ioan Vodă nu lipsea, ci cu multe feluri de morţi îi omora", zice cronica ţării.

§ 12. — Monastirile consumau în trîndăvie şi în desfrînări sudoarea Moldovei [18].

Ioan Vodă dede o pildă, neauzită pînă atunci în istoria românilor.

Un vlădică fu convins de crima celei mai negre nemoralităţi ; divanul domnesc execută întocmai o legiuire din *Codicele Teodosian* : „Sodomitul să peară

---

[15] *Ms. Ossolinianum*, apud Engel, *Geschichte der Moldau* (Halle, 1804, in-4). t. 2, p. 184—5.

[16] *Letopisețe*, t. I, p. 177—8 ; „şi cu dragoste îl primiră boierii".

[17] Sommer, *op. cit.*, p. 36—37.

[18] Vezi a mea *Lumina*, t. 3, p. 51—56.

prin flacări în prezența poporului"[19]; mîrşavul episcop fu ars de viu[20]: Ioan Vodă ţinea prea mult, pesemne, la litera dreptului roman!

Mitropolitul, putred de bogății, adunate prin vînzarea Cuvîntului lui Dumnezeu, scăpă de cazną şi de moarte fugind la munţi.

Un boier, care dentîi trădase pe trei domni în șir, apoi se făcuse căpitan de haiduci de codru, şi în fine crezu a-şi ascunde urîtul trecut îmbrăcînd haina cea făţarnică a monahismului, fu îngropat de viu în pămînt.

„Temniţele erau pline de călugări", zice cronica ţării.

Fariseii îşi răzbunară într-un mod curios: nici într-o monastire a Moldovei nu ni s-a întîmplat a găsi portretul lui Ioan Vodă sau numele său înscris în vreun pomelnic; iar peste o sută de ani încoace, un mitropolit îl şterse chiar din catalogul domnilor ţării pe care-l scrisese în versuri şi în care, bunăoară, cîntă în următorul mod virtuţile Lăpuşneanului:

> „Domni ș-acesta bine, și-n Slatina-și fece
> Monastire frumoasă, pe toate le-ntrece!"[21]

Apoi dă!

§ 13. — Ura sa pentru boieri şi călugări, despreţul său pentru aristocraţia de tot felul, Ioan Vodă, în unele cazuri, ştia să le manifeste şi fără ajutorul gelaţilor.

În toată Moldova cei mari îşi mascau faptele lor cele neevangelice prin cea mai zeloasă păzire a posturilor; pe cînd ţăranii, din contra, destul de storşi

---

[19] *Lex Dei*, tit 5, c. 3. — *Cod. Theod.*, lib. 6, ad leg. Iul. de adult.: „spectante populo, flammis vindicibus expiabit".

[20] *Letopisețe*, t. I, p. 192: „băgat-a în foc de viu pre vlădica Gheorghe de a ars, dîndu-i vină de sodomie".

[21] Cipariu, *Crestomatia sau analecte* (Blaj, 1858, in-8), p. 236.

numai prin apăsare, se fereau de a mai slăbi şi mai mult prin lăsări de carne şi de brînză, dacă aveau cumva, din întîmplare, vreuna din acestea.

„La Munteni, boierii şi poporul sînt deopotrivă religioşi — zice un călugăr oriental în interesanta sa călătorie — dar în Moldova chiar Postul cel mare îl observă numai clasele de sus ; iară încît priveşte pe cei de jos, ei deloc nu-l bagă în seamă, şi ireligiozitatea lor, cea mai mult decît tătărească, merge pînă acolo, încît patriarhul de Antiohia cînd intra în casele lor, ei nu ieşeau înaintea lui nici măcar cu o fărmătură de pîne..." [22].

Ei bine ! Ioan Vodă era întocmai ca ţăranii cei nelegiuiţi ai ţării sale.

Un cronicar mare-logofăt strigă cu un fel de spaimă bigotă : „Nu cred să fi fost creştin pravoslavnic, că de ar fi fost creştin, nu s-ar fi însurat în Postul mare ! " [23].

Un cronicar mitropolit îl numeşte : „Ioan cel Rău." [24].

Şi marele logofăt şi mitropolitul aveau dreptate... din punctul lor de vedere.

§ 14. — Ucizînd pe boieri şi pe călugări, pînă atunci atît de puternici, Ioan Vodă, pentru o deplină siguranţă, luă măsuri ca să-i împedece de a-şi uni

[22] Paul of Aleppo, *op. cit.*, t. I, p. 63 : „The fast of Lent is strictly observed by court and the higher classes of the people ; but the lower orders keep no fast, nor perform any prayer, nor appear to have any religion at all... But in Wallachia, which God preserve ! it is very different ; and the religiousness of its inhabitans, their moderation, and good conduct, are preeminent." — P. 117 : „It is very different from Moldavia ; where, when the Patriarch entered the abode of any of the inhabitants, not one of them came to stand before him, nor treated him to a cake of bread, than whom, even the Tartars are more religious".

[23] Miron Costin, *Letopis.*, t. I, apendice, p. 86.

[24] Cipariu, *loco cit.*, în notă.

forțele contra tronului ; măcar că orice ligă e prea slabă, cînd nu o susține poporul de jos [25].

Precum ziserăm, toți aristocrații, atît clerici cum și laici, aveau un singur Dumnezeu : egoism, interes personal, ban.

Ioan Vodă își dede un frumos spectacol făcîndu-i să se bată unii cu alții, pe cînd el îi bătea pe toți deopotrivă.

Luînd, bunăoară, o moșie monastirească, el o dedea unui boier [26] : iată călugării țipînd contra bierimii !

Sau, luînd proprietatea vreunei monastiri, o dedea unei alte : iată cele două monastiri intrînd în luptă !

Sau, în fine, luînd de la boierul cutare, dedea unui alt boier : iată boierii înșfăcîndu-se de păr !

Țara rîdea, privind întresfîșiarea foștilor săi apăsători.

Domnul rîdea, văzînd cît de proastă e lumea !

§ 15. — Ioan Vodă nu împroprietări pe țărani ; nu ! căci se ferea de o criză, ale cării efecte pe de o parte nu erau destul de limpezi, iară pe de alta, nu puteau să-și manifeste fructele lor cele bune, decît numai doară după un șir îndelungat de ani, străcurați în tristă șovăitură.

Împroprietărirea țăranilor din proprietatea cea uzurpată clerico-boierească este o bucățire, în urma cării, ca rezultat imediat, cei puțini bogați sînt foarte săraciți și cei mulți săraci nu sînt deloc îmbogățiți : zecimi de ani trebuie să treacă mai-nainte de a reveni

---

[25] Bacon, *Essais de morale et de politique* (Oeuvres, tr. p. Riaux ; Paris, 1851, in-8), t. 2, p. 284 : „les grands ne peuvent presque rien en ce genre, si la multitude n'est disposée a se soulever d'elle-même".

[26] Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldowiza* (Wien, 1862, in-8), p. 27 și 87, documentul din 1577 : „Diese Handveste habe nun Jeremias, der Hatmann gewesen, dem heil. Kloster damals genommen, als er den Kaelugaern in den Tagen des Woewoden Johann, ohne ihnen hiefuer etwas zu geben, diese zwei Doerfer weggenommen hatte".

lucrurile la o nouă stare normală, mai bună, fireşte, decît starea normală cea veche... dar pînă atunci ? pînă atunci egalitatea sărăciei pentru toţi şi în toate!

Ioan Vodă împroprietărea nu numai pe ţărani, ci chiar pe ţigani, cînd acei ţigani aveau mijloace de a-şi plăti peşin o proprietate [27] ; cînd nu, nu ; ci-i înzestra încet-încet cu neşte atari mijloace, întrebuinţînd un metod prin care, departe de a produce o criză, el din contra înflorea finanţele statului.

Secretul eroului nostru era de o simplitate nespusă: el nu lăsă pe boieri şi pe călugări să abuze cît un fir de păr de munca ţăranului.

Ioan Vodă vedea că ciocoiul ia aproape tot cîştigul ţăranului, despoind astfel totdeodată vistieria ţării, căriia boierii şi călugării nu-i dedeau nemica, iară ceilalţi nu mai aveau de unde să-i dea.

Jos abuzul ! — numai atîta.

§ 16. — Aice e locul de a analiza cestiunea proprietăţii teritoriale la români, după vechile noastre legi, nescrise, dar cu atît mai raţionale, bazate nu pe imaginaţiunea vreunui jurist, ci pe însăşi natura cea intimă a poporului.

Boierii sau monastirile nu erau proprietari, ci numai neşte posesori ereditari ai respectivelor porţiuni teritoriale, cari dentr-untîi le-au fost acordate lor din partea domniei ca locuri deşerte şi fără valoare, pentru a le coloniza cu oameni şi a le da astfel o utilitate.

Domnul ţării rămînea pentru totdauna adevăratul proprietar al întregului teritoriu naţional, încît boierul sau monastirea, avînd facultatea de a vinde, de a schimba, de a ipoteca, de a dărui moşiile lor, pentru fiecare din atari tranzacţiuni trebuia să capete o nouă specială încuviinţare domnească, condiţionată printr-o dare în bani sau în natură, şi în care principele

---

[27] Documentul ce l-am publicat în *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 156 : „Am dat acestui ţigan, anume Nicola, o treime din cincimea satului Boloteştii şi cu loc de moară în apa Putnei, care teritoriu şi-l cumpărase etc.“.

întărea achiziţiunea noului posesor prin următoarele caracteristice cuvinte : „I-l *dăm* lui acel sat etc.“ [28].

Pe baza acestei constituţiuni a proprietăţii teritoriale, ţăranii români aveau duple îndatoriri ; unele către fiscul domnesc, altele către posesorul ereditar, din cari cele principale erau :

Îndatoririle ţărăneşti către fisc :

1. Dări şi gloabe judeciare, precum de pildă : bani de divorţ, bani de măritiş, gloabe pentru furturi, duşegubine pentru omoruri etc.

2. O mică sumă bănească anuală şi dijmă în natură de oi, de porci, de miei.

Din toate aceste venituri ale fiscului, posesorul moşiei îşi reţinea, ca un fel de răsplată pentru munca percepţiunii, cîte o a treia parte.

Îndatoririle ţărăneşti către posesor :

1. Trei zile de lucru, anume una arînd, alta cosind, a treia secerînd :

2. De două ori pe an, la Crăciun şi la Paşti, daruri numite „cinste“, anume : ouă, găine, caşuri [29].

Sub domni de principii aristocratice, fie prin concesiuni formale, fie prin îngăduiri tacite, boierii şi călugării reuşiră pe de o parte de a uzurpa toate folosurile, cîte se cuveneau fiscului şi din cari ei nu aveau drept decît numai asupra unei treimi ; pe de altă parte, de a şterge cu desăvîrşire condiţionalitatea obligaţiunilor ţărăneşti, silind pe săteni să le lucreze şi să le dea mai în toate zilele !

Fiscul se fecunda, mai ales, prin confiscaţiuni ; prin vămi, cîte nu încăpuseră încă în mînile particu-

---

[28] Vezi mai toate documentele teritoriale muntene şi moldovene, în a mea *Arhiva istorică a României*.

[29] Toate acestea se deduc în parte din documentele locale, dar mai cu seamă din „jus valachicum“ al coloniştilor români din Moldova şi Transilvania, cari se stabileau în Polonia şi despre cari vezi o preţioasă colecţiune de acte oficiale în Stadnicki, *O Wsiach Woloskich* (Lwów, 1848, in-4), p. 25—92. Unele acte sînt din epoca lui Ioan Vodă.

larilor[30]; prin dijma de ceară şi de miere[31]. Dările teritoriale, adevărata avuţie a unui stat bine constituit, erau ca şi nule.

Restrîngînd cu totul drepturile cele abuzive ale seniorului asupra cîştigului ţărănesc, Ioan Vodă ajungea la trei scopuri de o importanţă supremă :

1. Îmbogăţea pe ţărani, adică pe cei mulţi, sau şi mai bine, pe cei „toţi".

2. Luînd de la ţărani numai 1/5, 1/10 din cîte le răpea seniorul, umplu visteria ca niciodată.

3. Reuşi a deveni idolul acelora ce erau „ţară".

Şi cu toate astea, el nu împroprietărise pe ţărani !

§ 17. — Un alt fact concurge a proba geniul administrativ al lui Ioan Vodă.

Pentru tranzacţiuni importante, privitoare mai cu seamă la clasa de sus, Moldova întrebuinţa bani străini de aur şi de argint, cari intrau în ţară, în mare cîtime, în schimb pentru exportaţiunea vitelor.

Dar banii de aramă erau puţini, încît ţăranul, în tranzacţiunile sale cele mici, se vedea forţat de a opera mai mult în natură — moneta cea mai nedreaptă şi mai nesigură.

Domnii precedinţi, Despota şi Lăpuşneanul, făcură bani naţionali de argint[32] : ei nu se gîndiră la nevoile ţăranilor.

Ioan Vodă pricepu pe dată toate avantagele monetei de aramă, a cării fabricaţiune, costînd puţin statului, aducea totdodată foloase imense prin îmbogăţirea ţăranilor, vrea să zică a fiscului.

---

[30] Charrière, *Négociations de la France dans le Levant* (Paris, 1853, in-4), t. 3, p. 913, nota : „...une eschelle ou dace d'un port vallant trois mil ducats par an... succession et hoyrie d'un seigneur exécuté par justice..."

[31] Botero, *Le relationi universali* (Venetia, 1600, in-4), t. 1, p. 95—6 : „Il prencipe tira da cento mila scudi, della decima della cera, et del mele... Vi passa il moscatello, o malvagia di Candia per Polonia, e per Alemagna ; onde il prencipe cava grande entrata..."

[32] Bolliac, *Daco-Romane*, nr. 112—118.

Gologanii naţionali începură, în fine, a circula prin toate unghiurile Moldovei.

Pe lîngă altele, ei familiarizau ţara cu icoana frumoasei figure a principelui, în giurul căriia se citea patrioticul titlu : „Părintele Moldovei".

E de observat că ei fură la noi nu numai cei dentîi bani de aramă, ci încă cei dentîi cu o inscripţiune românească : nu latinească, ca pe ai lui Despota şi

I. Moneta lui Ioan Vodă după cum a publicat-o răposatul George Săulescu în Iaşi, în 1859, litografia lui Parteni, pe hîrtiuţe separate.
II. Idem după cum e reprodusă de Papiu în al său *Tezaur de monumente istorice*, t. 3, p. 205.

ai Lăpuşneanului, nici slavonească, ca pe cei anteriori.

Boierii şi călugării vorbeau latineşte şi slavoneşte ; ţăranul — româneşte.

§ 18. — Puternicul patronagiu, acordat poporului de jos contra claselor de sus, avea în ideea lui Ioan Vodă, precum lesne ne-am putut convinge, mai cu deosebire o ţintă financiară.

El făcu acum în privinţa ţăranilor întocmai ceea ce regii occidentali făcuseră mai-nainte în privinţa comunelor municipale, eliberîndu-le din jugul seniorilor feudali [33] : imensele abuzuri neregulate ale aristocraţilor izolaţi se prefăcură într-un venit periodic al fiscului, mai moderat individualmente şi colosal în totalitate ; cursul apei fu schimbat şi canalizat în profitul tronului astfel, încît păraiele cele împrăştiate, numeroase şi îmflate, se reduseră deodată la proporţiunile unui singur fluviu de aur.

Aşadar, e vederat că, îmbunătăţind soarta ţăranilor, Ioan Vodă avea dreptul de a cere din parte-le nu numai o recunoştinţă morală, ci încă pe acea materială, manifestată prin exactitate şi sinceritate în plata dărilor fiscale, cari formau acum o mică parte din cîte le storceau obicinuit boierii şi călugării.

Lipsa sau abundenţa financiară a unui stat, în cele mai multe cazuri, nu depind de sărăcia sau avuţia ţării, ci numai şi numai de modul percepţiunii impozitelor ; încît un popor sărac poate să aibe un fisc abundent, din cauza unei percepţiuni energice şi bine organizate, pe cînd, din contra, un popor avut poate să aibe un fisc lipsit, din cauza unei percepţiuni moleşite şi rău organizate.

Ioan Vodă reuşi de a face ca banii să curgă, aşazicînd, de la sine, în visteria domnească, fără concursul unei miriade de agenţi salariaţi, fără directorate statistice, fără contabilitate franceză, fără

---

[33] Estracte din Bréquigny, Guizot şi Thierry în *Encyclopédie moderne*, nouv. ed., t. 10, 272—87.

inspectori financiari : el se mulțumi a aplica în toată rigoarea teribila lege penală contra neplatei dărilor.

Mai bine legi puține, dar bine executate !

Iată tabloul ce-l dă un biograf contimpuran al lui Ioan Vodă :

„Dacă cineva vindea fără știrea domnească un strugur de vie [3], sau orișicare lucru supus censului, pe unul ca acela Ioan Vodă, înfigîndu-i o verigă prin nările nasului, cu mînile legate la spate, îl da calîilor, ca să-l biciuiască pe piețe publice, și apoi cadavrul lăsă zăcînd fără înmormîntare, hrană cînilor !" [35]

Astăzi, legile noastre pedepsesc cu temnița pe debitorul unui particular, de cele mai multe ori al unui grec sau ovreu, căci românii nu prea au bani de dat cu împrumut... debitorul statului rămîne nepedepsit.

Prefer sistemul lui Ioan Vodă.

§ 19. — Istoricii incriminează cruzimea eroului nostru.

Sînt nedrepți.

Iată ce zise peste doi secoli și jumătate Napoleon cel Mare, cînd istoricii îl incriminau și pe el de cruzime :

---

[34] Cf. despre celebrul Wallenstein, unul din geniile cele mai mari ale timpilor moderni, în Gualdo Priorato, *Vite et azzioni di personagi militari e politici* (Viena, 1674, in-f), litt. w, p. 5 nenumerotată : „Castigó severamente piccioli errori per spaventar i gravi falli".

[35] Lasicki, *op. cit.*, p. 129 : „...ipse Ivonia, vel ob levissimum delictum poenam capitis insontes statuebat, vivos excoriabat, palis infigebat, oculis privabat (quae poena apud Valachos familiaris est), naso et auribus praecisis deformes homines reddebat ; breviter, si quis illo invito seu racemum suae vineae, seu quidpiam aliud, ex quo census penditur, vendidisset : hunc ille aut occidebat aut hamo per nares illius traducto, manibusque post tergum colligatis, tortoribus vel si isti non essent, Nigritis (quos Ziganos vocant) per plateas immisericorditer flaggellandum obiiciebat : et quod immanius est : caesorum cadavera insepulta etc.".

„Am ţinut totdauna cu majoritatea poporului : la ce oare mi-ar fi putut servi crima ?“ [36].

O logică sublimă !

Ioan Vodă ţinuse şi el totdauna cu majoritatea poporului.

Majoritatea poporului îl iubea, ca nici pe unul din cîţi l-au preces şi i-au succes pe tronul Moldovei.

Înşişi istoricii cei incriminatori recunosc, toţi într-o voce, suprema popolaritate a lui Ioan Vodă [37].

Deci, unde e crima ?

Nu e crud acel principe, care, cu preţul cîtorva capete aristocratice şi cu neîmblînzita păzire a legii, îşi cumpără idolatra iubire a unei ţări întregi.

§ 20. — Miraculosul rezultat al administraţiunii lui Ioan Vodă se poate exprima prin puţine cuvinte.

În 1572, la intrarea-i în domnie, toate calamităţile erau grămădite asupra Moldovei.

O teribilă ciumă zeciuia prin sate şi prin oraşe [38].

Un comet speria imaginaţiunea poporului ! [39]

---

[36] Emerson, *Les représentants de l'humanité* (Paris, 1863, in-8), p. 291-2 ; „on m-accuse, disait-il, d'avoir commis de grands crimes ; les hommes de ma trempe ne commettent pas de crimes. ...J'ai toujours marché avec l'opinion des grandes masses et avec les événements. A quoi m'auraient servi des crimes ?“

[37] Cronica turcă ap. Mignot, *op. cit.*, t. 2, p. 215 : „Pierre fut placé sur le trône de Moldavie, au milieu des larmes des peuples qui regrettaient Ivan.“ — Gorecki, *op. cit.*, p. 90 : „pedites, gens rustica, singulari fide ac animo in Ivoniam fuere“. — Lasicki, *op. cit.*, p. 130 : „...illum postea non modo honorarint horrucrintque, verum etiam fortiter pro eo depugnaverint“.

[38] *Archivi Antiqui Leopoliensis Liber MCLXV* (MS. in magistratul de la Lemberg, in-f), anno 1572, p. 613 : „Pestis fuit eodem anno gravissima.“ — *Cronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* (Coronae, 1847, in-4), p. 66 : „Saevissima pestis Barcensem Provinciam depopulatur et pene exhaurit“ — Charrière, *op. cit.*, t. 3, p. 241, janvier 1572 : „La peste est la plus extresme et eschauffée qu'elle feut, cent ans a, en Levant“.

[39] Gessner, *Bibliotheca instituta et collecta* (Tiguri, 1583, in-f), p. 265, 312, etc.

O furioasă inundaţiune devasta cîmpiile [40].

Visteria era secată prin nebuniile lui Bogdan Vodă, care se plimba cu trăsuri acoperite cu argint şi aur [41].

Turcii şi tătarii, veniţi în ajutorul lui Ioan Vodă, nu se putură reţine, fireşte, de a nu comite jafuri, violinţe, omoruri [42].

În fine, era un potop de rele !

În curs de doi ani, principele nostru realiză visul domnilor celor mai mari : finanţele erau în floare şi contribuabilii mulţumiţi.

§ 21. — Cronicarul Urechia servise în tinereţele sale, ca uricar sau scribă, la curtea lui Ioan Vodă * ; dar era aristocrat din una din familiile cele mai ilustre ale Moldovei [43], înrudit cu ceilalţi boieri, devotat călugărismului şi, prin urmare, duşman sistematic al stăpînului său.

Ei bine ! cu toată ura-i personală ce respiră mai în toate rîndurile povestirii sale, încît nu se teme de a rîde pînă şi de moartea viteazului [44] ; ei bine ! cu toate astea, însuşi cronicarul Urechia se simte for-

---

[40] Schard, *Scriptores rerum Germanicarum* (Basileae, 1574, in-f), p. 2522, sub anul 1572 : „Danubius ita inundare coepit, ut post hominum memoriam maiorum aquarum illuvies non fuisse existimetur".

[41] Forgacs, *Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii* (Posonii, 1788, in-8), p. 698 ; „Bogdanus... sponsa, quam stolido luxu ambiverat, spoliatus, cui carpentum mirifico sumptu confecerat, ut rotarum quoque circumferentias, quo uspiam ferri usus fuit, argenteis laminis, auratis exornasset..."

[42] Lasicki, *loco supra*.

* Autorul se referă la Nestor Ureche, tatăl ilustrului cronicar Grigore Ureche.

[43] Cantemir, *Chronicul romano-moldo-vlachilor* (Iaşi, 1835, in-f), t. I, introducere, p. LXX : „...Corvinos, cuius ex prosapia derivantur Urecestii". Cf. *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 203.

[44] *Letop.*, t. I, p. 196.

țat a caracteriza pe Ioan Vodă în următorul mod : „Era la minte ascuțit, la cuvînt gata, și se vedea a fi nu numai de domnia acestei țări, ci și altor țări să fie cap și mai mare“.

Atari cuvinte din gura unui inamic !

§ 22. — Nu mai puțin dibace fu politica exterioară a lui Ioan Vodă ; deși, din nenorocire, noi nu cunoaștem din ea, pînă acum, decît numai o singură cestiune, în care diplomația cea machiavelică a unui mic principe român era cît p-aci să arunce într-un grozav labirint de complicațiuni trei din statele cele mai ponderoase ale Europei : Turcia, Franța și Polonia.

§ 23. — Curînd după intrarea lui Ioan Vodă în Moldova murise bătrînul rege polon Sigismund-August.

El fu ultimul din dinastia Iagelonă și, tronul rămînînd vacant, mai mulți principi străini se grăbiră a se prezinta ca pretendenți la coroană, între cari și Enric de Valois, fratele regelui francez Carol IX.

Poarta otomană sprijinea această candidatură.

În Polonia o susținea, mai cu deosebire, famosul Laski, care ajutase o dată lui Despota, dar acum se dumeri de a se face mai bine domn el singur, decît să facă pe alții, și cerea coroana Moldovei de la influința franceză în Constantinopole, ca răsplată a serviciilor sale în cestiunea lui Enric de Valois [45].

Franța începu a neguța în taină destituirea lui Ioan Vodă.

---

[45] Languet, *Arcana seculi XVI, epistolae secretae ad Augustum Saxoniae ducem* (Halae, 1699, in-4), scrisoarea de la Dresda, din 1572 pridie Cal. Dec. liber I, pars 1, p. 182 : „Dicunt Turcas promittere Polonis Moldaviam si Gallum eligant. An promittant nescio, sed scio eos nequaquam traditurος, etiamsi decies promiserint... Petit praeterea Lasky, ut Rex Galliae perficiat apud Turcas, ut Moldavia tradatur ipsi, tanquam praemium suorum laborum.“

Astfel, politica moldoveană se afla pusă în luptă cu acea franceză.

Să urmărim peripeţiile intrigei.

§ 24. — Îndată după moartea lui Sigismund-August, Ioan Vodă expedi în acelaşi moment doi ambasadori : unul la Constantinopole, către vizirul Mehmed-Socolli ; altul la Cracovia, către Camera polonă.

Ambasadorul trimis în Turcia solicită un ajutor de tătari, în fruntea cărora Ioan Vodă promitea, cu mîndrie, că lesne va cuceri toată Polonia, slăbită prin anarhie[46].

Domnul ştia prea bine că sultanul, legat prin amicie cu Franţa, nu-i va încuviinţa cererea.

În adevăr, vizirul se grăbi a-i răspunde de a se opri de la orice încălcare contra Poloniei ; însă, totodată, îi lăudă zelul şi îndrăzneala.

De altă parte, ambasadorul trimis în Polonia încredinţa cum că o armată de 100.000 de turci, tătari şi munteni, profitînd de moartea lui Sigismund-August, erau gata a năvăli în Galiţia ; însă, din mila lui Dumnezeu, îi împedecă Ioan Vodă prin rugăminţile sale pe lîngă vizirul Mehmed-Socolli[47].

---

[46] Charrière, *op. cit.*, t. 3, p. 522, nota : „Pendant l'interrègne de Pologne, il avoit souvent demandé congé au Grand-Seigneur d'entrer en vostre royaume ; et que y venant aussy de son costé le Tartare, il asseuroit que s'il ne pouvait y executer tout ce qu'il voudrait, qu'au moins dévasteroit-il, ruinerait et perdrait une grande partie de pays, etc." — Cf. scrisoarea vizirului în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 47 : „Mortuo enim Rege vestro, subinde nos litteris suis solicitavit, ut quinque (?) milibus solum Turcarum adiunctis, licentiam illi in Poloniam daremus, et se illis totam Poloniam subiugatoriam tributariamque Caesari nostro invictissimo facturum praedicavit..."

[47] Bielski, *Kronika polska* (Krakow, 1597, in-f), p. 653 : „Posla Woiewody Woloskiego, ktory to ukazowal ze za swa namowa 100.000 Turkow, Tatarow i Multanow od korony polskiey odwrocil etc.".

Polonii, pătrunşi de spaimă [48], nu ştiau cum să mulţumească mai bine generosului principe al Moldovei.

Drept răsplată pentru preţiosul serviciu ce zicea că le făcuse, Ioan Vodă cerea de la camera cracoviană două lucruri :

1. Înapoiarea Pocuţiei.

Ştefan cel Mare o cucerise de la poloni şi o reţinu pînă la moarte ; Bogdan cel Chior o perdu ; Petru Rareş o redobîndi şi iarăşi o scăpă în vro cîteva rînduri ; urmaşii săi o lăsară, fără protestaţiune, în curs de patruzeci de ani, sub sceptrul Poloniei ; pînă ce, în fine, demn strănepot al marelui Ştefan, Ioan Vodă îşi rădică glasul :

„Pocuţia e un patrimoniu al meu", scria el către camera polonă. [49]

2. Înapoiarea tezaurelor moldovene, confiscate în Polonia.

În 1564, fugind denaintea Lăpuşneanului, care intra în ţară cu o oaste turcească, Ştefan Vodă Tomşa, ucigaşul lui Despota, fu prins de către poloni şi descapitat în Lemberg, din ordinea regelui Sigismund-August, sau mai bine zicînd, după porunca unui expres ambasador turc.

---

[48] În Europa se răspîndise deja vestea de invaziunea turcă, ca de un factor acomplit, precum vedem în istoricii veneţiani, Paruta, *Dell'historia veneziana, parte seconda* in *Degli istorici delle cose veneziane* (Venezia, 1718, in-4), t. 4, lib. 3, anno 1572, p. 275 : „Essendo a Turchi nato sospetto, che havessero i Polachi favorito il Valacco in pregiudicio dell'imperio Ottomano, per vendicarsi dell'ingiuria, erano improvisamente entrati nel paese soggetto a quella Corona, et fatte diverse incursioni nella Prussia, nella Polonia, et nella Rossia, minacciavano ancora d'inferire danni maggiori..."

[49] Heidenstein, p. 8 : „Pocutiam tamen. tanquam antiqui juris possessionisque Valachicae"... Bielski, *loco supra :* „upominal Pokucia, mieniac ia bydz oyczyzna swa." Aice cuvîntul „oyczyzna" este luat în înţeles de „ocină", adecă „patrimoniu", iar nu „patrie", cum înţelesese Engel.

Tomşa ducea cu sine toată visteria ţării : polonii — calîi în serviciul sultanului — confiscară sacii cu aur ai victimei, mîngîindu-se cu metalul pentru ruşinea de a se fi supus orbeşte voinţei păgînilor, contra frăţiei creştine şi contra legilor ospitalităţii.

Ioan Vodă pretindea acum restituţiunea acelei proprietăţi naţionale [50].

Ambasada moldovenească îşi împlini misiunea cu o aşa mîndrie şi demnitate, încît camera cracoviană, cuprinsă de mirare, îi arătă mai mult respect decît chiar ambasadei imperiale de la Viena.

Polonii nu cutezară a ne tăgădui dreptul asupra Pocuţiei, nici asupra averilor lui Tomşa ; ci, recurgînd la calea amînării, ei promiseră a răspunde îndată după ce-şi vor fi ales un rege.

Ioan Vodă ştia de mai-nainte că polonii nu-i vor înapoia Pocuţia, pentru care ei vărsară atîta sînge în curs de un secol, şi că de ar vrea, tot încă n-ar putea să-i întoarcă tezaurele lui Tomşa, de demult împărţite, cheltuite şi uitate ; dar nu Pocuţia, nici Tomşa, formau adevărata ţintă a ambasadei moldovene.

Atît în Constantinopole, unde stăruise contra Poloniei, precum şi în Cracovia, unde intrigase contra Turciei, Ioan Vodă reuşi deplin în planurile sale :

În Constantinopole, el se întărea în buna opiniune a otomanilor, pentru ca nu cumva să fie destituit după uneltirile Franciei ;

În Cracovia, atribuind turcilor, cu o fineţă diabolică, cele zise de el însuşi [51], îi compromitea în ochii

---

[50] Heidenstein, p. 8 : „Thesauros quos Thomsa ex Valachia in Regnum importarat, repetit".

[51] Bacon, *loco. cit.*, p. 308 : „Il est une autre ruse du même genre, que les Anglais désignent assez ridiculement par cette expression proverbiale ; retourner le chat dans la poêle, et qui consiste à attribuer à une autre personne ce qu'on lui a dit soi-même dans le tête-à-tête. Or il est facile d'en imposer aux autres sur ce point, etc.".

polonilor, ceea ce-i și trebuia pentru a surpa candidatura protegiatului otoman Enric de Valois.

§ 25. — Peste puțin timp, Ioan Vodă, răpezi alte două ambasade, iarăși una la Constantinopole și alta la Cracovia.

Ambasadorul trimis la Constantinopole înștiință Poarta otomană cum că destronatul Bogdan Vodă adună în Polonia, cu ajutorul magnaților, o numeroasă oaste pentru a năvăli din nou asupra Moldovei ; și că se și apropie deja de fortăreața Hotinului...[52]

Ambasadorul trimis la Cracovia rugă Camera de a nu suferi nici o încercare din partea lui Bogdan[53].

Pretextul ambelor ambasade era de tot imaginar. Bogdan de mult nu se mai afla pe teritoriul polon. Cu toate astea, turcii se înfuriară contra Camerei cracoviene, iară Camera cracoviană, crezînd că în adevăr Bogdan s-ar fi ținînd ascuns undeva în Polonia, răspîndi în toate direcțiunile curieri și emisari, pentru a prinde pe nenorocitul fugar[54] : atît de groaznic știuse a deveni Ioan Vodă față cu unul din cele mai puternice regate ale Europei.

Care să fi fost scopul cel secret al domnului moldovenesc în aceste două ambasade ?

1. De a provoca în Constantinopole din partea otomanilor vreo demonstrațiune dușmană contra polonilor, făcînd astfel o lovire indirectă, dar dureroasă, în candidatura lui Enric de Valois ;

2. Sub aparința de a urmări pe Bogdan, să cîștige timpul și ocaziunea de a lucra prin ambasadorul său

---

[52] Charrière, t, 3, p. 318, nota, și 325.

[53] Bielski, p. 660. — Heidenstein, p. 21.

[54] *Archivi Antiqui Leopoliensis lib.* MCCX (ms. in magistratul de la Lemberg, in-f), p. 180 : „Anno 1573 Sabbato ante St. Andreae Apostoli, Gregorio Anteurbano misso Samboriam ad exquirendam certitudinem rumoris de Bohdani ductu ad Moldaviam, et Trellio alio suburbano in eodem negotio ad Zaderowacz misso expositorum eorundem ac pro equis meritoriis 3 zl. 16 gr.“.

în Cracovia, împrăştiind bani şi intrige contra politicei franceze.

§ 26. — Văzînd că Turcia, după solicitaţiunile Curţii de la Paris, tot mai cruţă hotarele Poloniei, Ioan Vodă expedi un al treilea ambasador la Constantinopole.

Reproducem chiar cuvintele agentului francez pe lîngă Poarta otomană în scrisoarea sa către Enric de Valois :

„M-am înştiinţat că domnul Moldovei trimise aice un ceauş, carele asigură că ţarul moscovit fu primit în Vilna şi în toată Litvania, cu voia şi îngăduirea ţării întregi, şi că este de temut că şi Camera polonă i se va supune, ştiindu-l armat şi aşa de aproape ; care veste a fost turburat foarte mult pe turci, făcîndu-i să hotărască în divanul de ieri un război contra Poloniei“ [55].

Iată dară că diplomaţia lui Ioan Vodă era cît p-aci să răstoarne candidatura lui Enric de Valois, dacă polonii nu s-ar fi grăbit a risipi bănuielile Turciei.

§ 27. — În fine, puţin mai-nainte de momentul decisiv al alecţiunii de rege, sosi şi la Cracovia un al treilea trimis moldovenesc.

Ioan Vodă reuşise a pune mîna pe două scrisori turceşti din partea vizirului Mehmed-Socolli, una către Camera cracoviană, cealaltă către episcopul Montluc, ambasadorul francez în Polonia.

În epistola-i către Cameră, vizirul poruncea polonilor de a alege pe Enric de Valois, încheind-o aşa : „Să nu întîrziaţi cu împlinirea ordinilor sulta-

---

[55] Charrière, t. 3, p. 374 : „J'ay eu advis que le Bogdan a envoyé un chaoux à ceste Porte, qui asseure que le Moscovite a esté receu à Vilna et en toute la Lithuanie, du gré et consentement de tout le pays, et quon craignoit que les estats de Pologne se laisseroient aller audit Moscovite, le voyant armé et fort si près d'eux. Ceste nouvelle a merveilleusement troublé ces gens-ici, car c'est le pis qui leur pouvoit arriver... ceux-ci résolurent hier, en divan, la guerre contre la Pologne...“

nului"[56]; în epistola către Montluc mărturisea înalta solicitudine a Turciei pentru interesele Franciei.

Scandalul fu universal.

Păgînul dedea porunce „inclitului" regal polon!

Enric de Valois apărea ca un cireac al sultanului!

O indignațiune generală cuprinse pe mîndrii magnați, cu atît mai vîrtos că trimisul moldovenesc le mai citi în ședință plenară următoarea ironică scrisoare din partea lui însuși Ioan Vodă:

„Din cele alăturate aflați porunca măriei-sale sultanului de a pune în capul vostru pe fratele craiului franțuzesc; veți fi avînd, credem, destulă pricepere ca să puteți înțelege că măria-sa sultanul nu lucrează pentru binele creștinității"[57].

Speriat prin efectul vicleniei lui Ioan Vodă, Montluc striga, jura, șoptea, zbuciumîndu-se a dovedi cum că cele două epistole sînt născocite din capul moldovenilor.

Totuși, secretarul ambasadei franceze Jean Choisnin, recunoaște în memoriile sale că infernala diplomație a principelui român pusese candidatura lui Enric de Valois într-un pericol extrem, din care abia-abia o putu scăpa renumita abilitate politică a lui Montluc.

---

[56] Choisin, *O elekcyi Henryka Walezyusza na króla Polskiego* (Wilno, 1818, in-8), p. 266: „co do listu od Paszy o którymysmy wzmianke uczynili, nietylko ze nicby nam niemógl pomódz, ale omal cala nie zerwal negocyacya dia nastepuiachych slów w nim znalezionych: Nie omieszkacie byc poslusznemi rozkazóm Soltana..."

[57] *Ibidem*, p. 213—14: „Dowiecie sie Wwmsc Panstwo z listu który tu dolaczam, ze Sultan Ygmsc daje wam rozkaz, abyscie na tronie waszym osadzili brata króla Francuskiego. Mam was za natdo roztropnych abyscie sie jego woli poddali, bo poniewaz Sultan zyczy sobie miec go na tym mieyscu, domysliecie sie latwo ze pewnie bedzie chcial miec w nim silnego nieprzyjaciela calego chrzescianstwa".

§ 28. — Oare pe cine să fi dorit Ioan Vodă de a vedea pe tronul Poloniei ?

Pe Ernest, fiul împăratului Maximilian ?

Nu ; căci el apreţuise deja o dată, prin propria experienţă, caracterul nedecis şi egoistic al austriacilor.

Pe Sigismund, fiul regelui Sveziei ?

Nu ; căci venea prea de departe...

Simpatiile lui Ioan Vodă erau cîştigate anume pentru acela de care mai cu deosebire se temeau otomanii ca nu cumva să apuce coroana Poloniei : ţarul moscovit, famosul Ivan cel Groaznic [58].

Cu acest scop, episcopul Isaia Radouţeanul — inteligentul diplomat, pe care vi-l aduceţi aminte, la începutul istoriei noastre, neguţînd tractatul de pace cu Polonia — fu trimis în taină la Moscv. [59].

Ce va fi isprăvit acolo ? nu ştim.

§ 29. — Astfel, principele Moldovei, în cei doi ani ai domniei sale, desfăşură o activitate diplomatică de o fineţă rară, de o întindere extraordinară, şi ale cării toate mişcările manifestau din ce în ce mai clar măreţul vis al eroului :

Scuturarea jugului musulman !...

§ 30. — Moldova plătea Turciei un tribut anual de 40.000 de galbeni [60] ; dar măiastra administraţiune a lui Ioan Vodă o aduse într-o stare atît de înflorită, încît Poarta otomană se crezu acum în drept de a pretinde o dare mult mai mare.

---

[58] Despre duşmănia de atunci între Turcia şi Moscovia, vezi Karamzin, *Istoria Gosudarstva Rossiiskago* (Petersburg, 1843, in-8), t. 9, p. 104—5.

[59] Despre această călătorie vezi actul oficial, publicat în *Akty Zapodnoi Rossii* (Petersburg, 1848 in-4), t. 3, anno 1573.

[60] Cronica turcă în Ricaut, *Éstat présent de l'empire ottoman* (Paris, 1670, in-4), p. 113 : „On trouve dans l'Histoire des Turcs, que cette Province payoit en ce tems-la (en l'année mil cinq cens soixante et quatorze) quarente mille Sequins ou quatrevingts mille écus de tribut..."

Sultanul Selim II și vizirul său Mehmed-Sokolli erau atunci doi oameni cei mai lacomi de pe fața pămîntului [61].

Un ceauș prezintă lui Ioan Vodă înalta poruncă de a plăti 80.000 de galbeni.

„Patruzeci mii să plătești ca bei al Moldovei, iar celelalte patruzeci mii ca ghiaur, de vreme ce ai cutezat a te lepăda de credința lui Mahomed", scria epistola vizirială, ascunzînd mîrșava aviditate sub o sofismă bigotă [62].

Trimisul turcesc sosi la Iași tocmai în ziua în care Enric de Valois primea în Cracovia coroana regală a Poloniei : fatalitatea vru să triumfe în același moment, la nord și la sud, dușmanii lui Ioan Vodă.

§ 31. — Pentru alegerea domnului, pentru facerea legilor, pentru cestiuni de o mare importanță, românii procedau prin convocarea unei adunări obștești, așezate în principiu pe niște baze mult mai largi decît chiar „votul nostru universal".

În termeni generali, luau parte la deciziuni, ca și după legea actuală : „boierii, popii și țara" [63] ; dar analizînd cu amănuntul această definițiune, descoperim în ea elemente dezmoștenite astăzi de anticul lor vot.

Nobilimea electorală se compunea atunci din toți boierii fără distincțiune : boierii cei mari, cei de clasa

---

[61] Charrière, t. 3, p. 283 ; „il n'y eust oncques avarice si extresme ne si sordide en ce monde qu'est celle dudit Grand-Seigneur et de son dit Bassa..."

[62] Cronica turcă în Mignot, t. 2, p. 210 : „Les Ministres du Grand Seigneur prétendirent doubler le tribut qu'Ivan devoit, disoient-ils, á la Porte, premièrement comme Vaivode de Moldavie, secondement comme Chrétien... quarante mille écus au lieu de vingt mille". Cifra aci e greșită, precum se vede nu numai din Ricaut, ci chiar din Charrière, t. 3, p. 913, nota, unde tributul cel duplu al Moldovei e arătat : „ottante mil ducats". Nu cumva sub „écus" Mignot ar fi înțelegînd „lire" turcești ?

[63] *Letop.*, t. I, p. 118, 146, 156 etc.

a doua, cei de clasa a treia, cei în demisiune, boiernașii de prin județe și toți capii militari.

Clerul electoral se compunea din mitropolit, toți episcopii și toți egumenii.

În fine „toată țara“ [64].

Cu toate astea, nu numai inițiativa, ci încă discuțiunea proiectelor era o sacră prerogativă ministerială, adunarea obștească fiind strict mărginită în dreptul de a pronunța o afirmațiune sau o negațiune.

Divanul domnesc, adecă cei opt sau nouă miniștri, hotărau de mai-nainte în ascunsul cabinetului, apoi mitropolitul, ori marele logofăt, sau chiar însuși domnul ieșea pe esplanada curții princiare și, adresîndu-se către gloatele grămădite pe piață, îi întreba : „Vreți lucrul cutare ?“

Poporul răspundea din inspirațiune : „da“ sau „ba“, fără dezbateri, fără șicane, fără amendamente [65].

Era just.

Gloatele nu raționează ; dar ele pricep foarte bine prin un fel de instinct tot ce e bun și ce e rău.

De pildă :

Întrebați norodul cel mai prost, cel mai necioplit, cel mai orb, întrebați-l : „Vrei a te înfrăți cu ovreii ?“

Desigur, nici o voce, decît doară a vreunui botezat, nu va răspunde : „da !“.

Așadară, legislațiunea noastră cea veche era bazată în aceasta pe o profundă cunoștință a naturei umane : majoritatea, adecă instinctul adevărului cel înnăscut și spontaneu, aproba sau dezaproba minoritatea, adecă raționamentul cel supus erorilor sistemei și ale interesului.

---

[64] Documentul ce l-am publicat din manuscript în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 259.

[65] Vezi descripțiunea alegerii domnești în Paul of Aleppo.

Inima sancţiona mintea.

„Inima este care simte pe D[umne]zeu !" zise marele Pascal [66].

Am putea adăugi : „Inima este care simte pe Satana".

Cu alte cuvinte, în planurile minţii, inima simte cînd pe D[umne]zeu şi zice „da", cînd pe Satana şi zice „ba".

Da sau *ba*... nu cereţi alta de la un vot universal, care nu e şi nu poate fi decît un *juriu* în cauzele naţiunii întregi.

§ 32. — Istoria ne-a conservat propriile cuvinte ale lui Ioan Vodă către obştească adunare a ţării [67] :

„Dragii mei boieri şi voi, iubitele mele slugi !

Greul de astăzi întrece toate grelele de mai-nainte.

Lăcomia turcilor cere un haraci îndoit.

De-l vom da, ea nu va zăbăvi a ne stoarce şi mai mult, pînă ce ne va stinge cu totul, căci aceasta o vrea Păgînul.

De nu vom da, ne aşteaptă război, stricarea ţării, foc şi sabie.

Cugetaţi şi alegeţi.

Supunîndu-ne orbeşte vrăjmaşului nostru, vom peri desigur, şi vom peri ca mişei ; sculîndu-ne asupră-i, chiar de nu vom izbuti, pentru păcatele noastre, tot încă vom avea mîngîierea de a peri bărbăteşte, noi, femeile noastre, copiii... cu toţii !

Voi ştiţi că haraciul nu-l plătesc eu ; ci voi şi ai voştri.

Puţin dară mi-ar păsa, de nu m-ar durea inima pentru ţară !

Mi-e milă de voi, şi pentru voi îmi voi pune capul meu, dragilor mei tovarăşi !

[66] *Pensées*, part. 2, art. 17, LXII : „C'est le coeur qui sent Dieu".

[67] Gorecki, p. 31 : „universo senatu ad se convocato, in hunc modum ad eum verba fecit".

Să chemăm pe D[umne]zeu într-ajutor, ca să plece pe vrăjmașii noștri sub picioarele noastre.

Să trăim slobozi, ori să ne peară pîn' și urma noastră !

Fiți cu mine, și cu noi va fi izbînda !..."

§ 33. — Pentru a putea înțelege impresiunea produsă prin electrica voce a principelui asupra numeroșilor săi ascultători, trebuie mai întîi să cunoaștem poporul moldovenesc din 1574.

Tocmai atunci un călător polon cutrieră Moldova în toate direcțiunile, vizită orașele, avu curiozitatea de a vedea unele monastiri, petrecu prin case boierești și prin bordeie de țărani, și învăță un cîntec, pe care-l auzise în atîtea rînduri, încît chiar fără voie i se întipărise în memorie.

Vreți a aprofunda caracterul unui popor ? studiați poezia sa națională.

Cîntecul moldovenesc, memorat de acel călător și reprodus de el polonește, fu :

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Seamăn pe lume nu are :
Seamăn pe lume nu are,
Decît numai mîndrul soare !

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
La Suceava cuibu-și are :
La Suceava cuibu-și are,
Și din el ades el sare !

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Pune peptul la hotare :
Pune peptul la hotare,
Ca un zid de apărare !

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Bate oardele tătare :
Bate oardele tătare,
Și turcii pe zmei călare ;

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Bate leşi fără cruţare :
Bate leşi fără cruţare,
Şi unguri fără-ncetare !

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Are-o ţară mică tare :
Ţara-i mică, ţara-i tare,
De stă lumea la mirare ![68]

Ioan Vodă, marele strănepot al acelui mare Ştefan, se adresa acum către neşte oameni deprinşi a celebra în toate zilele, cu sonul alăutei, suvenirul strălucitelor victorii de la Lipineţ, de la Racova, de la Cozmin, de la Baia !

Trecuse abia şaptezeci de ani după moartea viteazului : ici-colea mai întîlneai încă centenari, cari au servit odată sub steagurile sale şi ale căror povestiri volcanizau inimele noii generaţiuni.

Ioan Vodă ştia către cine vorbeşte !

§ 34. — Născuţi cu tradiţiuni eroice în pept şi pe buze ; entuziasmaţi prin tonul, prin cuvintele principelui ; îmbătaţi prin iluziunea unui viitor glorios, moldovenii strigară cu glasuri mari, — scrie cronica ţării — : „Vom peri toţi lîngă măria-ta ! toţi vom peri !"

Fu adus sîntul *Evangeliu*.

---

[68] Strykowski : „O tym Wolosza i Multani spiewaia ustawicznie „w kazdej biesidzie na serbskich skrzypicach przygrywajac „swoim jezykiem :

Stefan, Stefan, Wojewoda !
Stefan, Stefan, Wojewoda !
Bijal Turków, bil Tatarów
Bijal Wegrów, Rus, Polaków...

Româneşte restabili şi publică acest cîntec d. Alexandri, în Pencovici, *Cartea şcoalelor de întîiul grad* (Bucureşti, 1863, in-16), p. 51—52. — Engel, t. 2, p. 154, n-a înţeles pe Strykowski, cînd zice : „nach dem Serwischen gemodeltes Lied" în loc de : „cîntec acompaniat de guslea serbească sau alăută".

„Nu cer să-mi juraţi mie — sună Ioan Vodă — nu mie, ci juraţi unui altuia [69].

A jura unul altuia se zicea a se face „fraţi de cruce"; una din cele mai nobile instituţiuni cavalereşti d-ale străbunilor noştri, care se însoţea de simbolica formalitate a gustării dintr-o pîne făcută în forma crucefixului [70] : cei legaţi prin un asemenea jurămînt deveneau nedespărţiţi la viaţă şi la moarte.

Toţi jurară.

Jurară că, dacă vreunul din ei îşi va vicleni credinţa, atunci să-l bată pămîntul, focul, apa, văzduhul, pînea, vinul, sabia, D[umne]zeu şi Maica Domnului!

Aşa era jurămîntul ostaşului român [71].

Sînt momente sublime în trecutul nostru !

§ 35. — Ioan Vodă promisese a nu-şi cruţa viaţa pentru libertatea patriei.

Trebuia dară a se asigura, mai întîi de toate, situaţiunea Moldovei, la caz dacă o lovitură duşmană va precurma zilele generosului principe.

Adunarea obştească încuviinţă două măsuri :

1. Tezaurul ţării şi familia domnească fură trimise la fortăreaţa Hotinului, unde se grăbiră a refugi şi casnicii boierilor, sub paza socrului princiar, părcălabul Lupea Huru.

2. Pruncul Petru, fragedul fiu al lui Ioan Vodă, fu declarat erede al tronului moldovenesc, şi numele său începu a figura în documente alăturea cu al părintelui.

Patriotismul, trezit din amorţire în faţa pericolului, înţelese necesitatea eredităţii tronului : fie-ne drept învăţătură !

---

[69] Gorecki, p. 33 : „inter se".

[70] Sommer, p. 56 : „bolum in crucis formam compositum (quot sanctissimum apud illos foedus existimatur) edere..."

[71] Dalla Valle, *Una breve narracione* etc., în *Magyar Toerténelmi tar,* t. 3, p. 45 : „promettiamo per il Dio, la vergine Maria, per li quatro elementi, per il pane, per il vino, per la nostra scimittara..."

§ 36. — Ioan Vodă chemă atunci pe ceaușul turcesc.

„Pleacă ! îi zise cu mîndrie principele român.

Pleacă și spune împăratului tău că de azi înainte, necum să-i plătim optzeci mii de galbeni, dar nu va vedea nici cît primea pîn-acuma : cu banii haraciului îmi voi face oști și apoi... apoi vom vorbi.

Pleacă !" [72].

---

[72] Mignot, t. 2, p. 211 : „Le Moldave répondit fièrement qu'il emploieroit ce argent a lever des troupes qui soustrairoient ses sujets à la vexation qu'on pretendoit exercer contre eux ; et il ordonna au Chiaoux de se retirer..."

III

CĂPITANUL

...Aber der Krieg laesst die Kraft erscheinen :
Alles erhebt er zum Ungemeinen!

...Dar războiul face să apară forța, înalță toate pînă la sublim !

SCHILLER. *Die Braut von Messina.*

§ 1. — Înfricoșată era pozițiunea Moldovei.

În Țara Românească și în Transilvania stăpîneau doi vasali orbi și muți ai Turciei.

În Polonia se încoronase Enric de Valois.

Germania era departe ; muscalii — și mai departe...

Niciodată istoria nu ne arătă un popor mai mic și mai izolat, chemînd fără sfială la o luptă de moarte pe un dușman mai puternic !

§ 2. — Știți cine erau turcii în 1574 ?

Iată ce zice famosul Robertson [1] :

---

[1] Robertson, *History of Charles V*, în *The works complete* (Paris, 1828, in-8), t. 2, p. 106 : „The long succession of able princes, which I have mentioned, had given such vigour and firmness to the Ottoman government, that it seems to have attained, during the sixteenth century, the highest degree of perfection of which its Constitution was capable. Whereas the great monarchies in christendom were still far from that state which could enable them to act with a ful extertion

„O lungă succesiune de principi ageri dede o aşa vigoare şi tărie guvernului otoman, încît el ajunse în secolul XVI la putincioasa culme a dezvoltării sale; pe cînd statele cele mari ale creştinătăţii erau încă departe de a se urca în sfera lor la o treaptă analoagă.

Tot atunci oastea turcă se bucura de toate avantagele cîte se nasc din superioritatea disciplinei militare.

La întronarea lui Suleiman corpul ienicerilor era deja vechi de un secol şi jumătate ; şi păşea, fără contenire, tot înainte pe calea disciplinării.

Ceilalţi soldaţi, recrutaţi de prin provinciile imperiului, fură ţinuţi neîncetat sub arme în diferitele războaie ale sultanilor, aproape fără nici un interval de pace.

Contra unor armate astfel organizate şi exercitate, forţele statelor creştine ieşeau la luptă cu un mare dezavantagiu.

Autorii cei mai inteligenţi şi cei mai nepărtenitori din secolul XVI recunosc şi deplîng inferioritatea militară a creştinilor faţă cu turcii..."

Ambasadorul francez în Constantinopole scria în 1572 către curtea pariziană :

---

of their force.Besides this, the Turkish troops in that age possessed every advantage which arises from superiority in military discipline. At the time when Solyman began his reign, the janizaries had been embodied near a century and a half ; and, during that long period, the severity of their military discipline had in no degree relaxed. The other soldiers, drawn from the provincies of the empire, had been kept almost continually under arms, in the various wars which the sultans had carried on, with hardly any interval of peace. Against troops thus trained and accustomed to service, the forces of the christian powers took the field with great disadvantage. The most intelligent as well as impartial authors of the sixteenth century acknowledge and lament the superior attainments of the Turks in the military art."

„Niciodată n-aş fi crezut, că turcii sînt atît de groaznici, să nu-i fi văzut cu ochii..." [2]

După calculul unui matematic de atunci, venitul anual al sultanului se compunea din şasezeci butoaie mari cu aur... [3]

Iată pe ce fel de duşman cuteză a-l înfrunta domnul Moldovei, deşi-l cunoscuse de aproape !

§ 3. — Primind insolentul răspuns ce i-l adusese bietul ceauş, revenit cu ruşine, sultanul Selim destitui pe Ioan Vodă şi numi domn în locu-i pe Petru poreclit cel Şchiop, fratele domnului muntenesc şi care, după mumă, descindea din sîngele vechilor domni moldoveni.

Acesta era un june crescut între greci [4], amic al boierismului [5] : prin urmare urît poporului.

El promisese Turciei un tribut îndoit.

Pe dată Poarta otomană expedi ordini la sangiacul de Nicopole, la munteni şi la transilvani, de a intra cu oştile lor în Moldova.

Sultanul trimisese şi la Enric de Valois, dar moldovenii surprinseră pe ceauş, căci altfel cine ştie dacă şi turcofilul rege al Poloniei nu s-ar fi grăbit a lua parte la vînatul leului român [6].

Fost-a cineva să ajute lui Ioan Vodă contra acestei formidabile coaliţiuni ?

Ţăranii moldoveni şi... o mînă de cozaci !

---

[2] Charrière, t. 2, p. 269 : „Bref, je n'eusse jamais creu la grandeur de ceste monarchie, si je ne l'eusse jugée à l'oeil".

[3] Camerarius, *Vocabula rei nummariae, ponderum et mensurarum* (Lipsiae, 1564, in-8), p. 26, nenumerotată : „sexaginta tonnas auri, quantam nume summam dicunt esse annui reditus Regni Turcici".

[4] Crusius, *Turco-Graecia* (Basileae, 1584, in-f), p. 274—5. — Dorotheos, *Biblion historikon periechon en synopsei diaphorous kai exochous historias* (Venet., 1798, in-4), p. 455-6.

[5] *Letopiseţe,* t. I, p. 205.

[6] Charrière, t. 3, p. 522, nota.

§ 4. — Peste Nistru, la marginea Polonici cu Țara Tătărească, se formase cu vro cincizeci de ani mainainte o mică republică de oameni desperați, a căroia deviză era nimicirea dușmanilor creștinătății.

Acea cavalerească republică se contopise din trei popoare învecinate : români, poloni și moscoviți [7], cari uitau aci urele lor naționale pentru a nu mai urî cu toții decît numai pre mahometani.

Ei vorbeau în o limbă amestecată, pe care lesne o învățau citeșitrele națiunile [8].

În toți anii sau, mai bine, pentru fiecare expedițiune militară, ei își alegeau prin sufragiu universal cîte un cap numit „hatman“ [9].

Reședința lor era la gurele Niprului, unde ei își închipuiră o mică flotilă de luntri sau „șeice“, cu cari devastau, fără frică, țărmii Crîmului și ai Turciei.

Erau călăreți, pedestri, marinari, de toate pe rînd, după cum le venea mai la socoteală : călăreți pe cîmpie, pedestri în munți, marinari pe apă.

Cetele lor se compuneau din cîte o sută de oameni comandați de centurioni sau „sotnici“.

Strategia lor era mai mult tătărească, tactica mai mult polonă.

Viața lor se petrecea într-un neîncetat vagabundagiu la pînda vrăjmașului ; armele erau : arc, sabie, suliță, dar mai ales pușca, din care nu știau a da greș.

Toți erau băieți fără femei și fără copii, renoindu-se mereu prin voinici, prin criminali, prin aventurieri, cari se adăposteau aci din toate părțile.

Astfel ei deveniră groaznici sub numele de cozaci, adecă oameni ușori ca o căprioară.

---

[7] Documentul ce l-am reprodus în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 281.

[8] Caracteristica acestui dialect vezi-o în Miklosich, *Lautlehre der Slavischen Sprachen* (Wien, 1852, in-8), p. 340—70.

[9] Vezi tabloul atării elecțiuni în *Cztenia Moskowskago Obsczestwa Istorii i Drevnostei*, nr. 9 (Moscva, 1847, in-8).

§ 5. — Pe acești nelegiuiți — *outlaws* — îi chemă Ioan Vodă, cu leafă mare, la luptă contra sultanului Selim.

Douăsprezece centurii de bravi veniră la chemare.

Era pe la mijlocul lui martiu ; primăvara română incepea a-și dezboboci frumsețile ; Ioan Vodă se afla în corturi la marginea Iașului, pe întinsa cîmpie de la Copou.

El făcu cozacilor o primire strălucită : le ieși întru întîmpinare, încungiurat de floarea boierimii, cu împușcăturile tunurilor și zgomotoasa armonie de trîmbițe, tobe, fluiere, tîmpene...

Urmă un prînz, după care toți cozacii căpătară generoase daruri de aur și argint.

Șase buți cu vin fură desfundate pentru scumpii oaspeți, cari le deșertară cu veselie în sănătatea lui Ioan Vodă.

„Nu sînteți decît o mie două sute — le zise principele — dar fiecare sută face cît o mie !" [10]

§ 6. — Cu toată puținătatea mijloacelor sale, deciziunea lui Ioan Vodă de a sfărma robia otomană era bazată nu pe temeritate, ci pe cea mai profundă convincțiune că va putea reuși :

El știa ce poate el însuși ;

El știa ce pot românii !

§ 7. — Ioan Vodă studiase arta militară la poloni, la tătari, la germani, la turci; și imensa-i inteligență, apropiindu-și în sinteză toate rezultatele progresului epocei, merse și mai departe.

Astfel, noi vedem cu admirațiune că principiile sale ostășești, elaborate prin propriul său geniu, diferesc, în mare parte, de ale tuturor domnilor români de mai-nainte ; diferesc, în mai multe privințe, chiar de starea lucrurilor de atunci la popoarele cele mai

---

[10] Paprocki, în *Tezaur de monumente*, t. 3, p. 278 : „Ir wollet mirs glauben, das isch euch gleich so lieb hab, als wenn ich sonst an der Volk zwelff tausent bei mir hette".

civilizate ; şi se înrudesc de minune cu preceptele ştiinţei de astăzi.

Ne va fi permis a da aci din capul locului două exemple mai generale.

Pe cînd în Franţa artileria era încă atît de puţin apreţuită, încît abia peste treizeci de ani mai în urmă Enric IV izbuti a avea în arsenalul de la Paris 100 guri de foc [11] ; ei bine ! Ioan Vodă, în scurta-i domnie de doi ani, îşi înzestră armata cu un număr îndoit mai mare.

Pe cînd în toată Europa nu era încă destul de simţită predomnitoarea importanţă a infanteriei în comparaţiune cu cavaleria, — deşi celebrul Machiavelli se silise de demult a dezamăgi această rătăcire [12] — ei bine ! Ioan Vodă ajunge deja la concluziunea cum că oastea călăreaţă trebui să formeze numai o mică parte din cifra totală a armatei.

Artileria şi infanteria ca temelie, cavaleria ca accesoriu — aşa credea eroul nostru ; cavaleria ca temelie, artileria şi infanteria ca accesoriu, — aşa crezuseră Ştefan cel Mare, Ţepeş, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanul ; ba aşa credeau pe la 1574 mai toţi generalii italieni, francezi şi germani.

Puteţi judeca cine era Ioan Vodă.

§ 8. — Armata moldovenească se împărţea din timpii cei mai vechi în *arcaşi* sau infanterie şi *călăraşi* sau cavalerie [13].

---

[11] De la Barre Duparcq, *Eléments d'art et d'histoire militaires* (Paris, 1858, in-8), p. 235 : „réunit à l'arsenal de Paris jusqu-à 100 bouches à feu, nombre considérable".

[12] *Dell'arte della Guerra*, lib. 2: „Dico per tanto che quelli popoli o regni che istimeranno piu la cavalleria che la fanteria, sempre fieno deboli, ed esposti ad ogni rovina ; come si e veduta l'Italia ne' tempi nostri, la quale e stata predata, rovinata, et corsa da forestieri non per altro peccato che per haver tenuta poca cura della militia di pie, et essersi ridotti i soldati suoi tutti a cavallo. Debessi bene havere de' cavalli, ma per secondo, et non per primo fondamento dell'essercito suo..."

[13] *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 254, p. 162.

Unii şi alţii deveniră celebri.

Arcul moldovenesc era de dimensiuni mari[14]; dar ostaşul îl mînuia cu atîta artă, încît „întrecea vîntul prin răpeziciunea zborului şi covîrşea zăpada prin mulţimea descărcăturilor", după expresiunea unei balade germane din evul-mediu[15].

Numai doară renumiţii arcaşi englezi ar fi putut intra în rivalitate cu arcaşul moldovean.

Astăzi, cînd puşca înlocui cu totul întrebuinţarea arcelor, s-a calculat că, în fiecare bătălie, se perde în deşert aproape 1.500 de gloanţe sau 80 oca de plumb pînă a ucide sau a răni un singur duşman[16]; oare un bun arcaş de mai-nainte nu întrecea prin rezultate pe un puşcaş modern?

Turcii şi tătarii păstrară uzul arcelor mai pînă mai deunăzi: săgeţile lor făceau şirurilor creştine neşte perderi cel puţin egale cu efectul puştelor.

Arcul costa mai nemica; încît nu era, poate, nici un moldovean care să nu fi avut această armă şi să nu se fi exercitat din ea aşa zicînd din leagăn.

Puşca posedă oare un asemenea avantagiu?

---

[14] Bellon, *Plurimarum singularium et memorabilium rerum observationes* (Antverpiae, 1589, in-8), p. 348: „Tartarorum et Vallachorum arcus illos (Arabicos) adhuc superant latitudine et longitudine, attamen molles sunt".

[15] *Heldenbuch Biterolf und Dietlieb*, vers. 10.185, apud Klemm, *Attila nach der Geschichte, Sage und Legende* (Leipzig, 1827, in-8), p. 66.

Die Vlachen kamen angeritten
Mit manigem huernen pogen,
Die waren hoch aufgezogen
Ze schussen manigen pfeyle
Die sach man an der weile
So dicke von der sene gan
Sam oft der sne hot getan
Da den treibet der Wind...

[16] *România militară*, t. 2, p. 213: „În bătălia de la Solferino s-au tras cel puţin 15 milioane de cartuşe pentru a se omorî sau răni 10 mii de austriaci cel mult".

Toate aceste supreme rațiuni erau cauza că arcul prea cu anevoie s-a putut dezrădăcina din oastea moldovenească, și nici pînă la 1700 nu-l alungase încă muschetul sau arcabuza.

Ș-apoi curios lucru : epoca gloriei noastre militare fu tocmai epoca arcășiei !

Pe lîngă arce, infanteria moldovenească mai avea ciomegi, cari, ca armă curat națională, merită un cuvînt aparte.

Ele se numeau „ghioage" și „fușturi".

Erau subțiri în mănuchi, groase și ghintuite cu cuie la capătul opus.

Ciomagul era în privința arcului cea ce baioneta este în privința puștei : teribilul său aspect, într-un atac de pedestrime, arunca spaimă, demoralizînd curagiul dușmanilor.

Cu această armă țăranul era deprins de mic și o fabrica el singur : două mari avantage.

În fine, unele părți din infanterie erau înarmate cu coase, cu cari secerau cînd picioarele cailor inamici, cînd pe prizonieri : de acolo se născu expresiunea „a snopi pre vrăjmași".

Erau niște snopi glorioși pentru țara noastră !

Cavaleria moldovenească se compunea din toți proprietarii teritoriali, mari și mici, numindu-se *oaste nemeșească.*

Caii, străpunși la nări pentru înlesnirea răsuflării, se deosebeau nu prin mărime sau frumusețe, ci prin răpeziciune și neoboseală.

Unde este astăzi acea mîndră rasă, care ațîța odată admirațiunea străinilor și era oprită cu totul de a se exporta afară din hotarele Moldovei ? [17]

Unde este ? unde, ah ! unde sînt multe lucruri !

Cavaleria nu costa statului nici un ban : era un serviciu feudal.

§ 9. — Din legea marțială a vechilor moldoveni, cunoaștem un singur articol :

---

[17] *Arhiva istorică a României.* t. I, nr. 189.

„Fugarul, carele va lăsa cîmpul bătăliei, să fie pedepsit cu o moarte mai cumplită decît aceea ce i s-ar fi putut întîmpla în luptă din partea vrăjmaşului“ [18].

§ 10. — Vom aduce o serie de mărturii despre proverbiala bravură a moldovenilor în secolul XVI. Citâm numai o mică parte din cîte lesne s-ar putea cita.

1. Graziani :

„Ei se bat cu o așa îndrăzneală, cu un așa dispreț pentru dușmani, cu o așa încredere în sine, încît adesea cu o mînă de oameni înfrînseră mari armate ale vecinilor...“ [19]

2. Vigenère :

„E un popor totdauna foarte ciudat, capriţios, ţîfnos ; dar atît de dur şi războnic, încît nu o dată a dat învăţăture acelora ce nu-l lăsau în pace...“[20]

3. Reichersdorf :

„Neamul moldovenesc e feroce, cam barbar, dar foarte ager, după propria sa manieră, în arta militară...“ [21]

---

[18] Dantiscus. ap. Schard, *op. laud.*, p. 1276 :„Haec est Valachorum consuetudo, ut eos omnes qui ex pugna evadentes domum revertuntur, suppliciis gravioribus quam si in bello cecidissent affliciant“. E vorba despre armata lui Petru Rareș. — Cf. Boemus, *Mores, leges et ritus omnium gentium* (Lugduni, 1582, in-16), p. 210 : „Jussi ad bellum exire capitale est non paruisse“.

[19] *De Heraclide Despota*, p. 22 : „Tanta autem audacia praelia ineunt, tantaque hostium contemtione, et fiduci sui, ut saepe haud magna manu vel integras finitimorum exercitus fuderint...“

[20] *La description du royaume de Pologne et pays adjacens* (Paris, 1573, in-4), p. 38 verso : „Car ce a esté tousiours une nation fort bizarre, fantastique et despitte, et au reste fort endurcie et belliqueuse, et qui a souventes fois donné beaucoup d'affaires à ceux qui luy ont voulu demander quelque chose...“

[21] *Transilvaniae ac Moldaviae succinta descriptio* (Coloniae Agr. 1595, in-f). p. 50 : „gens ista Moldavica ferox est, et admodum barbara, rebus tamen militaribus et bellicis suo more eximie instructa ..“

4. Ruggieri :

„Sînt oameni foarte viteji, dar nu prea au arme, întrebuințînd în ofensivă mai ales arce..." [22].

5. Veranzio :

„Moldovenii întrec pe munteni în bravură ; dar muntenii întrec pe moldoveni în ospitalitate..." [23].

6. Bielski :

„Ostașii moldoveni sînt viteji și meșteri de a mînui sulița și a se apăra cu scutul, deși sînt niște țărani proști luați de la plug..." [24].

7. Miedzieleski :

„Domnul Moldovei are 30.000 de soldați, din cari 15.000 sînt ostași de cei mai buni și luptători de cei mai viteji..." [25].

8. Gorecki :

„Fiecare moldovean, pînă și cel mai sărac, cată să aibe un cal, pe care-l încalecă pentru pradă și pentru război..." [26].

9. Orzechowski :

„Sînt oameni groaznici și foarte viteji ; și nici că este pe fața pămîntului un alt popor care, pentru gloria războinică și eroism să apere o țărișoară mai mică

---

[22] *Relatione del Regno di Polonia nel'anno 1568*, extras de A. V. Alexandrescu din manuscriptele de la Madrid, p. 286 : „sono quei huomini molto bellicosi, ma disarmati, et nell' offendere usano per il piu gli archi..."

[23] Kovachich, *Scriptores Rerum Hungaricarum minores* (Budae, 1798, in-8), t. 2, p. 103 : „Moldavi sunt bellicosiores quam Transalpini, qui etiam cedunt eis, et Transalpini sunt Moldavis hospitaliores..."

[24] *Sprava rycerska* (Kraków, 1569, in-4), p. 137 : „Dzielni sa i dobrze sie podkaja z drzewcem za tarcza, chocia chlopi prosci od pluga..."

[25] *Acta Tomiciana*, t. 3, p. 170 : „communis populi triginta milia habere, ac de illis quindecim millia dilectissimorum militum et ferocissimorum pugnatorum cogere solet..."

[26] P. 18 : „quivis, vel egentissimus, domi equum alit, quo praedatur ac militat..."

contra mai multor duşmani, atacîndu-i sau respingîndu-i fără încetare..." [27].

§ 11. — Dar ceea ce făcea pe un ostaş moldovean formidabil în ochii vrăjmaşilor era nu atît furioasa-i vitejie, precum o virtute a anticului legionar roman.

Scipionii, Metelli, chiar străbunul nostru Traian îşi mulţumeau stomacul, în timpi de război, cu o bucăţică de slănină şi cu o fărmitură de caş [28].

Un burduf de brînză şi o pîne de grîu — ajungeau soldatului moldovean pentru o expediţiune [29].

Chemîndu-i sub steaguri, principele îi înştiinţa de mai-nainte de numărul zilelor pentru care trebui să se aprovizioneze cu hrană [30]: niciodată ei nu luau mai mult decît ceea ce puteau acăţa de şea sau a purta de-a umeri.

Astfel, istoria nu ne arată nici un singur caz unde armata moldoveană să se fi plîns sau ar fi suferit din lipsa proviziunii.

Fără această frugalitate cu greu ne-am putea explica ilustrele campanii ale lui Ştefan cel Mare sau Petru Rareş.

§ 12. — Artileria română, deşi prea puţină în număr pînă la domnia lui Ioan Vodă, totuşi ar merita prin caracterul său o menţiune de tot aparte în istoria artei militare moderne.

---

[27] *Annales* (Lipsiae, 1711, in-f, ad calcem Dlugossi), t. 2, p. 1555: „suntque homines feri, magnaeque virtutis; neque alia gens pro gloria belli et fortitudine angustiores fines cum habeat plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut illatum defendit..."

[28] Spartianus, *Vita Hadriani*: „Cibis etiam castrensibus in propatulo libenter utens, hoc est larido, caseo et posca, exemplo Scipionis Aemiliani et Metelli et authoris sui Trajani."

[29] Bielski, *Sprawa rycerska*; p. 138: „Strawe na leku przed soba nosza, to jest bryndze w hozlej skórce z bialym chlebem, bom in widzial na onczas gdy z nimi bitwa byla u Obertyna."

[30] *Acta Timiciana*, t. I, p. 96.

Se știe că fusese român acela carele dirigiase tunurile sultanului Mahomed la luarea Constantinopolei [31] : constatăm aptitudinea națională, jelind însă din inimă împregiurarea prin care își dobîndise primul său lustru.

Meșteri în artileria de asediu, românii se destinseră și mai mult în privința artileriei de cîmp.

Răposatul Bălcescu făcu cel dentîi următoarea profundă observațiune, pe care o reproducem întreagă : ea este de Bălcescu !

„Artileria la români a fost mult mai în bună stare decît la cele mai multe neamuri.

La aceste, tunurile fiind prea mari, capii nu puteau nici nu știau a le schimba poziția dentîi, și astfel de multe ori ajungeau a fi nefolositoare în bătălie.

Pentru aceea, în Europa scăzu mult artileria și începu a se întrebuința mai cu seamă în izbirea și apărarea cetăților ; astfel a urmat pînă în veacul al XVII.

Tunurile românești erau mici : de acea erau mai mobile și se putea trage tot folosul dintr-însele.

În planurile din cartea lui Georgio Tomasi se văd tunurile românești și moldovenești tîrîte numai de doi cai, în vreme ce cele împărătești sînt tîrîte de patru cai" [32].

Vom completa această prețioasă notiță prin cuvintele unui autor polon din epoca lui Ioan Vodă, și care vorbește nu de pre auzite, ci ca martur ocular :

„Tunurile moldovenești de cîmp sînt de fer.

Ele se formează din cîte șase sau cîte opt tuburi, așezate numai pe două roate mici, în așa mod încît dîndu-se foc unuia din tuburi, pe dată izbucnesc pe rînd și celelalte, urmînd șase sau opt detunete.

Cartușele sînt învălite în hîrtie.

---

[31] Chalcocondylas, lib. 8. cf. Șincai, t. 2, p. 24.

[32] *Puterea armată și arta militară a Valachiei* (Iași, 1844 in-8), p. 48.

Încărcarea se face cu multă uşurinţă.

Lungimea tuburilor e ceva peste un cot.

Gloanţele sînt de fer sau de plumb, cum se întîmplă.

Nemic nu poate fi mai bun şi mai trebuincios pentru infanterie, decît aceste tunuri, cari lesne se strămută din loc în loc, încît o oaste pedestră, încungiurîndu-se în marş de un atare zid, înfruntă orice atac de cavalerie..." [33].

Iată dară că moldovenii cunoscură, sînt acum trei secoli, nu revolvere cele în miniatură din zilele noastre, ci tunuri-revolvere !

Aci admiraţiunea devine prea viuă pentru ca s-o putem exprima prin cuvinte...

§ 13. — Am arătat cine era Ioan Vodă.

Am văzut ce fel era oastea moldovenească.

Închipuiţi-vă acum o oaste moldovenească sub un Ioan Vodă !

§ 14. — Sultanul Selim uită că, cu un secol mainainte, Ştefan cel Mare cu 40.000 de moldoveni bătuse 120.000 de turci conduşi de însuşi sultanul Mahomed : şi că mult mai încoace ilustrul sultan Suleiman crezu de trebuinţă 300.000 de otomani pentru a putea alunga din Moldova pe Petru Rareş.

Dormitînd pe sofalele haremului sub vaporile vinului de Chipru, el credea că o armată de şaizeci mii de başibuzuci lesne va călca în picioare mor-

---

[33] Bielski, *Sprawa rycerska*, p. 138 : „hakownice zelazne, ktorych bylo w jednem lozu po szesci i w drugim po osmi na dwu kolkach lekkich przyprawione, iz niemoze nic lepszego byc i potrzebniejszego wszedzie pieszemu ludowi jako takie, bo je moze drab za soba wozic kedy chce, i obrócic na wszytkie strony, gdzie potrzeba ukaze w ciagnieniu, kiedy po wszytkich stronach wojska takowe postanowi, moze isc kedy chce z nimi, zaden nieprzyjaciel jezdny na to nie przytrze, bo tam jedno od drugiego sie zapala gdy z jednego puscisz, ktemu predkie nabicie moze byc ; gdy masz gotowe nabicie w papierze zawinione, a tém moze predko nabijac, tak iz bez przestania moze strzelba isc ; sa troche dluzsze nizli na lokciu, kulka w nie wchodzi tak wielka jako do hakównicy, chocia zelazna albo olowiana..."

mîntul lui Ştefan cel Mare şi al lui Petru Rareş, prinzînd şi legînd cot la cot pe dezmeticul Ioan Vodă.

20.000 de turci de la Nicopole, 40.000 de munteni cu domnul lor în frunte şi vro 2.000 de secui trimişi din partea beiului transilvan păşeau cu sunetele tabulhanalei, ducînd cu triumf pe Petru cel Şchiop pentru a-l aşeza pe tronul Moldovei...

§ 15. — Ioan Vodă prînzea.

Erau întinse două mari mese : la una şedea principele, avînd la dreapta-i pe marele logofăt, la stînga pe hatmanul, şi în giur pe căpeteniile cozacilor ; la cealaltă masă şedea boierimea ţării.

Deodată un călăraş aduce ştire despre mişcarea duşmanilor.

Ioan Vodă se scoală din mijlocul prînzului.

El are adunaţi lîngă sine, deocamdată, numai 9.000 de cavalerie şi cele douăsprezeci cete de cozaci.

Dar nu se sperie Ioan Vodă : planul său e gata.

El cheamă pe credinciosul vornic Dumbravă, cunoscut deja prin artistica respingere a invaziunii polone :

„Ia pe cozaci : zboară cu răpeziciunea vîntului şi apucă pe neaşteptate străjile vrăjmaşului !..."

Zis, făcut.

Însuşi eroul, cu rămăşiţa cea mai grea a micei sale oştiri, urmează mai încet după Dumbravă...

§ 16. — În judeţul Slam-Rîmnicului, pe malul rîuleţului Rîmna, în o depărtare aproape egală de la hotarele turce, transilvane şi moldovene, se află satul Jilişte.

Acolo fu punctul natural unde se concentrară muntenii, secuii şi otomanii, pentru a năvăli asupra lui Ioan Vodă.

Dosul armatei lor era spre vadul Rîmnei, faţa privea spre Focşani, avantposturile se întindeau pînă la ţărmii Siretului.

Plini de încredere în puterea forţei numerice, siguri că moldovenii sînt prea slabi pentru a se putea

opune, bazaţi pe ura aristocraţiei către Ioan Vodă, inamicii sperau că vor ajunge la scopul lor chiar fără vărsare de sînge.

Astfel, oprindu-se la Jilişte, Petru cel Şchiop trimise porunci la toţi boierii Moldovei să vină a i se închina la marginea ţării, primindu-l ca pe un stăpîn nou, venit cu steag de domnie de la Înalta Împărăţie.

Pînă atunci, în aşteptare, domnul muntenesc bea vin de Drăgăşani în sănătatea frăţine-său ; turcii beau haşiş în onoarea Prorocului ; secuii beau ce găseau pentru a nu rămînea nici ei în urmă...

Tabăra era fără şanţuri...

Străjile steteau la o mare distanţă...

Ce le păsa lor, fie oricum va fi, cînd victoria era atît de sigură ?

§ 17. — Vornicul Dumbravă, înaintînd în cea mai mare tăcere, surprinse într-amurgul serii, înconjură şi dezarmă 400 munteni, cari păzeau de departe intrarea taberei.

Mai-nainte de zori soseşte Ioan Vodă cu grosul oştii.

Află numărul, spiritul şi dispoziţiunea vrăjmaşilor ; şi concertează la moment, cu scînteia giganticului său geniu, schiţa acţiunii.

Dimineaţa era brumoasă, ca mai totdauna în învecinările apelor.

Inamicii dormeau în linişte, iar caii lor păşteau în voie pe cîmp.

Ioan Vodă trimite înainte pe bravul Dumbravă cu cozacii pentru a încungiura tabăra şi a lovi din dos despre vadul Rîmnei.

El însuşi îşi desfăşură armata într-o singură linie puţin profundă, reţine centrul, înaintează aripele, şi se răpede asupra inamicilor din celelalte trei părţi, izbind cu centrul său faţa taberei, cu aripa stîngă pe

aceea dreaptă şi cu aripa dreaptă pe acea stîngă a vrăjmaşilor [34].

§ 18. — Tabăra duşmană, după maniera turcă, introdusă atunci şi la munteni [35], era aşezată în următorul mod :

Parcul, compus din căruţe şi cămile, forma dosul.

Mai încoace, spre mijlocul taberei, se aflau corturile căpiteniilor, în giurul cărora stetea în cuadrat infanteria.

Baterii de tunuri o acopereau : unele de-nainte, celelalte la spate.

Cavaleria se lungea în două linii perpendiculare parcului, în interiorul cărora era închisă toată tabăra ca între două ziduri paralele [36].

§ 19. — Inamicii visau.

Visuri dulci de victorie, de triumf, de pradă !

Turcii visau paradisul lui Mohamed pe undoiosul sîn al frumoaselor roabe moldovence [37].

Muntenii şi secuii, smeriţi tovarăşi ai otomanilor, dobîndeau în vis ce nu trebuia păgînului : turme de porci ! [38]

---

[34] Paprocki, în *Tezaur de monumente*, t. 3, p. 279 ; „Er aber Ivon hatte seine Ordnung so gemacht, das die Feinde von ihm auf dreien Seiten, und von Polen auf der vierten ueberfallen wurden." — Gorecki, p. 49 : „sua acie in longitudinem extensa, tribus ex partibus hostium castra, omni praesidio nudata, agreditur..."

[35] Veranzio, ap. Kovachich, *op. cit.*, t 2, p. 103 : „Transalpini, nullis de re vestiaria aut militari legibus obnoxii, omnia cum Turcis habent promiscua, propter mutuam consuetudinem".

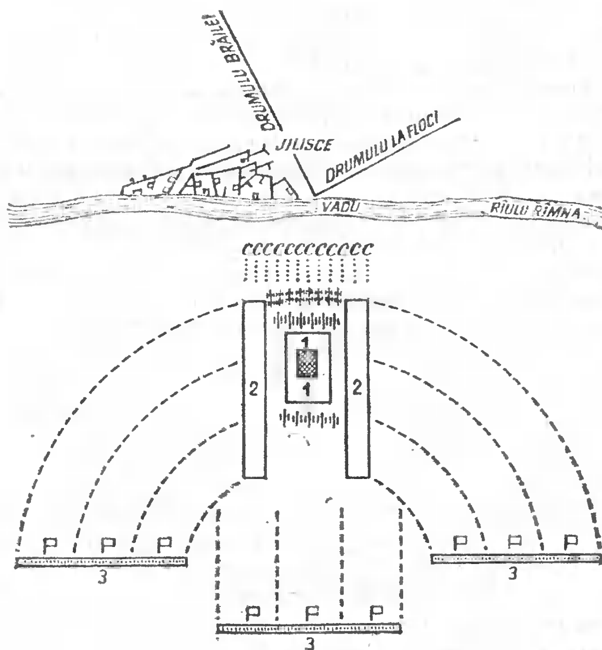
[36] Vezi gravura unei tabere turce în Bielski, *Sprawa rycerska*.

[37] Saedino Turco, *Chronica dell'origine e progressi della casa Otomana* (Madrid, 1652, in-4), t. 2 p. 302 : „donzelle Bogdanesi di cotanta belezza, che il contemplarle n'era il capitale dell'eterno godimento..." Autorul, care trăi pe timpul lui Ioan Vodă, descrie impresiunile turcilor după victoria lor asupra lui Ştefan cel Mare.

[38] *Ibid.* : „le greggi delli porci, che in quella vasta Provincia furono ritrovate, ne toccarono tutte all'essercito Vallaco".

Deodată, cînd abia se lumina de zi, îi trezește o muzică infernală : strigăte de furie, țipete de durere, tropotul cailor, zîngănitul armelor...

Vornicul Dumbravă sfarmă parcul și pătrunde pînă la corturile capilor ; iar unde nu e vornicul Dum-

Ordinea primitivă a bătăliei de la Jiliște.

Explicațiunea : 1 — cuadratul pedestrimii inamice, în golul căruia stau corturile generalilor : 2 — cavaleria inamică : artileria parcul : 3 — armata lui Ioan Vodă ; c c c cazacii ; direcțiunea de atac.

bravă acolo este Ioan Vodă; Ioan Vodă din față, Ioan Vodă din dreapta, Ioan Vodă din stînga!

§ 20. — Las pe oamenii de atunce a face tabloul măcelului:

„Era un spectacol hidos; spațiul cîmpului sta așternut de cadavre, presărat de arme, îmbuibat de sînge; numai pe alocurea vedeai cîte un rănit mai zbuciumîndu-se încă între viață și moarte, vrînd să fugă, vrînd să se țină pe picioare, încercînd a se rădica din țărînă, și iarăși căzînd..." [39].

Orgolioasa armată a lui Satana, zdrobită de mînia Cerului, în poemul lui Milton!

§ 21. — Cincizeci mii de inamici își dederă sufletele, invocînd în agonie, unii pe Crist, alții pe Mohamed.

Petru cel Șchiop scăpă, nu se știe cum, la învecinata Brăilă.

Frate-său, domnul muntenesc, fugi la Floci, datorînd mîntuirea vieței eroismului unei ilustre familii, în care virtuțile se par a fi fost ereditare.

Cu treizeci de ani mai înainte vistiernicul Radu Golescu fuse celebru prin vitejiile sale[40].

El lăsă doi fii demni de tată: clucerul Alb și vornicul Ivașcu Golești.

Aceștia sînt cari scăpară în bătălia de la Jiliște zilele domnului muntenesc, precum o mărturisea mai în urmă el însuși într-un act oficial: „Mai mare dragoste am văzut de la jupînul Ivașco vel-vornic și de la frate-său jupînul Alb vel-clucer decît de la toți ceilalți; fiind foarte bucuroși a-și pune ei capetele lor pentru capul domniei-mele; căci să nu se fi întors ei asupra oștii moldovenești cu sulițele, apoi capul dom-

---

[39] Gorecki, p. 50: „Tum spectaculum fuit horribile, in campis patentibus omnes viri afflicti; ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati, niti modo, et statim concidere. Postremo, omnia qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus, et humus infecta sanguine..."

[40] *Condica crisoavelor monastirii Vieroșul* (Ms. în Arhiva Statului, 1780, in-f), p. 145.

nici-mele ar fi căzut ; şi atunci jupînul Ivaşco velvornic a scăpat din război rănit, iar jupînul Alb velclucer şi-a lăsat capul său acolo, la vadul ce se zice Rîmna, lîngă satul Jilişte, pentru capul domniei-mele..."[41]

Goleştii, nu Petru cel Şchiop, meritau de a se bate cu un Ioan Vodă... o, nu ! fericită ar fi fost România dacă tocmai cei aleşi ai săi n-ar fi ridicat niciodată o fratricidă armă unul asupra altuia !

§ 22. — Pe cînd boierii munteni scăpau viaţa domnului lor, domnul moldovenesc scăpa vieţile boierilor săi.

Părcălabul Ieremia Golia, de care avurăm deja ocaziunea de a vorbi în vro cîteva rînduri şi vom mai vorbi şi mai la vale, combătea cu o deosebită bravură alăturea cu Ioan Vodă, adecă acolo unde lupta era mai crîncenă, rezistenţa mai înverşunată, pericolul mai mare.

O armă inamică se rădică asupra viteazului boier.

În focul bătăliei nu e chip a te feri de toate loviturile.

Încă o clipă şi părcălabul era mort.

Ioan Vodă preveni acea clipă : buzduganul principelui[42] turti pe îndrăzneţul duşman[43].

Ieremia Golia rămase viu...

§ 23. — Pentru a micşora gloria eroului nostru în strălucita victorie de la Jilişte, un critic maliţios ar putea, la prima vedere, s-o reprezinte ca un rezultat al neştiinţei şi al negligenţei capilor armatei celei biruite.

1. De ce oare să se fi oprit ei la Jilişte, pe cînd trebuia să păşească drept înainte asupra Iaşului ?

---

[41] *Ibidem*, p. 160.

[42] Domnii întrebuinţau buzdugane, precum vezi în *tabloul bătăliei de la Obertin*.

[43] Acest fact l-a conservat numai cronica turcă în Mignot, t. 2, p. 212 : „à qui il avoit sauvé la vie dans le dernier combat..."

2. De ce, oprindu-se cum au făcut, ei nu-şi întăriră poziţiunea ?

Aceste două imputări, ce se par a fi capitale, devin puţin serioase în faţa unei aprofundate expoziţiuni de motive.

Era forţa majoră ca duşmanii să se oprească la Jilişte, şi dacă nu era de asemenea o forţă majoră, cel puţin era o puternică raţiune militară ca ei să nu se retranşeze în poziţiunea lor.

Să analizăm.

§ 24. — 1. Armata lui Petru cel Şchiop se compunea din trei elemente eterogene, turci, munteni şi secui, cari, venind din diferite părţi, nu puteau năvăli în Moldova mai-nainte de a se fi întîlnit şi concentrat undeva afară din hotare : Jiliştea fu, prin natura sa, punctul cel mai nemerit pentru atare operaţiune. Sosirea cîteşitrelor detaşamente nu putea ocurge în aceeaşi zi, fiind plecate din distanţe şi în împregiurări variate ; astfel încît detaşamentul sosit la Jilişte cel dentîi trebuia să aştepte acolo sosirea celui de al doilea, şi apoi ambele să adaste pînă la sosirea celui de al treilea : iată deja un interval de mai multe zile. Turcii veneau de departe, secuii de peste Carpaţi, chiar muntenii nu erau toţi de pe aproape, cetele cele mai brave fiind tocmai de la Olt ; încît, după un marş foarte îndelungat pînă la Jilişte, le trebuia tuturora deopotrivă un timp de odihnă.

În acest mod se respinge acuzaţiunea strategică cea mai gravă ce se putea face armatei lui Petru cel Şchiop : de ce nu merse înainte ?

2. De la Focşani pînă la Iaşi este o distanţă de 18 zile de marş ordinar, 8 zile de marş forţat pe drum mare, 6 zile de marş forţat pe drumuri lăturaşe ; iar cu toate înlesnirile cîte se mai pot procura prin un sezon frumos — cel puţin 5 zile.

Astfel o depărtare minimum de 5 zile se întrepunea între armata de la Jilişte şi între reşedinţa lui Ioan Vodă.

Către această consideraţiune se mai adaogă o altă şi mai ponderoasă : Petru cel Şchiop ştia că domnul moldovenesc nu avuse încă timpul de a-şi aduna o armată, de care se afla în o prea mare lipsă, deoarăce se văzuse silit a alerga la sprijinul cîtorva sute de cozaci.

Neavînd de cine a se teme, şi mai fiind şi de tot depărtată de la dezarmatul său adversar, contra cui oare să-şi fi retranşat tabăra armata de la Jilişte ?

În fine, pînă şi într-o necesitate vegheată, tot încă fortificarea taberei ar fi fost prea vătămătoare, dînd celor retranşaţi o idee exagerată de puterea adversarului şi de propria lor slăbiciune, ceea ce i-ar fi demoralizat de mai-nainte.

§ 25. — Care dară să fi fost greşeala celui bătut ?

Geniul, numai geniul aceluia ce-l bătuse !

§ 26. — Prin minunata execuţiune a ordinilor lui Ioan Vodă, vornicul Dumbravă fu principalul instrument al victoriei de la Jilişte.

Ambele sale misiuni, acea de a surprinde avantposturile inamicilor şi acea de a-i lovi în dos, fură deopotrivă de o greutate extraordinară.

Să fi scăpat un singur om din avantposturi, vrăjmaşul s-ar fi pregătit, şi atunci totul era perdut !

Să fi întîrziat o singură clipă lovirea din dos — duşmanii ar fi avut spaţiul deschis ca să fugă peste Rîmna, unde ar fi putut a se reorganiza.

Pentru a izbuti în aceste două artistice operaţiuni, prin răpeziciunea mersului, tăcerea mişcării, calculul timpului, apropositul atacului, se cerea din partea capului detaşamentului inteligenţa cea mai viuă, unită cu sîngele cel mai rece.

§ 27. — Dar sublimul victoriei consistă în modul în care însuşi Ioan Vodă atacă pe vrăjmaşi.

În arta militară acea specie de atac se numeşte „ordine concavă".

Din cauza acestei ordini Annibal fu biruitor la Canna, Narses la Casilino, Eduard III la Crécy.

Tot din cauza acestei ordini, Petru Rareş fu biruit la Obertin.

Ea prezintă, prin urmare, şi avantage şi dezavantage, pe cari le pot aprețui, în minutul decisiv, numai crierii unui adevărat general.

Iată ce zice renumitul Montecuculli :

„Ordinea concavă reuşeşte mai cu samă pe un timp nouros, cînd e praf, cînd e fum, sau în alte asemeni ocaziuni, cînd adversarul nu poate observa mişcările tale“ [44].

Ce e dreptul, întinzîndu-ţi prea mult fruntea armatei, ca să încingi pe vrăjmaşi, rărești peste măsură şirurile şi le expui a fi rupte.

Aceasta se putea aplica mai cu deosebire către oastea lui Ioan Vodă, care era mai mult decît mică în comparaţiune cu acea a rivalului.

De aceea nici eroul nostru nu recurse la ordinea concavă, decît numai o singură dată : cînd avea a face cu neşte duşmani orbiţi prin somn şi prin bruma dimineţei. El ghicise pe Montecuculli !

§ 28. — Victoria de la Jilişte dezleagă una din problemele politice cele mai vitale : un principe poate el oare a pune temei pe o armată mică şi compusă din recruţi ?

Astăzi România are sub arme întreit atîţia cu cîţi Ioan Vodă înfrînsese pe Petru cel Şchiop.

Petru cel şchiop avea o oaste de şase ori mai numeroasă decît acea a lui Ioan Vodă.

---

[44] Acest pasagiu lipseşte în prima ediţiune italiană, *Memorie che rinfermano, una esatta instruzzione dei generali* (Colonia, 1704, in-8), t. 1, p. 44 ; şi fu adaus de către autor în urma unor mai profunde meditaţiuni în ediţiunea posterioară franceză, *Memoires divisez en trois livres* (Strasbourg, 1735, in-8). p. 45 : „Cecy réussiroit mieux dans un temps couvert de nuages, de poussière, de fumée, et toutes fois et quantes que l'ennemi ne pourra pas s'appercevoir de vos mouvements...“

Dacă atunci 10.000 de moldoveni bătuseră 60.000 de inamici, de ce oare acuma 30.000 de români n-ar fi în stare de a bate 180.000 de dușmani ?

Atunci, ca și acum, învingătorii erau adunați în pripă, rău disciplinați, nedeprinși cu focul, fără experiință.

Atunci ei aveau în fruntea lor un căpitan mare ; un căpitan mare ne trebuiește acuma...

§ 29. — Imense fură consecințele acestei prime bătălii :

1. Ea supuse lui Ioan Vodă toată Țara Românească ;

2. Ea topi una din cele mai frumoase armate dușmane ;

3. Ea fu cîștigată mai fără nici o perdere din partea moldovenilor...

O asemenea victorie merită cu tot dreptul de a fi recunoscută ca una din cele mai remarcabile în istoria modernă.

§ 30. — Ioan Vodă rămase patru zile pe cîmpul de bătălie :

Îngropă pe cei căzuți, între cari avu desplăcerea de a nu găsi și pe Petru cel Șchiop.

Împărți între ostași bogata pradă, surprinsă în tabăra inamicului.

Dete obositei sale armate un timp de repaos.

Se mai întări cevași prin noi soldați de prin județele mai de aproape ale Moldovei.

Apoi se mișcă spre centrul Țării Românești ; arzînd, tăind, jefuind toate în cale-i, după obiceiul timpului ; căci Hugo Grotius nu venise încă pentru a restrînge setea sîngelui la proporțiunile strictei necesități.

Astfel Ioan Vodă ajunse la București.

§ 31. — Eroul nostru era al doilea domn moldovenesc căruia i s-au închinat țărmii Dîmboviței.

Cu o sută de ani mai-nainte, bucureștenii văzură aci pe strămoșul său, marele Ștefan, care, după ce

bătuse pe domnul muntenesc de atunci într-o bătălie generală de pe la marginea țării, merse cu iuțeala săgeții, întocmai ca Ioan Vodă, drept asupra capitalei: o regulă de strategie.

Dar în acele timpuri Bucureștiul fusese mai tare : pe înălțimile malului nordic al Dîmboviței, unde rămase pînă în zilele noastre memoria „Curții-vechi", se afla [45] o citadelă, numită „Cetatea Dîmboviței", care în curs de o zi întreagă respinsese armata lui Ștefan cel Mare [46].

Vechile fortificațiuni răsipindu-se de atunci încoace, Ioan Vodă putu intra acum în București fără a fi întîmpinat cea mai mică opozițiune, nu de o zi, ci astă dată nici măcar de o oară.

§ 32. — Studiind istoria română, adesea ne cuprinde mirarea, cum de n-a luminat niciodată în mintea străbunilor noștri, deși ocaziuni au fost prea destule, mîntuitoarea idee de unire administrativă a unor țări mai mult decît surori.

Văzurăm steaguri moldave în București, văzurăm steaguri muntene în Suceava și în Iași ; dar Unire tot nu era.

Mircea cel Mare a fost cuprins Moldova și, în loc s-o încorporeze pentru totdauna cu Țara Românească, el se mulțumise a-i da un domn din mîna și sub protecțiunea sa.

Ștefan cel Mare imită acest exemplu în privința muntenilor.

Mult mai tîrziu Mihai Viteazul reuși a întruni sub sabia sa Transilvania, Țara Românească și Moldova ; ei bine ! el își lăsă sie numai Transilvania, dînd Țara Românească unui fiu și Moldova unui nepot de frate.

De unde oare să fi provenit acea curioasă tendință tradițională, pe care abia-abia o putu stîrpi ieri-alaltăieri murmurul Europei întregi ?

---

[45] După opiniunea d-lui Berindei, *Revista română*, t. 1, p. 324.

[46] *Letopisețe*, t. 1, p. 125.

§ 33. — Răuvoitorii românilor reprezintă acest fenomen ca o consecință a unei antipatii, care ar fi despărțind din timpii cei mai vechi pe munteni de moldoveni.

Dar să fi fost așa, Mircea și Mihai n-ar fi dat moldovenilor un domn separat, nici Ștefan muntenilor ; ci fiecare din ei și-ar fi întărit propriul jug, fără care nu putea să-și exercite ura.

Purtarea lui Ștefan, Mihai, Mircea fu simpatică, nu antipatică.

Muntenii se băteau cu moldovenii, precum în anticitate atenienii se bătuseră cu beoțianii, spartanii cu arcadianii, toate orășelele Eladei unul cu altul, fără a rumpe prin atari „petreceri" legămîntul frăției grece.

Cînd venea vorba de un Omer, toți elinii se grăbeau a striga cu mîndrie : „al nostru".

La munteni și moldoveni sentimentul gloriei naționale panromâne fu, poate, și mai dezvoltat.

Vom da un singur exemplu.

Ștefan cel Mare strivise în mai multe rînduri pe munteni ; dar el ilustrase prin eroismul său numele tuturor românilor ; și muntenii, uitînd toate cîte au fost suferit din parte-i, nu numai cîntau cîntece în onoarea-i, ci încă portretul său îl găsi însuși Ioan Vodă în palatul domnesc din București, făcut *fresco* chiar pe păretele ietacului princiar, în toată statura, cu coroana pe cap și cu un toiag în mînă [47].

Cronicele muntene merseră și mai departe : ele pretind că viteazul Moldovei ar fi domnit șasesprezece ani asupra Țării Românești [48].

---

[47] Strykowski, *loco. cit.* : „Gdym jachal do Turek, vidzialem w Bukorestu stolecznym miescie i w dworze hospodara Multanskiego, u któregosmy byli na czci, obraz wymalowany z possochem staroswieckim, wzrostru wysokiego (?), tego Stephana, w koronie królewskiej, na murze w swietlicy hospodarskiej pokojowej".

[48] Engel, t. 1, p. 210. — *Magazin istoric*, t. 4, p. 234.

Unde dară fost-a vreodată antipatie ? — numai doară în imaginaţiunea cabinetului vienez sau în alucinaţiunile Turciei !

§ 34. — Mircea, Ştefan, Mihai fură oameni de geniu : ei nu puteau a nu fi înţeles supremele avantage ale unei Uniri, prin care se duplicau forţele lor şi se micşurau în acelaşi grad acele ale duşmanilor ; prin urmare, cată să fi fost o cauză foarte serioasă, pentru ca să-i fi împedecat pe ei de a pune culme măririi naţionale.

Noi unii întrevedem în misteriul trecutului aceeaşi tristă cauză, care era cît p-aci să zădărnicească realizarea Unirii în zilele de acum : aristocraţia.

Boierii preferau să fie mai multe tronuri, mai multe logofeţii, mai multe vornicii, mai multe visterii, mai multe postelnicii, mai multe „locuri boiereşti".

Boierii munteni se temeau de rivalitatea boierilor moldoveni şi viceversa.

Boierii din ambele ţări doreau a se ţine mai în familie, pentru a fi cu atît mai tari.

În fine, boierii, de la început şi pînă mai deunăzi, formau un zid nestrăbătut contra a orice încercare de unire administrativă.

La 1859 opoziţiunea boierească fu învinsă, pentru că boierii nu mai erau decît o fantomă a trecutului lor ; dar în secolii XV şi XVI ii apărau încă două arme formidabile :

1. Fiecare boier nutrea sute de slugi ce-i lingeau tipsiile şi jurau în numele său.

2. Fiecare avea facultatea de a revărsa în tot momentul asupra ţării sale o invaziune turcă, maghiară, polonă.

Şi la 1859 boierii ar fi vrut să lucreze tot prin slugi şi prin invaziuni ; dar slugile se împuţinară, se moleşiră, se săturară de atîta slugărit ; iar politica Europei închise calea invaziunii, pentru a nu se călca „echi-

librul" — idee necunoscută în zilele lui Ştefan, Mihai, Mircea.

§ 35. — Ioan Vodă făcu şi el în chestiunea Unirii tot ce-i permitea starea împregiurărilor.

El vroia să vadă Țara Românească dentîi mulțumită şi al doilea unită cu Moldova prin cea mai strînsă legătură.

Pentru a satisface pe munteni, el le dede un principe dintre ei şi din neam domnesc ; însă, fireşte, dintr-o familie duşmană de moarte cu acea a lui Petru cel Şchiop.

Cu vreo douăzeci de ani mai-nainte, domnise acolo un bastard — bastarzii erau prea mulţi nu numai în Moldova — un bastard renumit prin caracterul său blînd şi pacinic, şi care, otrăvit de către boierii săi, deşi ei înşişi îi recunoscuseră titlul de „cel Bun", lăsă orfani trei fii :

1) Petru Cercel ;
2) Mihai cel Viteaz ;
3) Vintilă.

Cîteşitrei rămaseră despoiaţi de tron, pe care-l apucase o altă dinastie de asemenea bastardă, anume tatăl lui Petru cel Şchiop.

În interval, cei trei fraţi dezmoşteniţi cercau valurile lumii sub orizonturi străine : Petru Cercel călătorea prin Italia şi Franţa, învăţa aproape toate graiurile Europei, scria versuri în limba lui Tasso şi atrăgea asupră-şi prin maniere şi învăţătură admiraţiunea curtezanilor celor mai rafinaţi şi a oamenilor celor mai instruiţi ai epocei ; Mihai cel Viteaz era încă mic, dar deveni gigant peste treizeci de ani ; Vintilă îşi găsise un refugiu în Moldova, şi Ioan Vodă îl puse acum domn al Ţării Româneşti.

Devotamentul acestui nou principe muntenesc era asigurat nu prin recunoştinţa ce o datora binefăcătorului său, căci recunoştinţa, de cele mai multe ori, e muma vrăjmăşiei, ci-l asigura simţul ereditar de răzbunare contra familiei lui Petru cel Şchiop : amicii

cei mai buni sînt tocmai aceia ce urăsc împreună același lucru.

Cu toate astea, într-o cestiune atît de gingașă, eroul nostru nu se mulțumi cu o singură garanție ; spre deplină liniște, el lăsă în București, pe lîngă Vintilă, pe gloriosul vornic Dumbravă cu vro cîțiva moldoveni, ca să-l apere, să-i slujească... să-l preveghieze. Era oarecum o semiunire.

§ 36. — După patru zile de odihnă în capitala Țării Românești, Ioan Vodă sună acum trîmbița plecării și conduse triumfătoarea-i armată la Brăila, unde se afla refugit rivalul său Petru cel Șchiop.

§ 37. — Ne întrerupem aci un pic pentru a face o observațiune asupra muvementului numeric al oștirii moldovene : altfel cu greu ne-am putea orienta în urmarea acestei campanii.

Am văzut că, în ziua de la Jiliște, Ioan Vodă avuse 9.000 de ai săi, cavalerie grea, și peste 1.000 de cozaci, cavalerie ușoară : infanteria îi lipsea cu desăvîrșire, și nici că i-ar fi fost de vreun folos, atît din cauza miraculoasei răpeziciuni a mersului, precum și din acea a caracterului curat ecvestru al luptei.

Dar el se gîndise la importanța pedestrimii chiar din ziua declarațiunii de război : „crainicii", adecă heralzii domnești, umblau din județ în județ, din oraș în oraș, din sat în sat, chemînd oameni buni cari să meargă cu leafă mare să servească principelui lor contra urgiei păgîne.

Era timpul lucrului de cîmp ; dar oricum să fi fost, tot încă voinici s-au găsit destui și se înmulțeau mereu pe zi ce mergea.

Astfel, vro cîteva mii din infanterie ajunseră la Ioan Vodă în intervalul repaosului după victoria de la Jiliște ; cei mai mulți, desigur, din învecinații munți ai Vrancei, popor totdauna vestit ca cel mai dîrz între moldoveni.

Apoi în cursul trecerii prin Țara Românească și în timpul șederii în București, infanteria moldove-

nească crescu prin un mare număr de munteni, veniţi unii de bună voie, pentru a se distinge sub stindardele viteazului, alţii din antipatie contra fostei dinastii, o seamă puşi sub arme din obligaţiune de alianţă din partea lui Vintilă Vodă.

În acest chip, sosind sub murii Brăilei, Ioan Vodă avea deja aproape 14.000 de infanterie.

§ 38. — Cu o sută de ani mai-nainte un istoric bizantin numea Brăila „cea mai celebră piaţă în toate ţările române"[49].

Negoţul său era atît de întins, încît în cursul evului mediu o vizitau pînă şi vasuri spaniole, venite din depărtatele ţărmuri ale Barcelonei[50].

Turcii, cuprinzînd-o, după ce alungaseră pe famosul Ţepeş, nu numai nu desfiinţară comerţul Brăilei, ci încă îl înălţară pînă la culme.

Pentru a-şi asigura această importantă poziţiune, ei încungiurară oraşul cu un parcan şi zidiră pe o stîncă a Dunării o formidabilă citadelă cu cinci bastioane[51].

Un bei comanda garnizoana.

§ 39. — Ca şi la Bucureşti, Ioan Vodă fu al doilea domn moldovenesc venit sub murii Brăilei.

Cu un secol mai-nainte ea fusese arsă de către Ştefan cel Mare, pe ale cărui urme păşea acum viteazul său strănepot[52].

---

[49] Ap. Stritter, *Memoraie populorum olim ad Danubium incolentium* (Petropoli, 1789, in-4), t. 2, p. 926 : „Prailabum urbem Dacorum, quae totius Daciae forum erat celeberrimum..."

[50] Precum s-a încredinţat d. V. Alecsandrescu, vizitînd arhiva municipală din Barcelona.

[51] Sulzer, *op. cit.*, t. 1, p. 370 : „Die Festung, welche in einem mit Basteyen umgebenen Schlosse besteht, auch deswegen noch betraechtlich, weil sie auf einem steilen Ufer der Donau liegt, und an einem Arm derselben, der ihr zum Hafen dienet, unten durch eine Redoute vertheidigt wird..."

[52] *Letop.*, t. 1, p. 123.

§ 40. — Ioan Vodă ceru extrădarea lui Petru cel Şchiop.

Capul cetăţii trimise patru turci cu zece ghiulele, zece gloanţe şi două săgeţi, pentru ca să spună domnului moldovenesc că-l va ospăta cu acest fel de mîncări, dacă nu se va grăbi a se retrage cu pace dinaintea Brăilei.

Ioan Vodă dede pe cei trimişi pe mînile calîilor ; le tăie nările, buzele şi urechile ; îi răstigni cu cuie de fer pe o prăjină, cu capetele în jos ; şi-i expuse astfel în faţa înspăimaţilor orăşeni, strigînd că aceeaşi soartă aşteaptă pe toţi păgînii.

Apoi, fără a lăsa pe uimiţii spectatori ai teribilului supliciu să revină din înlemnirea lor, el porunci pedestrimii a escalada murii.

Scările de asediu erau gata : imitate după acele întrebuinţate atunci în Germania, ele conservară în limba noastră militară pînă şi numele lor cel nemţesc : „loitre" de la „leiter" [53].

Infanteria moldovenească nu avusese încă ocaziuni de a se distinge sub ochii eroicului principe.

Pe de altă parte, ea ştia din famă cît de avută era neguţătoreasca Brăilă.

Amorul propriu şi lăcomia unite făcură minuni : pedestraşii se aruncară asupra zidului cu atîta furie, răsipiră petrele şi făcură o lată breşă cu atîta iuţeală încît garnizoana turcă nu avuse nici timpul, nici curagiul de a respinge turbatul asalt : cîţi putură fugiră în citadelă.

Virtutea infanteriei noastre la escaladarea Brăilei egală pe acea a cavaleriei la surprinderea taberei de la Jilişte.

Arcaşul era demn de călăraş, călăraşul era demn de arcaş.

---

[53] *Letopisețe*, t. 1, apendice, p. 89 : „avînd loitre gata, a oborît gardul tîrgului". — Paprocki, în *Tesaur*, t. 3, p. 279 : „sie schon bereite Leitern hatten, auff denen sie die Mauern in einem hin mit grossen geschrey erstiegen".

§ 41. — Ioan Vodă dede acum armatei sale o deplină libertate de a se scălda cu toţii în sîngele vrăjmaşului, de a se răsfăţa în pradă, de a se îmbuiba în păcate.

Jaful Brăilei fu din acelaşi secol şi avu acelaşi caracter cu famosul jaf al Romei, despre care un istoric italian ne lăsă următorul tablou :

„După luarea oraşului, soldaţii se împrăştiară în toate direcţiunile.

Trecînd pe poduri, ei văzură pe părinţi, taţi şi mume, şezînd pe pragurile locuinţelor, plîngînd moartea copiilor ucişi în luptă şi jelind calamitatea patriei.

Aceşti nenorociţi, îmbrăcaţi în haine de doliu, ofereau soldatului casele, mobilele, toate avuţiile lor, cerînd, cu o voce sfăşietoare şi cu lacrime pe gene, numai graţia vieţei.

În zădar !

Împinşi la măcel prin sunetul tobelor şi al trîmbiţelor, sălbaticii învingători se aruncară asupra bietelor victime şi le bucăţiră, fără distincţiune de sex sau de vîrstă, pe strade, prin case, sub altarele bisericelor.

Apoi urmară scene nu mai puţin oribile.

Vedeai copile azvîrlindu-se în braţele nefericitelor mume, cari, despletite, apucau pe soldaţi de barbă, de păr, silindu-se în deşert a-i opri de la crimă : iritaţi şi mai mult prin rezistenţă, ei dezonorau femeie peste femeie, şi apoi le măcelăreau pe toate sub ochii părinţilor sau a bărbaţilor, pe cari îi ţineau legaţi — muţi, înţepeniţi, dessufleţiţi ca neşte statuie, — privind cumplitul spectacol !

Unele mume îşi scoaseră ochii cu degetele ca să nu fie marture acestor scene !"... [54]

Iată şi un alt tablou, mai scurt, dar mai energic, asupra jafului Brăilei :

---

[54] Buonaparte, *Sac de Rome*, in Buchon, *Choix de croniques et memoires*, XVI siècle (Paris, 1836, in-8), p. 204—5.

„Nimene nu fu cruțat ; sîngele curgea părîu în Dunăre ; nu rămase nu numai un om, ci nici măcar un cîne viu ; nu rămase peatră pe peatră : pojarul nemici tot ce scăpase de sabie...“[55]

Așa erau oamenii pe atunci.

Dacă Ioan Vodă fu barbar, snopind pe musulmani, apoi cu cît oare mai barbar fusese ducele de Bourbon, aducînd o armată de gîzi asupra grandioasei capitale a creștinătății.

Pentru a judeca de gradul civilizațiunii unui popor, nu trebuie să ne bazăm pe propriile noastre idei moderne, ci să-l confruntăm, fără prevențiune, cu toate celelalte popoare din aceeași epocă.

§ 42. — După obiceiul său, Ioan Vodă permise armatei sale numai patru zile de odihnă.

Patru zile la Jiliște ;

Patru zile la București ;

Patru zile la Brăila.

Acest interval de patru zile de repaos după o izbîndă se pare a fi fost una din regulele militare d-ale lui Ioan Vodă.

Ștefan cel Mare, în asemenea cazuri, se odihnea totdauna numai trei zile[56].

§ 43. — Citadela Brăilei rămase în posesiunea otomanilor.

Ioan Vodă o lăsă în pace, din următoarele cauze :

1. Petru cel Șchiop nu mai era acolo, fiind fugit peste Dunăre la Constantinopole ;

2. Asediul ar fi adus multă scădere în cifra armatei moldovene ;

3. Generalii cei mari, începînd de la Alexandru și pînă la Napoleon I, nu-și perdeau niciodată timpul

---

[55] Gorecki, p. 54 : „Ibi ingens caedes Turcarum facta fuit, nemini parsum : ubi ex caesorum cadaveribus sanguis instar rivi in Danubium profluxit... tota urbs direpta, ac per iram incensa, nullo hominum, ac ne canum quidem inter incendia ruinasque relicto. Nam a victore hoste ne una quidem domus integra relicta fuit ; omnia eversa ac solo adaequata fuere...“

[56] *Letop.*, t. 1, p. 119, 125, 127.

denaintea cetăţilor, ci băteau pe adversar în cîmp deschis ; şi apoi fortăreţele cele mai tari, rămînînd fără speranţă de sprijin, se închinau de la sine.

§ 44. — Asigurat din partea Ţării Româneşti prin victoria de la Jilişte, ruina Brăilei şi instalarea amicului său Vintilă, Ioan Vodă nu mai avea temeri din această parte.

Dar acum îl mai ameninţa Răsăritul : turcii şi tătarii se concentrau în sandjacaturile otomane de peste Prut, gata a revărsa „ciambulurile" lor asupra Moldovei.

Ioan Vodă îşi mişcă armata, al căriia număr sporea necontenit pe drum prin înrolarea noilor amatori de glorie şi de pradă.

În avantgardă mergea hatmanul domnesc Slăvilă cu cozacii şi cu 8 000 din cavaleria moldovenească.

După el urma însuşi principele cu toată infanteria.

Rămăşiţa cavaleriei închidea mersul şi voltigea, pentru pază, la flancurile oştirii.

§ 45. Teatrul luptei se strămută în Basarabia.

Astăzi sub acest nume se înţelege tot teritoriul românesc lungit între Prut şi Nistru, cu picioarele muiate în Marea Neagră şi cu fruntea umbrită la poalele Carpaţilor.

În vechime, numai partea sudică a acestei regiuni se numea „Basarabie", nordul purtînd un singur nume cu restul Moldovei.

Într-o vreme, mai ales pînă la moartea lui Mircea cel Mare, tot ţărmul Dunării, de la Severin pînă la gura Nistrului, apărţenea muntenilor, a cărora ţară, după porecla dinastiei princiare, se numea „Basarabie" sau „Ţara Basarabilor" [57].

---

[57] Raczynski, *Kodex dyplomatyczny Litwy* (Wroclaw, 1845, in—4), p. 351. — Karano-Tvrtkovics, *Srbskii Spomenitzi* (Biograd, 1840, in—8). — Venelin, *Vlacho-Bolgarskiia gramaty* (Petersburg, 1840, in—8), p. 1—4. — Dogiel, *op. cit.* t.l, p 623, unde este un document dela Vlad Vodă, din 1396, dat în Argeş, în care acest principe se intitulează : „Waywoda Bessarabiae nec non comes de Severino".

După ce moldovenii se lățiră cu încetul, bucată cîte bucată, și, în fine, sub Ștefan cel Mare, tăiară tocmai la Milcov hotarul Țării Românești, teritoriul dentre gura Nistrului și Dunărea conservă el singur, ca suvenir, numele de Basarabie [58].

Sub Petru Rareș, sultanul Suleiman, cucerind de la Moldova acest prețios petic de pămînt, stabili acolo două sandjacaturi otomane : unde fusese Cetatea-Albă a românilor se auzi numele turcesc de Akkerman, iară Tighina moldovenească deveni Bender.

De atunci încoace, Basarabia perdu aproape cu totul primitiva-i poporațiune română, împlîndu-se de osmanlîi și, mai cu seamă, de tătari, năvăliți cu mii de peste Nistru și cari îi dederă pînă și un nume în limba lor : „Budjac", adecă *unghi.*

Un șanț antic, cunoscut la popor sub numele de Troian-de-Sus, începîndu-se de la Prut mai jos de Fălciu și sfîrșindu-se la Nistru mai sus de Bender, despărțea Moldova proprie de această nouă provincie musulmană.

46. — Natura Basarabiei diferește și diferea totdauna cu desăvîrșire de acea a celorlalte țări române.

În loc de majestoase păduri și daurite holde nu vezi acolo decît monotone deșerturi, așternute cu luciul năsipului sau preserate cu debile arbuste, păducei sau măceși, și cu sălbatice ierburi și buruiene, iar între ele, ceva caracteristic, fantasticul scaiete al cărui cap, rotund ca o mince, spinos ca un arici și ușure ca puful, se dezlipește toamna de putrezitul său trunchi și apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vîntului, rotește mereu d-a-lungul pustiului, pîn' ce se îneacă în Nistru sau în Dunăre.

În loc de posomorîții Carpați, uriețe sentinele ale Moldovei, nu vezi acolo decît pitulate și împrăștiate

---

[58] Sarnicki, în Mizler, *Historiarum Poloniae collectio magna* (Varsaviae, 1761, in-f), t. I, p. 259 : „Besarabes autem in veteribus sedibus Gotthorum habitant inter Tyram et Istrum seu Danubium".

grămejoare de pămînt, cari se par a fi înălțate cu mîna omului, căci producerile naturei nu pot fi atît de meschine.

În loc de nenumărate ape și rîulețe, vezi cîte o baltă sărată, cîte un părîu efemer ce nu-l vei mai găsi mîni, sorbit de arșița soarelui ; sau dai din întîmplare peste un puț... vei umbla mult, sărmane, pînă a-i descoperi o perechie !

§ 47. — Astăzi pacea și industria împoporară Budjacul cu vro cîteva orășele și mai multe sate.

În secolul XVI, sub tîmpitoarea dominațiune turco-tătară, afară de Akkerman și Bender, împlîntate tocmai la margine, nu întîmpinai acolo nici o locuință umană pe suprafața pămîntului.

Bordeiele erau săpate pe sub pămînt [59], și numai fumul ce se furișa din fundul acelor îngrozitoare suterane putea conduce câteodată pașii rătăcitului călător.

Mai zăreai ici-colea cîte o turmă albind la picioarele vreunei coline...

Adauge o pestriță societate de mierle, ganguri, graurі... și vei avea o idee completă despre toată vitalitatea Basarabiei.

§ 48. — Mai sus de Bender, cam în prejmetele Lopușnei, deja pe teritoriul moldovenesc, avantgarda condusă de hatmanul Slăvilă surprinse un detașament de inamici, turci și tătari.

Ei erau siguri că Ioan Vodă se află departe, la Brăila.

Atacați în pripă și descuragiați chiar înainte de lovire, dușmanii fură înfrînți, răsipiți, alungați, secerați.

Abia o mie reuși a scăpa teferi la Bender, ducînd cu sine ciuma spaimei.

§ 49. — Ioan Vodă, ajungînd la cîmpul luptei, nu permise nici un moment de zăbavă.

Înainte cu toții !

---

[59] Douza, *op. cit.*

Pe şes, sub murii Benderului, stetea un alt detaşament de vrăjmaşi, către care se adauseră acum fugarii de la Lopuşna.

Astă dată îi lovi însuşi Ioan Vodă.

Goniţi pînă la porţile Benderului, învinşii intrară odată cu învingătorii.

Oraşul fu cuprins ; puţini izbutiră a se închide în citadelă.

Urmă, fireşte, un jaf frate gemen cu acela de la Brăila, cu acea numai deosebire că, în cazul de faţă, prada, din necesitate, fu mai modestă.

§ 50. — Bătaia de la Lopuşna şi cuprinderea Benderului se succeseră cu atîta repeziciune şi se realizară cu atîta uşurinţă, încît nu credem să mai fie în istoria română un alt exemplu, către care mai bine să se poată aplica sublimul laconism al lui Cezar : „Venii, văzui, vinsei“.

§ 51. — După izbîndă, eroul nostru, lăsînd fără asediu citadela, după cum făcuse la Brăila, se aşeză cu tabăra denaintea Benderului, cu faţa spre inamic şi cu dosul spre hotarul Moldovei.

Aci el dete armatei sale, pentru prima oară, un duplu interval de repaos : opt zile.

Această neobicinuită prelungire avea o gravă cauză politică.

Încă la începutul războiului Ioan Vodă scrisese către doi dintre cei mai puternici din aristocraţia polonă, rugîndu-i să-l ajute la nevoie chiar contra poruncelor turcitului lor rege.

Unul era celebrul Laski, prea adesea menţionat în cursul acestei istorii.

Cellalt era principele Ostrogski, gubernatorul Poloniei meridionale.

Laski era furios pe turci pentru că în locul lui Ioan Vodă puseră domn pe Petru cel Şchiop, iar nu pe dînsul, după cum stăruise ; era furios pe Enric de Valois pentru că nu-şi pusese pe lîngă Poarta otomană toate silinţele în această cestiune ; era furios

și pe turci și pe Enric de Valois și, prin urmare, din rival periculos deveni acum amic devotat al principelui moldovenesc.

Ostrogski, pe de o parte fiind de rit grecesc, simpatiza cu coreligionarii români și disprețuia fanaticul papism al noului rege polon ; pe de altă parte, fiind cap al marginilor meridionale ale Poloniei, el nu se putea răsufla de necurmatele invaziuni tatare și căpătă o ură nestinsă pentru tot ce era musulman ; încît rugămintea lui Ioan Vodă îl atinse la coarda cea mai delicată.

Așadară, Laski și principele Ostrogski răspunseră amîndoi într-o voce că, deși deosebite împregiurări nu le iartă a veni în persoană în ajutorul scumpului prieten, totuși se vor grăbi a-i trimete ostași, munițiuni, bani, orice le va sta în putință [60].

Ambii magnați erau în stare de a pune sub arme 20.000 de oameni aleși, călări sau pedeștri, prevăzuți cu arme de mînă, însoțiți de artilerie și conduși de căpitani deștepți ; ei bine ! pentru un asemenea contingent, mai frumos decît acel al regelui Sardiniei în campania de la Crimea, — pentru un asemenea con-

---

[60] Orzelski, *Res post obitum Sigismundi Augusti gestae ab anno 1572 ad annum 1576* (ms. în Biblioteca de la Lemberg, in-f., sub nr. CXIV), p. 92 : „Lascus et Dux Constantinus litteras. quae ad manus Bassae venissent, praecaventes, et ad bellum stimulantes, auxiliaque promittentes, dederint.." — Însăși scrisoarea e cuprinsă în acea vizirială ce am publicat-o din manuscript în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 47, p. 43 : „Amice nobis dilecte ! nunc agi de vita tua intelligimus, quod profecto dolemus vehementer ; auxilium quoque tibi non denegaremus, și modo loci distantia non prohiberemur ; nostris tamen ducibus et capitanaeis in illis finibus existentibus mandavimus firmiter ut advigilent, tibique auxilium ferant : tuum ipsum est litteris illos solicitare, ut illi modis omnibus tibi opem ferent." — Cf. Charrière, t. 3, p. 523 : „ledit bassa m'a faict dire qu'on luy avoit porté lettres que ledit seigneur Lasky et le duc Constantin escrivoient audit voyvoda, par lesquelles ils le confortent à la continuation de cette guerre avec promesse de luy mener bientost secourt d'hommes, de chevaux, d'armes et de toutes choses nécessaires à son entreprise."

tingent Ioan Vodă putea perde patru zile peste număr.

Poziţiunea de la Bender era în cazul de faţă cea mai potrivită : puţin mai sus, de ceia parte a Nistrului, se începea teritoriul polon, pînă la care era abia vro cîteva ore de depărtare.

§ 52. — Aflînd de bătaia de la Lopuşna şi de arderea oraşului Bender, sandjacul de Akkerman trimise 10.000 de păgîni în sprijinul citadelei, rămasă pînă acum în mînile otomanilor.

Ioan Vodă cheamă pe Swierczewski, cel mai renumit dintre căpitanii cozacilor.

„Voiesc a-ţi arăta astăzi o deosebită a mea încredere — îi zise principele —, ia cozacii voştri şi trei mii din călărimea moldovenească ; o oaste vrăjmaşă se apropie pentru a ne respinge de aice ; aşteapt-o după acele movile, — el arătă cu mîna — aşteapt-o şi zdrobeşte-o ; fă astă dată ca slava biruinţei să fie numai a ta !“

Cozacul se simţi măgulit pînă în adîncul amorului propriu : cuvintele lui Ioan Vodă l-ar fi făcut erou, să nu-l fi făcut erou natura.

§ 53. — De ce oare principele nu porni cu toate forţele sale întru întîmpinarea inamicului ?

Sau de ce oare, detaşînd un corp de oaste, el nu-i porunci a merge mai departe, iar nu de a aştepta pe duşman chiar în apropiarea Benderului ?

Aceste două întrebări sînt foarte legitime : un general e dator a da seamă de toţi paşii săi, arătînd limpede pentru ce a făcut aşa cum a făcut şi nu altminterea, şi probînd lămurit că trebuia să facă anume cele făcute.

Să se fi mişcat Ioan Vodă cu întreaga armată, el lăsa garnizoanei din citadela Benderului facultatea de a-l lovi din dos, încît s-ar fi pus el singur între două focuri.

Să fi înaintat detaşamentul său prea departe, rămînea fără sprijin la caz de nenorocire ; iar detaşa-

mentul fiind învins, pe de o parte demoralizarea intra în toată masa armatei moldovene, pe de altă parte garnizoana din Bender se unea cu contingentul de la Akkerman și ne ataca cu un adaus de forță materială şi morală.

Aşadară, Ioan Vodă fu constrîns a nu porni cu toate forțele sale, ci numai a dezlipi un detaşament, poruncindu-i a nu se prea depărta cumva de prejmetele Benderului.

§ 54. — Locul unde stătu Swierczewski, ațintind calea turcilor, era într-o aşa distanță de la tabăra lui Ioan Vodă, încît urcînd vreo movilă din acele cu cari e acoperit aci în abundanţă tot litoralul Nistrului, principele observa cu ochii săi toate evoluţiunile bătăii.

Citadela de la Bender se afla la mijloc între dosul detaşamentului lui Swierczewski şi între faţa taberei lui Ioan Vodă.

Această ingenioasă dispoziţiune a armatei moldovene îi asigura victoria chiar mai-nainte de a se fi încins lupta, căci :

1. Să fi ieşit garnizoana turcă din citadelă pentru a lovi pe dindărăt detaşamentul lui Swierczewski, în aceeaşi clipă Ioan Vodă s-ar fi repezit, lovind-o tot pe dindărăt pe ea însăşi, ceea ce ar fi adus după sine căderea citadelei în mîinile moldovenilor.

2. Contingentul turc, venit de la Akkerman, să fi reuşit a turbura detaşamentul lui Swierczewski, Ioan Vodă pe dată ar fi mişcat în ajutoru-i alte două sau trei mii de oameni, fără a înceta de a ţinea totodată închisă ieşirea din citadelă.

§ 55. — În bătaia de la Bender Swierczewski fu ceea ce fusese Dumbravă în bătălia de la Jilişte : cel mai inteligent executor al ordinilor unui om de geniu.

Fără doi-trei ca aceştia, oare s-ar fi putut realiza miraculoasele izbînde ale lui Ioan Vodă ?

Atingem o cestiune care interesează toate popoarele şi toţi secolii în genere ; şi care ne va interesa mîini-poimîini pe noi înșine, în specie.

A întreba cum ar fi mers Ioan Vodă fără un Dumbravă sau un Swierczewski, este a întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes.

A întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes, este a întreba cum ar fi mers Columb fără busolă.

Columb ar fi inventat busola, şi tot izbutea a merge înainte ; Bonaparte ar fi descoperit pe mareşalii săi în toate unghiurile Franciei ; Ioan Vodă ar fi creat pe un alt Swierczewski şi pe un alt Dumbravă.

Prima şi fundamentala trăsătură a oamenilor mari, în orice ram, este că lor nu le lipsesc niciodată instrumente ; prima şi fundamentala trăsătură a oamenilor mici, iarăşi în orice ram, este că ei nu văd instrumente zăcînd la picioarele lor şi în zădar îşi frîng capul căutîndu-le aiurea.

Sub Ludovic XVI Ney ar fi murit dogar, Lannes — vezeteu, Murat — birtaş ; trebuia un Bonaparte ca să recunoască în ei stofa de generali.

Swierczewski nu fusese nimic cît timp se afla în Polonia, Dumbravă era necunoscut sub predecesorii lui Ioan Vodă...

Oamenii de geniu creă tot, tot, pînă şi uneltele creaţiunii !

Prin dogării, prin birturi, prin grajduri, mulţi Nei Lanni şi Muraţi români oftează în tot momentul după un soare, care să pătrundă cu razele sale pînă la soiosul lor întuneric.

§ 56. — Swierczewski îşi aşeză detaşamentul în următoarea ordine :

Cozacii formau linia de bătaie.

La aripa stîngă erau patru centurii cu suliţe, în centru patru centurii cu puşte, la aripa dreaptă patru centurii cu arce.

La spatele acestora se lungea un şir de colnice, din dosul cărora se ascunseră trei mii de călărime moldovenească.

Dentîi puşcaşii şi arcaşii descărcară o ploaie de săgeţi şi de gloanţe, pentru a produce o dezordine în centrul şi în aripa stîngă a duşmanilor.

Apoi suliţaşii făcură atac asupra aripei drepte.

Inamicii concepură, şi trebuia să conceapă ideea, pe acest corp, azardat prea înainte, să-l desparţă de celelalte două corpuri cozace, rămase pe loc.

Deci ei îşi mişcară centrul şi dreapta asupra puşcaşilor, punîndu-se la mijloc între aceştia şi între suliţaşii cei încăieraţi cu aripa dreaptă.

Pe baza atării combinaţiuni, turcii îşi închipuiau a fi căpătat un avantagiu decisiv, putînd acum a încongiura pe cei opt sute de cozaci, lipsiţi de o aripă, al căriia teren rămase gol, şi care şi aceea, izolată la o parte fără nici un sprijin şi compusă numai din patru sute de suliţaşi, căta neapărat a fi tăiată în bucăţi.

În acest mod cîmpul bătăliei, în urma evoluţiunilor, prezinta două grupe : mai încoace, peste 6.000 de turci strîngînd 800 de cozaci ; mai încolo, din dos, 400 de cozaci strînşi de peste 3.000 de turci...

Sosi momentul oportun.

Puşcaşii şi arcaşii cozaci, precum ziserăm, steteau răzemaţi de neşte colnice, la spatele cărora se ţinea în ambuscadă cavaleria moldovenească.

Cînd cornurile atacului turc, silindu-se a încinge pe cei 800 de cozaci, se apropiară de linia colnicelor, deodată moldovenii săriră cu răcnete la dreapta şi la stînga.

Turcii se treziră încongiuraţi ei înşişi.

Îi coprinse o panică.

Victoria fu completă.

Lupta durase numai o oră.

Toată perderea detaşamentului moldovenesc abia trecea peste o sută de morţi.

Din turci, cei mai mulţi aşternură cîmpul, puţini scăpară cu fuga, vro două sute fură prinşi.

Ioan Vodă, privind din tabăra de lîngă Bender, aplauda pe copiii geniului său [61].

Oare să fi aplaudat şi garnizoana turcă, privind la spectacol şi mai bine din vîrful citadelei ?

§ 57. — Meritul lui Swierczewski se cuprinde în următoarele :

1. El permise turcilor să vază în voie toată puţinătatea cetei cozace, ceea ce-i făcu a nu se forma în două linii, mai lăsînd şi o rezervă după obiceiul lor, ci să se grupeze cu toţii într-o singură linie de bătaie, în speranţă de a scurta astfel lupta, turtind în clipă o mînă de cozaci sub greutatea mulţimii.

2. El puse în risc o aripă întreagă, micşurîndu-şi înadins lungimea frontului, ceea ce, înlesnind turcilor facultatea de a încongiura pe cozaci, îi îndemnă a profita de o greşeală imaginară şi-i atrase drept asupra ambuscadei.

§ 58. — Bătaia de la Bender dede naştere unui epizod, pe care îl reproducem aci, ca o poezie purtînd caşetul epocei.

Un mare filosof a zis :

„Cînd cineva devine famos în bine sau în rău, poporul se grăbeşte a şi-l închipui în cutare sau cutare împregiurare, şi inventează apoi asupra-i fabule în armonie cu caracterul eroului ; cari sînt *minciuni factice,* dar *verităţi ideale,* căci gloatele nu imaginează decît ceea ce este analog cu realitatea.“ [62]

---

[61] Gorecki, p. 60 : „Ivonia ex longinquo tam inclytae victoriae spectator fuit“.

[62] Vico, *Principes de la Philosophie de l'histoire* (Bruxelles, 1835, in-8), p. 103 : „Qu'un homme soit fameux en bien ou mal, le vulgaire ne manque pas de le placer en telle ou telle circonstance, et d'inventer sur son compte des fables en harmonie avec son caractère ; mensonges de fait, sans doute, mais vérités d'idées, puisque le public n'imagine que ce qui est analogue à la réalité. Qu'on y réfléchisse, on trou-

Detaşamentul lui Swierczewski prinsese, între alţii, pe însuşi agaua, capul armatei turce, bărbat frumos, nalt, plin de farmecul manierelor, şi atît de bogat, încît voind a se răscumpăra din mînile cozacilor, pentru ca să nu-l ducă denaintea teribilului Ioan Vodă, le-ar fi propus să-l cîntărească de şase ori, contrabalanţîndu-l o dată cu mărgăritar, de două ori cu aur, de trei ori cu argint.

Mărgăritar în greutatea unui om trupeş... nu ştim zău, dacă Rotschild ar fi în stare a se răscumpăra cu un aşa preţ, să fi căzut în robia păgînilor ; dar fabula nu căuta la atari şicane de detaliu ; ea tindea numai a da o idee pitorească de bogăţia paşalelor turci de atunci şi, în această privinţă, minciuna e adevărată.

Urmăm mai departe cu naraţiunea.

Oricît de splendidă fuse oferta prinsului agă, totuşi cozacii nu se lăsară a se corumpe, ci-l depuseră viu în mînile lui Ioan Vodă, punînd credinţa cea jurată principelui mai pe sus de orice avuţie.

Nu-i de crezut că fidelitatea cozacilor se va fi urcat vreodată tocmai pînă la un aşa grad de cavalerism ; dar chiar cîtă a fost, ea tot încă era prea mare şi, am putea zice, neprobabilă din partea unei oştiri mercenare din secolul XVI [63] ; încît fabula avea oarecum dreptul de a iperboliza acea minunată fidelitate, caracterizînd-o mai în reliev.

În fine, adus denaintea lui Ioan Vodă, nenorocitul agă fu interogat de către principele în curs de cîteva zile asupra celor atingătoare de Turcia, şi apoi dat soldaţilor să-l taie în bucăţi cu coasele, deşi nici lui Ioan Vodă, desigur, el nu va fi uitat să-i propună cele şase măsuri de mărgăritar, de aur şi de argint.

---

vera que le vrai poétique est vrai métaphysiquement, et que le vrai physique qui n'y serait pas conforme devrait passer pour faux."

[63] Vezi ce povestea atunci Du Bellay (apud Buchon, *op loud*, p. 329) despre necredinţa lefaşilor elveţiani din armata franceză, deşi aceştia întreceau fără comparaţiune pe cozaci în punctul moralităţii.

Mult mai erau urîţi păgînii în ochii eroului român : din acest punct de vedere, bine îl cunoscu fabula !

§ 59. — Pe cînd Swierczewski triumfa asupra inamicilor, douăzeci şi cinci de luntri, pogorîndu-se pe Nistru, de la fruntariele polone, aduseră lui Ioan Vodă prima mică dovadă cum că Laski şi Ostrogski sînt în adevăr decişi a-i trimite ajutoare : era 600 de cozaci pedestri sub comanda unui vechi marinar, Pokotilo.

Oricît de slab, acest contingent fu de o valoare nespusă pentru trebuinţa momentului.

Ioan Vodă porunci noilor-veniţi a se rembarca în luntrile lor, cîte 24 în fiecare, lăsîndu-se în josul Nistrului asupra Akkermanului, unde nu puteau întîmpina multă rezistenţă, precedîndu-i spaima victoriei de la Bender.

Însuşi principele rămase în excelenta-i poziţiune, avînd la spatele său hotarul Moldovei, de unde îşi procura în abundanţă proviziuni şi-şi mărea cadrele oştii, şi în învecinarea Poloniei, de unde aştepta pe toată oara deplina realizare a promisiunilor lui Laski şi Ostrogski.

Să se fi mişcat el singur pe uscat asupra Akkermanului, ariditatea năsiposului sol, lipsa de apă, ucigătoarea căldură a acelei semi-africane regiuni, pe care am descris-o cu cîteva rînduri mai sus, n-ar fi întîrziat a introduce foamete, sete şi boale într-o armată crescută deja la o cifră destul de considerabilă.

Luntraşii cozaci erau mai potriviţi pentru atare misiune.

Dezbarcînd pe neaşteptate la Akkerman, ei surprinseră oraşul, măcelăriră orice li s-a părut a fi musulman sau musulmănit, se încărcară de bogată pradă şi, dînd foc caselor, lăsară numai citadela, înălţîndu-se ca un monument funebru dasupra mormintelor...

§ 60. — Să observăm că Ioan Vodă fu unicul principe victorios pe uscat şi pe apă.

§ 61. — Trecură numai două luni de la exploziunea războiului.

În acele două luni fu cîştigată marea victorie de la Jilişte, fu cucerită toată Ţara Românească, fură luate Brăila, Benderul şi Akkermanul ; mari detaşamente inamice fură înfrînte, o dată lîngă Lopuşna şi de două ori lîngă Bender...

În acele două luni periră, de incendiu şi de sabie, cel puţin 200.000 de duşmani, pe cînd moldovenii nu se vede a fi perdut peste tot nici o mie de oameni...

Trecură numai două luni de la exploziunea războiului !

§ 62. — Pînă aci avurăm ocaziunea de a analiza numai resoartele parţiale ale fiecării din bătăliile lui Ioan Vodă, explicînd victoriile sale una cîte una, fără legătură cu celelalte.

Pînă aci văzurăm cauzele succeselor în varietatea mijloacelor : diferite terenuri, diferite arme, diferite ordini de bătaie, diferite timpuri...

Pînă aci arătarăm, bunăoară, cavaleria ilustrîndu-se în ordinea concavă pe şesul de la Jilişte în bruma dimineţei, infanteria culegînd lauri prin o furioasă escaladare a Brăilei, marina aruncînd dezolaţiune în Akkerman, ambuscada reuşind pe terenul undoios de lîngă Bender, şi aşa mai departe.

Pînă aci, în fine, nu ne atinserăm deloc de acele principii sintetice, cari fac să reuşească nu o singură bătălie, — ceea ce se poate întîmpla chiar unui general mediocru, prin efectul azardului, — ci cari fac să reuşească o campanie întreagă, ceea ce nu se poate întîmpla decît unui geniu militar, prin forţa combinaţiunilor...

§ 63. Elementele, adunate mai sus, ne permit acum a atribui minunile lui Ioan Vodă, în Ţara Românească şi în Basarabia, la trei cauze mari şi generale, cari

planează deasupra tuturor celorlalte, mici şi speciale :

1. Marşul ;
2. Alegerea teatrului luptei ;
3. Maniera personală a capului.

§ 64. — Toate mişcările lui Ioan Vodă fuseră astfel, încît inamicii nu-l puteau surprinde niciodată, pe cînd el, din contra, îi surprindea la tot pasul.

Armata sa mergea închisă din faţă, din laturi şi la dos prin o întinsă reţea de aşa-numite străji, compuse din oaste uşoară, şi pe cari le străjuiau iarăşi o mulţime de sentinele, presărate în toate direcţiunile, prin sate, pe înălţimi, în strimtori, la trecătorile apelor[64]... Cea mai ascunsă urnire a duşmanului era pe minut cunoscută lui Ioan Vodă, care se azvîrlea asupră-i, îl sfărma, îl măcelărea, făcea să se simţă trăsnetul mainainte de a se fi văzut fulgerul.

Principalele rezultate ale acestei extreme răpeziciuni, unită cu o extremă pază, fură :

1. Forţele mici învingeau forţe mari ;
2. Inamicii perdeau mii de oameni, iar ai noştri rămîneau mai-mai intacţi.

§ 65. — Alegerea teatrului luptei fu şi mai fecundă în consecinţe.

Ioan Vodă nu lăsă pe duşmani să calce Moldova, ci-i înfruntă în propria lor ţară, dentîi în Muntenia, apoi în Budjac.

În acest chip, el ajunse la trei scopuri de o supremă importanţă :

---

[64] Fredo, *Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Walezyuszem* (Petersburg, 1855, in-8), p. 103 : „Roztropniéj postapil sobie Iwon, ktory zdaleka po wioskach, po zamkach po skalach, u wod, na czele i z tylu wojsk swoich, postawil podwojne i potrójne czaty, majac sie na baczeniu tém pilniéj, im blizsze byly wiadomosci o nieprzyjaciolach." — Tot aceasta, deşi cu mai puţină claritate, se deduce şi din Paprocki.

1. Moldovenii, scutiţi în întrul patriei de nemulţumirile, zăpăceala şi pagubele războiului, rămaseră ca o nesecată rezervă de bani şi de braţe [65].

2. Inamicul, simţindu-se atacat în propriul său cămin, primea pericolul asupră-şi în loc de a-l da altora, exagera în imaginaţiune-i puterea adversarului, se descuragia.

3. Aflîndu-se într-o ţară vrăjmaşă, ostaşii lui Ioan Vodă, din cari cei mai mulţi fără soldă, aveau drept impuls perspectiva pradei.

§ 66. — Un vechi autor polon, care avu bunulsimţ de a cuprinde şi pe români în tractatul său universal asupra artei militare, — ceea ce n-a făcut pînă acum nici un autor nou francez sau german, — zice, între altele :

„Ioan Vodă din Moldova, Mihai cel Viteaz din Ţara Românească şi Gustav-Adolf, regele Sveziei, ştiau a înfrîna pe numeroşii lor ostaşi numai prin prestigiul elocvenţei şi prin familiaritate..." [66]

§ 67. — Trebuie oare să mai spunem că Annibal, Cezar, Wallenstein, Frederic cel Mare, Napoleon, nu avură nici ei alte principii, afară de cele de mai sus ? deşi fiecare le aplica în modul cel mai potrivit cu împregiurările propriei sale epoce.

---

[65] Niccollucci, *Discorsi politici e militari* (Veneţia, 1648, in-4), p. 163 : „Quel Prencipe, che ha i suoi popoli armati et ordinati alla guerra aspeti sempre in casa una guerra potente e pericolosa et non la vadi a rincontrare ; ma quello che ha i suoi suditi disarmati et il paese inusitato della guerra, se la discosti sempre da casa il più che puó. Et cosi l'uno et l'altro, ciascuno nel suo grado si difendera meglio..."

[66] Starowolski, *Instituta rei militaris* (Cracoviae, 1640, in-f), p. 168 : „Ita Ivonia Palatinus Valachiae, et Michael Palatinus Moldaviae, et nostra aetate Gustavus Rex Sveciae, sola suaviloquentia ac libertate adhibita (numerosum exercitum in obedientia continuerunt)". — Cf. Imbert, *Eloquence militaire ou l'art d'émouvoir les soldats* (Paris, 1818, in-8).

IV

CATASTROFA

Thus, sometimes, hath the brightest day a cloud... Sirs, what's o'clock ?

Astfel uneori ziua cea mai senină are un nor... Domnilor, cîte ceasuri sînt ?

SHAKESPEARE, Henry IV, II, 4.

§ 1. — Turcia din Europa prezintă o mare asemănare cu planta numită *senzitiva :* dendată ce atingi cu indiscreta-ți mînă una singură din foile sale, toată floarea resimte atacul și se strînge de durere.

Românii, bulgarii, sîrbii, grecii și arnăuții sînt cele cinci foițe ale senzitivei otomane : cea mai mică mișcare produsă în vreuna din aceste naționalități, trage după sine imediata convulsiune a tuturor celorlalte.

Românii sînt latini, bulgarii și sîrbii — slavi, grecii — o degenerațiune elenică [1], arnăuții — o viță tracică, astfel diferința sîngelui îi dezbină, dar îi unesc

[1] Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient* (Stuttgart, 1845, in-8), passim. — Deja în Tacitus, *Annales*, lib. II, 55, găsim următorul pasagiu chiar despre ateniani : „non Athenienses, tot cladibus exstinctos, sed colluviem illam nationum". Aceasta e decisiv în privința grecilor.

doi nervi puternici : frăţia religioasă şi frăţia de sclavie.

Cînd Mircea cel Mare bătea pe turci, bulgarii şi sîrbii se îndesau sub steagurile eroului român, a cărui memorie rămase pînă astăzi în poeziile lor naţionale [2].

Cînd Petru Rareş se pregătea a scutura jugul otoman, grecii îi serveau în toate modurile cu cel mai curagios devotament [3].

Armatele lui Mihai cel Viteaz erau pline de sîrbi, bulgari, greci şi arnăuţi...

În fine, cîteşicinci popoarele recunoşteau totdauna solidaritatea intereselor respective faţă cu factul comun al apăsării turce.

§ 2. — Dar din toată această grupă, legătura fără îndoială cea mai strînsă şi cea mai trainică uneşte, din vechime şi pînă astăzi, pe români şi pe bulgari.

În evul mediu ei formau un singur imperiu, de la Alpii Carpatici pînă la Alpii Balcanilor, sub sceptrul unei glorioase dinastii române, de care tremura Constantinopole şi pe care o linguşea Roma.

În secolul XIII acea grandioasă monarhie se rupse în trei trunchiuri : Moldova şi Ţara Românească începură a se naşte, Bulgaria începuse a muri.

În loc de un singur suveran apar pe scenă trei principi neatîrnaţi ; dar tradiţiunea unităţii primitive nu fu uitată : cîteşitrei adăugau către propriile lor numi sacramentul prenume de *Ioan*, conservând astfel nemuritoarea memorie a împăratului Ioan Asan, fundatorul măririi româno-bulgare unite [4].

În secolul XIV Bulgaria căzu cu desăvîrşire sub jugul otoman : de atunci încoace nefericiţii săi fii

---

[2] Miladinovtzi, *Bulgarski narodni piesni* (Zagreb, 1861, in-8), p. 282-6. — Rakowski, *Poezie naţionale bulgare şi sîrbe* (Ms).

[3] Document nr. 11, în magistratul municipal de la Lemberg, fasc. 154. Îl vom publica cu timpul în *Arhiva istorică a României*.

[4] Vezi articolul meu în *Buciumul*, 1863, nr. 111, 1119.

refugiau în toţi anii cu miimi pe teritoriul rămas pe jumătate liber al românilor, aşteptînd cu răbdare mîntuirea lor de la aceia dintre cari avuseseră într-o vreme generozitatea de a-şi primi o dinastie.

Ziarul româno-bulgar *Viitorul*, apărut şi din nenorocire apus mai an pe ospetoasele maluri ale Dîmboviţei, fu cea mai proaspătă, dar nu ultima manifestaţiune a acelei eterne simpatii internaţionale...

§ 3. — Inima bulgarilor putea ea oare a nu fi tresărit în profundul său, cînd freamătul fluviului-rege le aducea răsunetul miraculoaselor fapte ale lui Ioan Vodă ?

Serbii, arnăuţii, grecii rămîneau ei oare de tot surzi la depărtatul echo de libertate ?

Un luminos incendiu ardea cu văpaie dencoace de Dunăre ; tăciuni înflăcăraţi zburau pînă în Balcani ; vro două-trei scîntei cădeau şi mai departe ; undeva pe stîncele Croiei sau pe ruinele Panteonului !

§ 4. — Mare fu spaima Porţii otomane, văzîndu-se în pericol de a perde, prin o conflagraţiune generală, tot ce uzurpase din astă parte a Bosforului [5].

În zăpăcirea lor, pe turci nu-i tăia capul, un prinţuşor vasal, un simplu bei, un sclav [6], cum să cuteze el a întreprinde şi cum să reuşească a conduce o revoltă atît de extravagantă, ale cării consecinţe ameninţau însăşi inima imperiului otoman.

Sultanul Selim recurse, în fine, la trei măsuri :

1. Se rugă Allahului şi prorocului său Mohamed în geamia Sîntei-Sofii ;

---

[5] Gorecki, p. 61 : „Interea Selymus, Constantinopoli tot Ivoniac victoriis perturbatus, ac territus ne plane Valachia exueretur, ac e Graecia quod illi opinor, contigisset, ni defectio Czarnieviecii ad Turcas obstitisset) pelleretur, cum suis Deo more suo supplicat".

[6] Epistola vizirială, în *Arhiva istorică*, t. 1, p. 43.

2. Fulgeră contra guvernului polon, pentru ca să curme orice comunicațiune cu Moldova [7];

3. Trimise asupra lui Ioan Vodă o nouă armată, de care s-ar fi speriat atunci cel mai puternic monarc al Europei...

§ 5. — Ahmed Pașa, beglerbeiul Rumeliei [8], și Adel-Ghirai, fratele hanului Crîmului [9], primiră ordini de a intra cu toate forțele în Moldova ; de a prinde viu sau mort pe „nebunul tîrîie-brîu și vîntură-țară" — așa numeau pe Ioan Vodă turcii supărați peste măsură [10] — și de a pune domn pe Petru cel Șchiop.

O sută mii de turci pășeau spre Dunăre ; o sută mii de tătari pășeau spre Nistru...

§ 6. — Aflînd dispozițiunile dușmanilor, Ioan Vodă nu mai putea rămînea lîngă Bender : el trecu

---

[7] Charrière, t. 3, p. 522, nota : „Il y a quelque temps que j'ay sceu de bon endroict que dès le commancement de la guerre de Moldavie ces gens entrèrent en opinion que Jean, *vayvoda* d'icelle, n'estoit pour s'y disposer et résoudre de la façon qu'il a faict, moins de la pouvoir supporter et maintenir, comme il se voyt, sans intelligence, appuy et moyen d'autruy, et pensèrent non seulement, mais eurent plusieurs advis que sa principalle faveur luy viendroi, d'aucuns seigneur de vostre royaume..." Așa scria ambasadorul francez în Constantinopole către Enric de Valois, deși văzurăți că tot ajutorul polon trimis în Moldova se reducea la 1 200 cazaci veniți la început și 600 soldați mai tîrziu.

[8] Numele acestui cap se află numai în cronica turcă ap. Mignot, t. 2, p. 212 — Baudier, *Inventaire de l'historie generalle des Turcs* (Paris, 1617, in-4, p. 470 : „Cependent Selim jugeoit que le Vaïvode Ivon pourroit croistre a telle authorité et à un pouvoir si grand si on le laissoit poursuivre, qu'il seroit par après malaisé de l'abaisser... mandia au Beglierbeq ou General de l'Europe d'employer toutes ses forces a dompter ce mutin : celuy-cy arme, sa levée fut d'environ cent mille combattans..."

[9] Bandtkie, *Dzieje narodu Polskiego* (Wroclaw, 1835, in-8), t. 2, p. 136.

[10] Charrière, t. 3, p. 522 nota : „ledict bassa m'adjousta qu'il estoit remueur de mesnage et chercheur de nouveautez" — *Ib.*, p. 524, nota : „ce fol...".

Prutul şi-şi puse tabăra la marginea Moldovei, în Huşi.

Cu un secol mai-nainte, acest orăşel fu descălecat de o colonie de husiţi alungaţi din Boemia şi din Ungaria, şi pe cari Ştefan cel Mare, iertîndu-le eresul în favorul industriei, îi primise şi-i căsnicise în Moldova [11].

Fugarii îşi aleseseră un cuib care să le poată aminti perduta patrie ; dealurile şi pădurile Huşului reproduc pînă acum imaginaţiunii călătorului pitoreştele situri de lîngă Carlsbad.

Pînă a sosi momentul oportun, această fortăreaţă firească era, pentru eroul nostru, cel mai nemerit şi, putem zice, unicul punct de aşteptare.

Poziţiunea Huşului prezinta următoarele avantage principale :

1. Înlesnire pentru hrană şi pentru recrutaţiuni din interiorul Moldovei ;

3. Apropiare de la fruntaria polonă, de unde Ioan Vodă tot încă nu despera de a căpăta ajutoare mai serioase ;

3. Localitate retranşată prin însăşi natura şi în care nu putea fi forţat într-un caz de năvală neprevăzută ;

4. Facultatea de a porni, într-un moment, sau la Nistru contra tătarilor sau la Dunăre contra turcilor...

§ 7. — Aci Ioan Vodă congedie toată infanteria, compusă numai din ţărani.

Fiecare pedestraş fu însărcinat de a zbura la satul său, de a aduce brînză şi făină pentru mai multe zile, de a răspîndi în ţară dulcea poveste despre victoriile deja obţinute şi de a înrola pe acei ce ar voi să ia parte la gloria şi cîştigul victoriilor viitoare.

Apoi dede poruncă la cei 600 de cozaci marinari, cari arseseră Akkermanul, să se tot plimbe cu luntrile lor pe Nistru, pe Marea Neagră şi pe Dunăre, în

---

[11] Timon, *Additamentum ad imagines Hungariae* (Cassoviae, 1735, in-16), p. 27—29.

linia dentre Bender şi Brăila, pîndind mişcările şi intenţiunile turce şi tătare.

Celelalte centurii cozace, ecvestre, fură rînduite în altă parte, autorizaţi de a cutriera Budjacul în toate direcţiunile, tăind, arzînd şi apucînd tot ce le va sta în cale.

În fine, rămînînd în tabăra de la Huşi deocamdată numai cu garda personală sau curtenii, toată cavaleria moldovenească Ioan Vodă o expedi la Dunăre, cu misiunea de a opri pe otomani.

§ 8. — Operînd în unire cu tătarii, turcii nu se puteau transporta în Moldova decît prin un singur punct, între Prut şi Marea Neagră, pe la cetatea Isakcea, numită în vechile noastre cîntece istorice : „Vad[ul] de la Oblucită". [12]

Ceva mai sus, Dunărea, lărgită prin numeroasele-i guri, nu mai prezintă nici o putinţă de trecere ; ceva mai jos, începîndu-se Prutul, turcii nu puteau trece fără a cădea în imposibilitatea de a se întîlni cu tătarii.

Astfel, stînd zid în faţa Isakcei, mai fiind susţinută şi prin cele 25 luntri ale cozacului Pokotilo, cavaleria noastră fără greutate putea să apere trecătoarea Dunării în curs de mai multe zile, respingînd cu succes toate încercările turcilor.

§ 9. — Pe cînd Ahmed Paşa cu otomanii ar fi stătut în nemişcare pe ţărmul opus al Dunării, Adel-Ghirai cu tătarii ar fi trecut Nistrul lîngă Bender sau lîngă Akkerman, unde nemic nu-l putea împedeca, fiind protegeat de artileria cetăţilor.

În acel interval Ioan Vodă, concentrîndu-şi toată infanteria, garda personală şi cavaleria cozăcească, s-ar fi răpezit cu furie asupra tătărimii, ar fi zdro-

[12] Cantemir, *Chronicul*, t. 1, p. 332 : „din pomenirea moşilor strămoşilor auzim, precum unde acum este Oblucita, căriia turcii îi zic Isakcea, să fie chemat vadul Dunării... încă şi în cîntecele prosteşti pe la domnia lui Petru Vodă vadul Oblucitei se pomeneşte".

bit-o și apoi, cu o oaste deja înaripată prin victorie, s-ar fi întors cu iuțeală la Dunăre contra turcilor...

Această măreață combinațiune era de felul acelora cari, cu un secol mai în urmă, ilustrară pe mareșalul de Luxembourg în bătălia de la Fleurus și pe celebrul Turenne în bătălia de la Sintzheim.

A preveni unirea duor armate inamice, bătînd dentîi pe cea mai slabă și apoi pe cea mai tare, este una din operațiunile cele mai frumoase în arta militară [13].

§ 10. — Astfel, toată reușita campaniei depindea de la detașamentul trimis la Vad[ul] de la Oblucița.

În fruntea lui fu pus părcălabul Ieremia Golia, care, precum văzurăm, se distinsese prin bravură în bătălia de la Jiliște.

El era cel mai intim amic al lui Ioan Vodă ;

El însoțise pe Ioan Vodă în străinătate ;

El intrigase pentru a procura lui Ioan Vodă coroana Moldovei ;

Lui îi încredințase Ioan Vodă fortăreața Hotinului, una din cheile țării ;

Lui, deja în timpul războiului, Ioan Vodă îi dărui două mari moșii [14] ;

Lui îi scăpă Ioan Vodă viața în focul unei bătălii, cu pericolul propriei viețe ;

Înainte de a pleca la Dunăre, el jură lui Ioan Vodă pe sînta Cruce și pe sîntul *Evangeliu* de a fi credincios pînă la moarte...

Garanțiile erau oare destule ? [15]

---

[13] Santa-Cruz, reprodus în *Encyclopédie méthodique ; Art militaire* (Paris, 1784, in-4), t. 1, p. 16 : „Si deux corps de vos ennemis doivent se joindre, marchez au plus proche avant leur jonction, comme Turenne a Sitzheim, et Luxembourg a Fleurus..."

[14] Actul de donație e publicat în *Zapiski Odeskago Obsczestva*, t. 3, p. 254.

[15] Cuvintele lui Ioan Vodă, în Gorecki, p. 87 : „Nec ego tantam rem cuivis commisi, sed huic, cuius mihi fides semper in dubiis ac difficillimis rebus perspecta est ; quem comitem tot peregrinationum mearum, prope modumque exilii habui..."

Ei bine ! pentru treizeci pungi cu aur, al doilea Iuda, părcalabul Ieremia Golia vîndu o suvenire, un amic, o patrie, o religiune ! [16]

§ 11. — Turcii trecură Dunărea. Trădătorul înştiinţă pe Ioan Vodă cum că ajunsese prea tîrziu pentru ca să-i fi putut opri ; dar că forţa duşmanilor nu se ridică peste 30.000 de oaste nedesciplinată [17].

Planul primitiv e răsturnat : domnul se vede silit a bate dentîi nu pe tătari, ci pe turci.

Fiecare minută e preţioasă.

El trece Prutul şi zboară spre gura Dunării.

§ 12. — Cu toate astea, veselia şi speranţa domnea în oastea eroului.

Cu cîteva zile mai-nainte, la 2 iuniu, ea serbase în fecundele podgorii ale Huşului o zi mare, naţională, de bun ogur : ziua Sfîntului Ioan de la Suceava, patronul Moldovei şi totodată patron al viteazului principe.

Acum ea păşea la luptă cu voioase cîntece : zgomotoasa muzică de tobe, trîmbiţe, surle, fluiere [18], o ducea la cununie... cu moartea !

§ 13. — Apropiindu-se de tabăra turcă, Ioan Vodă trimise pe hatmanul Slăvilă, cu cozacii şi cîteva mii de cavalerie moldovenească, să afle numărul precis şi dispoziţiunile inamicului.

Ei dederă peste 4.000, ce formau avantposturile armatei duşmane ; dar fugărindu-i, nu putură prinde decît un singur turc, greu rănit şi carele expiră mai

---

[16] Camerarius. *Operae horarum subcisivarum sive meditationes historicae* (Francofurti, 1658, in-4), t, 1, p. 253—261, pune pe părcalabul Ieremia între trădători celebri.

[17] Cronica turcă, ap. Mignot, t. 2, p. 212 : „ce perfide manda à Ivan que les Turcs avaient passé le Danube avant qu'il eut pu atteindre les rives de ce fleuve ; qu'au reste leur armée montoit au plus à trente mille hommes de mauvaises troupes..." Cf. Fredro, p. 114.

[18] Paprocky, în *Tesaur*, t. 3, p. 281 : „zog auff die Feinde zu, lies Trompeten, Paucken und Trommeln schlagen, zogen also fort mit lust..." — Gorecki : „cum cantu cornicinum tubicinumque pervenit".

înainte de a fi putut răspunde la întrebările hatmanului.

Atunci însuși Ioan Vodă, luînd cu sine 500 călăreți, cari erau garda-i personală, se sui pe o înălțime, sperînd a putea judeca de cifra inamicilor după spațiul ce va fi ocupat armata lor.

Dar nu văzu nimic, afară de vro patru cete, cari păzeau în diferite direcțiuni intrarea taberei păgîne.

Astfel, pentru prima oară, îi lipsea acum neapărata prefață a unei bătălii : să afle puterea, situațiunea și planul adversarului.

Norocul începu a-și schimba pasul.

Dar însăși fatalitatea dede astă dată peste un Prometeu gata a provoca la luptă toate fulgerele Olimpului !

§ 14. — Cînd ostașii, turburați prin fel de fel de șoapte, citind nedomerire pe frunțile căpitanilor și silabisînd în propriile lor inimi presimțimîntul catastrofei, veniră să întrebe pe Ioan Vodă de numărul păgînilor — „Îi vom socoti în luptă !" le răspunse eroul [19].

§ 15. — Mai rămîne la mijloc o noapte !

A doua zi se va dezbate cestiunea emancipării creștinilor de sub jugul Turciei.

Pînă acum stăpîn al Moldovei, cuceritor al Țării Românești, dezrobitor al Basarabiei, Ioan Vodă... mîine peri-va ?

Mai rămîne la mijloc o noapte !

Să aromim în așteptarea zilei.

Ioan Vodă mîine va trece Dunărea, al cării gemet răsună deja pînă la tabăra moldovenească ; va înarma brațele vînoșilor bulgari și, înălțînd pe culmea Balcanilor steagul libertății, va striga : „După mine la Constantinopole !"

Mai rămîne la mijloc o noapte.

---

[19] Fredro, *op. laud.*, p. 117 : „gdy nieprzijaciel wystapi, liezbe jego poznamy..."

§ 16. — Cînd se lumină de zi, trei boieri mari lipseau din tabăra moldovenească.

Le punem aci numele pentru a rămînea în vecii vecilor stigmatizate în memoria strănepoţilor.

Fu vornicul Murgu, stolnicul Bilăe şi hatmanul Slăvilă.

În cursul nopţii, ei fugiră la turci.

Cronicarul Urechia se încearcă a-i scuza, zicînd: „Se temeau să nu cază în primejdie."

Curios !

Cronicarul trebuia să fi fost boier pentru a scuza pe alţi boieri cu atîta naivitate.

§ 17. — Cu toate dezavantagele sale, ba să mai fi fost altele şi mai mari, Ioan Vodă fu nevoit de a grăbi cu orice preţ bătălia, din următoarele cauze :

1. Pentru a preveni sosirea lui Adel-Ghirai cu tătarii ;

2. Pentru a profita de prima ardoare a ostaşilor ;

3. Pentru a curma calea dezerţiunii...

§ 18. — În faţa cetăţii Isakcea, din astă parte a Dunării, se lungeşte, perpendicular fluviului, lacul numit Cahul, ale cărui maluri despre răsărit, unde se petrece scena, prezintă un creştet rădicat cu mai multe ramuri lăturale, formînd văi şi vălcele, sau mai bine amfiteatruri închise fiecare prin cîte trei pereţi de pămînt.

Mai înainte de a deveni celebră în analele românilor, această localitate îşi cîştigase deja un nume istoric din timpii cei mai depărtaţi : ea se deprinsese a vedea catastroafe !

Aci undeva în apropiere se afla într-o vreme un oraş dacic, dărîmat de macedonii lui Alexandru cel Mare în expediţiunea lor dincoace de Dunăre ;

Aci perşii lui Dariu Istasp trecură şi retrecură Istrul în nefericitul lor război cu nomazii sciţi ;

Aci, mai tîrziu, împăratul roman Valinte o păţise azardîndu-se contra goţilor ;

Aci, pînă astăzi, în preajma satului Cartal, se dezgroapă în toţi anii din misterul ţărînei preţioase antichităţi grece şi latine, testamente ale unei lumi perdute.[20]

§ 19. — La dreapta moldovenilor se întindea în lungime lacul, lat de peste 2.000 de stînjeni şi fără vaduri ; în centru terenul era foarte accidentat ; la stînga se desfăşura un şes ; la spate — o terasă naturală.

Din partea turcilor lacul era la stînga ; iar la dreapta şi în centrul terenul, formînd o rădicătură cam paralelă cu frontul moldovenilor, se pogora înapoi pînă la ţărmul Dunării.

Armata noastră avea peste vro cîteva mii de gloată sau recruţi ; peste 20.000 de infanterie, peste 10.000 de cavalerie, peste 1.000 de cozaci, 80 obuziere şi 60 tunuri de cîmp de cele mici moldoveneşti, pe cari le-am descris cu o altă ocaziune ; adecă peste tot pînă la 35.000 de oameni şi 140 piese de artilerie.

Turcii erau peste 130.000 de oameni, cei mai mulţi, după obiceiul lor, cavalerie ; şi 120 gure de foc[21].

Fiecare moldovean căta a se lupta, el singur, cîte cu patru păgîni ; dar Ioan Vodă, ca un general adevărat modern, îşi asigurase un mare avantagiu prin infanterie şi artilerie, mai ales avînd a face pe un cîmp undoios, precum sînt totdauna ţărmii lacurilor.

---

[20] Brunn. *Notices sur la topographic ancienne de la Bessarabie* (Odesa, 1857, in-8), p. 43.

[21] Cifra turcilor se poate cunoaşte făcînd o proporţiune între cifra unei aripi a lor, adecă în prima linie 20 000, şi acea a unei aripe moldovene, adecă maximum în prima linie 5 000; încît toată armata moldoveană fiind aproape 35 000, acea turcă caudruplă, este minimum 130 000, ceea ce se potriveşte şi cu terme[ne]le mediu tras din diferitele cifre, prezintate de istorici, anume 90 000 în Mignot, t. 2, p. 211 ; 100 000 în Baudier, *loco supra ;* 200 000 în Paprocki, Gorecki, De Thou, etc. ; căci suma totală 390 000, împărţită pe 3, dă 130 000. — Despre cifra tunurilor, vezi Engel, t. 2, p. 224.

Pe lîngă astea, fiecare călăraş moldovenesc avea cîte un cal de rezervă, pentru a înlocui pe cel trudit sau ucis.

Parcul abunda în arme : săgeţi pentru infanterie, pentru cavalerie suliţe...

Acestea erau mijloacele respective ale ambelor armate.

§ 20. — Despre ordinea turcilor avem prea puţine indici, după cari să ne putem orienta.

Istoricii o laudă : cu atît mai rău trebuia să fi fost pentru Ioan Vodă.

Tot ce se ştie este că :

1. Linia lor de bătaie avea la aripa stîngă 20.000 de luptători :

2. Artileria nu se afla denaintea frontului, ci la dosul lui, după coline ;

3. Armata avea multe linii, lungite, una după alta, pînă la ţărmul Dunării ;

4. Batalioanele şi escadroanele erau profunde...

§ 21. — Ordinea de bătaie a lui Ioan Vodă se poate desfăşura cu destulă claritate.

În România, ca şi în Franţa[22], armata naţională se împărţea în pîlcuri sau regimente cîte de 1.000 de oameni sub cîte un căpitan, subdivise în despărţiri cîte de 500 de oameni, sub hodnogi, vatavi sau locotenenţi.

Ioan Vodă conservă această divizune, afară numai de cozaci, al cărora număr nu se putea tăia decît cel mult în centurii ; afară de gloată, care nu avea nici o organizaţiune regulată şi afară de garda personală, o mică unitate excepţională.

---

[22] Du Bellay, *op. cit.*, p. 501 : „Et afin que soudain il eust les hommes à son premier mandement, ordonna (François I) avec ceux de son conseil de dresser, à l'exemple des Romains, en chaque province de son royaume, une légion de six mille hommes de pied, dont il bailleroit la charge à six gentilshommes, les quels auroient pour chaque mille hommes deux lieutenans, et soubs chacune enseigne cinq cens hommes...".

Pe această bază, principele își împărți acum armata moldovenească proprie în 30 de regimente. 20 de infanterie și 10 de cavalerie ; căută a da celei una mie de cozaci o așa pozițiune, încît fiecare centurie a lor să aibe efectul unui regiment românesc ; iar gloata o lăsă a fi deocamdată numai spectatrice, călindu-se încet și de departe. ca într-o școală, pentru ocaziuni viitoare, cu focul luptei.

Formațiunea tactică a acestor unități prezintă trei linii, compuse fiecare, în proporțiuni diferite, din cîte trei elemente separate : în centru stetea infanteria, la aripa stîngă — cavaleria, la aripa dreaptă — cozacii.

Toate aceste elemente speciale erau provăzute fiecare cu un element comun : artilerie.

Prin cîteștrele liniile treceau trei intervaluri de o lărgime egală : unul despărțind cavaleria de infanterie sau aripa stîngă de centru, un altul tăind infanteria sau centrul în două jumătăți, un al treilea despărțind infanteria de cozaci sau centrul de aripa dreaptă.

În intervalul din mijlocul infanteriei, între prima și secunda linie, stetea principele, încongiurat de garda personală, 500 voinici aleși din toată armata [23].

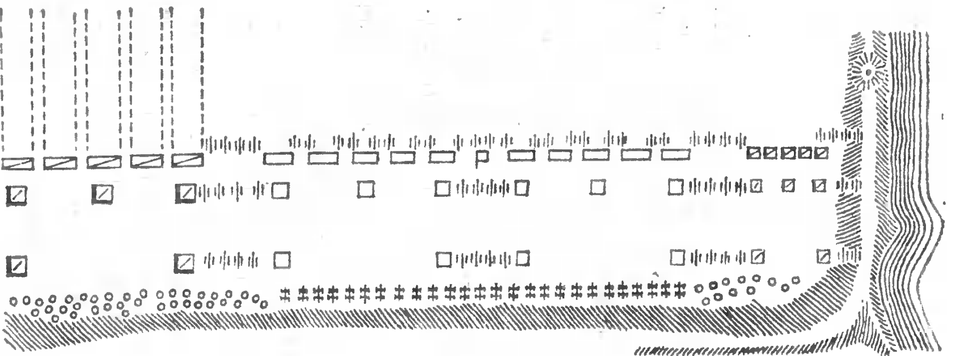
Acolo, la văzul oștii întregi, se înălța steagul cel mare al țării [24], cu capul unui zîmbru înstelat pe o parte, și o cruce pe revers [25].

---

[23] Urechia, *Letop.*, t. 1, p. 165, pune garda princiară 600 ; Bielski, *Kronika*, p. 718, pune 300 ; noi preferim 500, nu numai ca un terme[ne] mediu, ci mai cu seamă ca cifra regulamentară a unei vătăvii de curteni domnești la români.

[24] Neagoie Basaraba, *Învățăture cătră fiu-său Teodosie Vodă* (Copia din 1654, ms. în Biblioteca din București, in-4), p. 196 : „Steagul stă în mijlocul războiului și caută toată oastea la steag..."

[25] Vezi *Planul bătăliei de la Obertin.*

Ordinea primitivă a armatei lui Ioan Vodă în bătălia de la Cahul:

Explicațiunea semnelor:

	cavaleria moldovenească dezvălită:		artileria:
	idem în coloane:		parc:
	infanteria dezvălită:		direcțiunea de atac;
	idem în coloane;		curtea lui Ioan Vodă;
	centuriile cozace dezvălite;		rădicătura terenului;
	idem în coloane;		lacul Cahul;
	oaste de adunătură		înălțimea predominatoare.

Compoziţiunea fiecării linii diferea de celelalte două prin putere, fiind cu atît mai tare în toate, cu cît mai mult se apropia de sfera acţiunii inamice : cei mai mulţi oameni şi cele mai multe tunuri se îndesau în prima linie, linia secundă era mai puţină şi mai rară ; proporţiunea mai scădea încă în linia a treia.

Astfel :

Prima linie număra 16.000 luptători, anume 10.000 infanterie, 5.000 cavalerie, 500 cozaci şi 500 garda personală ;

Secunda linie număra ca la 9.300 luptători, anume 6.000 infanterie, 3.000 cavalerie, 300 cozaci.

A treia linie număra ca la 6.200 luptători, anume 4.000 infanterie, 2.000 cavalerie, 200 cozaci ;

Prima linie avea 30 tunuri de cîmp, secunda — 18, a treia — 12 [26] ;

Dispoziţiunea precisă a celor 80 obuziere e necunoscută, fiind însă mai mult decît probabil cum că o parte ocupa înălţimea predomnitoare ce se ridică pe ţărmul lacului, la dreapta armatei moldovene, adecă din partea cozacilor ; iar rămăşiţa va fi fost distribuită, ca şi tunurile de cîmp, în calcul de cîte două pe regiment.

Prima linie era menită a inaugura lupta ; secunda trebuia să receapă pe prima la caz de retragere, sau s-o susţină la caz de debilitate ; a treia forma rezervă [27].

Această caracteristică a fiecării linii îndeosebi implica luarea următoarelor măsuri necesare :

1. Prima linie fu dezvălită în lungime, pentru a avea un front egal frontului inamic [28] ;

---

[26] Bielski, *Kronika*, p. 714 : „Kazdy ufiec mial dwa dziala, bylo y mozdzierzow 80 miedzy nimi..."

[27] Fredro, p. 117 : „jednym powierzajac glówna bitwe, drugim posilkowanie..."

[28] Cf. planşa *Bătăliei de la Obertin.*

2. Prima linie avea între regimente şi între centurii intervaluri foarte mici, pentru a prezinta o rezistenţă compactă [29];

3. Liniile a doua şi a treia fură formate în coloane[30], pentru a putea păşi mai în ordine la ajutorul liniei precedinţi respective ;

4. Secunda linie avea între regimente şi între centurii intervaluri mari, în cari să se poată încadra la nevoie prima linie [31].

5. Linia a treia avea între regimente şi între centurii intervaluri şi mai mari, în cari să se poată încadra la nevoie prima şi secunda ;

6. Distanţa dintre prima şi secunda era mică, pentru ca sprijinul să poată fi mai grabnic ;

7. Distanţa dintre secunda şi a treia era mare, pentru a păstra rezerva intactă de lovirile proiectilelor vrăjmaşe pînă la momentul trebuinţei extreme.

În fine, afară de cele trei linii de mai sus, mai era o a patra linie, suplimentară, îndată la spatele rezervei, în care se afla parcul, cai, muniţiuni, etc., avînd la dos un lung brîu de coline, iar gloata la flancuri.

§ 22. — Această ordine primitivă de bătaie ni se pare a fi un cap d-operă de bun simţ militar : nu era cu putinţă a profita mai bine de toate condiţiunile terenului şi de marcata specialitate a diferitelor arme.

---

[29] Fredro, *loco supra : „W niewielkich odstepach...“*

[30] Cf. *Bătălia de la Obertin.*

[31] Macchiavelli, *op. cit*, lib. 3 : „la seconda schiera, perche ha prima a ricevere gli amici che a sostenere il nimico, convienne che habbia gli intervalli grandi, et per questa convienne che sia di minor numero che la prima...“ — Cf. Neagoie Basaraba, *op. cit.*, p. 179 : „şi de se va întîmpla vreo întîmplare străjei cei dentîi, ea să vie să se amestece în cea de a doua...“ „Neagoie Basaraba este anterior lui Machiavelli.

În privința terenului :

1. Un lac apărînd într-un mod inaccesibil aripa dreaptă a oștii moldovene, Ioan Vodă, după un principiu foarte vechi în tactică [32], putu să-și strămute toată cavaleria la aripa stîngă ; unde, pe lîngă forța-i numerică aglomerată ea devenea groaznică iarăși prin un alt avantagiu natural, prețios anume pentru acțiunea călărimii : șes.

2. La aripa dreaptă, asigurată prin pozițiunea locului și prin o înălțime garnită de artilerie grea, Ioan Vodă crezu prea de ajuns a lăsa numai o mînă de cozaci, voinici devotați și cari, fiind călări sau pedestri, după trebuință, lesne se acomodau cu tot felul de teren.

3. Știind că tătarii vor putea supraveni chiar în cursul bătăliei, lovindu-l din spate, Ioan Vodă și-l acoperi prin căruțele parcului și prin o ridicătură de teren, lăsînd, din necesitate, mai descoperită numai cavaleria din aripa stîngă, care însă, precum veți vedea, era să aibă un rol mai important numai la începutul luptei.

În privința armelor :

1. Ioan Vodă știu a se feri de o greșeală comună generalilor europeni din secolul XVI, și chiar mai tîrziu lui Gustav-Adolf, cari toți obicinuiau a amesteca armele la un loc, făcînd monstruoase batalioane ecvestropedestre : în armata eroului nostru, din contra, cavaleria stetea la o parte, infanteria la o parte, cozacii — un fel de dragoni [33] — iarăși la o parte.

2. Deși în Europa nu se stinsese încă uzul feodal din evul mediu de a planta în centrul armatei ca-

---

[32] Vegetius, lib. III, cap. 26 : „Qui pauciores, infirmioresque habere se novit, septimo modo ex uno latere, aut montem, aut mare, aut fluvium, aut aliquod debet habere subsidium..."

[33] Cît de greșită dară e opiniunea lui Melzo, *Regole militare sopra il governo della cavalleria* : „l'uso degli Archibugieri a cavallo fu inventato da Francesi..."

valeria, în care servea mîndra nobilime şi pentru care mojica pedestrime abia avea dreptul de a forma aripe ; deşi o asemenea ordine se perpetuase, mai cu seamă, la vecinii noştri unguri şi poloni ; totuşi Ioan Vodă, ghicind prin geniul său toate misterele artei militare moderne [34], nu se sfii a aborda o cale de tot opusă obiceiului : el puse infanteria în centru şi cavaleria la aripe.

§ 23. — Studiind acum în chintesenţă întregul ordin de bătaie al armatei moldovene, lesne deducem următoarele trei puncturi principale :

1. Aripa dreaptă — cozacii — prin lac şi prin tunuri era tare în privinţa defensivă ;

2. Aripa stîngă — cavaleria — prin şes şi prin număr era tare în privinţa ofensivă ;

3. Centrul — infanteria — aşezat pe terenul accidentat cel mai propriu pentru această armă, era gata a susţine, ofensiv sau defensiv, pe oricare din aripele sale.

§ 24. — Mai-nainte de a începe bătălia, Ioan Vodă mai urcă, pentru a doua oară, piscul de pe malul lacului şi văzu, astă dată, toată armata turcă ieşind în ordine din văi.

Era o mulţime spăimîntătoare !

Eroului tot însă nu-i venea a-şi închipui că l-a trădat părcalabul Ieremia Golia, acela căruia, — după sublima expresiune a lui Tacit, — el îi dase tot ce poate primi un supus ! [35]

În loc de a aresta pe criminalul, el se mulţumi cu scuzele sale ; în loc de a-i tăia capul, el îi lăsă cea mai importantă operaţiune a bătăliei.

---

[34] De la Barre Duparcq, p. 279 : „La cavalerie ne saurait former le centre de la ligne de battaille, parce que toute sa force réside dans le mouvement et que dans cette position elle ne pourrait se mouvoir, soit en avant, soit en arrière, sans désunir la ligne".

[35] *Annales*, lib. XIV, 54 : „uterque mensuram implevimus, et tu, quantum princeps tribuere amico posset, et ego, quantum amicus a principe accipere...".

La Waterloo Napoleon cel Mare crezu pe Grouchy !

§ 25. — Buciumii începură a cînta.

Răsună fiorosul răcnet „Ucide ! ucide !"[36], rămas nouă, ca moștenire, de la vechii romani, cari strigau în momentul atacului : *„Feri ! feri !"* [37]

§ 26. — Planul lui Ioan Vodă, precum se putea judeca din însăși dispozițiunea armatei sale, în care una din aripele, acea stîngă, concentrase în sine toată forța ofensivă, era de a începe bătălia în așa numită *ordine oblică*, ca Epaminonda la Mantinea, Cezar la Farsale, Gustav-Adolf la Leipzig, Bonaparte la Marengo.

Admirat deja în anticitate[38], acest gen de atac căpătă nește sufragii și mai ponderoase[39], și se sancționă prin nește exemple și mai strălucite în timpii moderni.

Frederic cel Mare rezumă prețioasele avantage ale ordinii oblice în următoarele cîteva cuvinte :

1. Cu o oaste mică înfrîngi o oaste mare ;
2. Lovești pe dușmani din partea, de unde însuți te știi a fi mai tare ;

---

[36] Lasicki, p. 147 : „Tollitur clamor Turcice, gaur, gaur, vur, vur, Valachice autem, Ocide, ocide..." — Românește, în limba veche, „a ucide" însemna „a lovi" precum vezi în *Biblia* și în *Pravila lui Vasile Vodă.*

[37] Lipsius, *De militia romana* (Antverpiae, 1595, in-4), t. 2, p. 289 : „In eodem (Plutarchus in Mario) lego, Romanos etiam usurpasse crebro illud Feri in acie, et cum sese mutuo adhortarentur".

[38] Vegetius, lib. 3, cap. 26 : „Qui imparem se iudicat, dextro cornu suo sinistrum cornu pellat inimici... qui sinistram alam fortissimam habere se noverit, dextram alam hostis invadat..."

[39] *Enciclopédie méthodique ; Art militaire,* t. 3, p. 290 ; „Cet ordre de bataille est regardé par tous les auteurs militaires comme un des meilleurs moyens de s'assurer de la victoire. C'est dit M. le chevalier de Folard, tout ce qu'il y a de plus à craindre et de plus rusé dans la Tactique..."

3. Expui pericolului numai o porţiune din armată, restul conservîndu-se proaspăt..." [40]

Ar putea crede oricine cum că eroul prusian justifică aci anume motivele eroului românesc !

§ 27. — Ioan Vodă comanda centrul.

Swierczewski — dreapta.

Stînga... părcălabul Ieremia Golia.

§ 28. — Precum văzurăm, această din urmă trebuia să înceapă atacul.

Cele cinci regimente de cavalerie se aruncară asupra aripei drepte a turcilor.

Învecinatele cinci regimente de infanterie se mişcară înainte pentru a sprijini lovirea, ameninţînd centrul inamicului.

Dar, vai !

Ioan Vodă vede infanteria retrogradînd, iar cavaleria plecînd steagul, ridicînd cuşmele pe suliţe şi trecînd la duşmani.

În capul acelei cavalerii, — o mai repetăm o dată, — fu mascatul pînă atunci trădător, care, după ce vînduse păgînului trecătoarea Dunării, se grăbea acum a cîştiga deplin preţul patricidului : fu părcălabul Ieremia Golia.

§ 29. — Secolul XVI fuse fecund în cruzimi : Sînt-Bartelemi, domnia lui Ivan cel Groaznic, furorile Inchiziţiunii îl împestriţează ca neşte pete de tigru.

---

[40] *Mélanges en vers et en prose* (Sine loco, 1792, in-8), t. 3. *Instruction militaire du roi de Prusse pour ses généraux*, p. 213 : „C'est ici où l'on peut faire une application utile de mon ordre de battaille oblique. Car on refuse une aile à l'ennemi, et on renforce celle qui doit faire l'attaque. Par là vous portez toutes vos forces sur l'aile de l'ennemi, que vous voulez prendre en flanc... Par cette disposition vous aurez l'avantage : 1) de faire tête avec un petit nombre de troupes à un corps supérieur ; 2) d'attaquer l'ennemi d'un coté où l'affaire sera decisive ; et 3) votre aile ayant été battue, il n'y aura qu'une partie de votre armée d'entamée..."

Varietățile de pedepse, întrebuințate atunci mai la toate popoarele Europei, îți ridică părul, îți încrețesc fruntea și-ți încheagă sîngele [41].

Dar nu fu, nu este, nu poate fi nici o penalitate destul de crudă pentru a corespunde cu fapta unui vînzător de patrie !

A împinge milioane de frați pentru secoli în abisul sclaviei este un atentat nu contra unui om, nici chiar contra unei singure națiuni, ci contra a zece, a douăzeci de popoare, ce se nasc unul după altul și se numesc generațiuni.

Crima este atît de monstruoasă, încît imaginațiunea se refuză a-i inventa o pedeapsă analoagă : penalitatea cea mai potrivită ar fi de a da mizerabilului viața Jidovului Rătăcitor, pentru ca să auză și să simță în curs de o miriadă de ani necurmatele blăsteme ale posterității.

Cain fusese sînt alăturea cu părcălabul Ieremia Golia !

§ 30. — O descuragiare generală cuprinse pe moldoveni.

Numai Ioan Vodă conservă o frunte senină : el devenea cu atît mai mare, cu cît mai mare devenea furtuna.

Turcii așezară pe trădători denaintea liniei lor de bătaie.

„Iată vînzătorii noștri !" strigă Ioan Vodă, poruncind ca toate focurile, toate împușcăturile, toate lovirile să fie ațintate spre acea parte.

Mișeii periră pînă la unul ; curagiul renăscu în pepturile celor credincioși.

Ioan Vodă înaintă cavaleria din secunda linie la locul celei trecute la dușmani, apropie cavaleria din rezervă, regulă din nou pedestrimea, restabili orînduiala în toate...

---

[41] *Acta Tomiciana*, t. 1, p. 11.

§ 31. — Folosindu-se de momentana teroare a infanteriei moldovene și pășind pe cadavrele trădătorilor, turcii ne atacară acum în *ordine conică,* adecă mișcîndu-se cu centrul lor asupra centrului nostru și ațintîndu-și aripele.

Ei sperau a rumpe armata română în două.

Ioan Vodă era gata.

Toate tunurile fiind deocamdată descărcate, el formă planul de a lua din coaste conul cel înaintat al păgînilor, poruncind cozacilor să-l lovească cu puștele din dreapta, pe cînd cavaleria cea reînnoită din stînga îl strîngea cu sulițele, iar infanteria din centru ploua nouri de săgeți.

Turcii dederă dos.

Retrăgîndu-se, intențiunea lor era de a atrage pe moldoveni asupra bateriilor ascunse după coline.

Ei uitară că Ioan Vodă, fost amic al vizirului Mehmed-Sokolli, cunoștea toate finețele tacticei otomane.

După o scurtă goană, moldovenii primiră ordinul de a reveni înapoi în șiruri strînse.

Turcii nu puteau presupune că Ioan Vodă să le fi pregătit lor întocmai aceeași ambuscadă, în care ei nu reușiseră a-l ademeni pe dînsul.

Așadară, văzînd retragerea noastră, ei se aruncară din nou. Deodată șirurile moldovenilor se desfăcură în laturi și, demascînd artileria, fulgerară, ametiră, alungară pe inamic.

Două atacuri fură respinse.

Neștiind ce să mai facă, turcii năvăliră pentru a treia oară, acum cu toată linia lor de bătaie, silindu-se a încongiura mica oaste românească...

§ 32. — Zbor topoarele-aruncate
Zbîrnîi arcele-ncordate,
Și săgețile ușoare
Noureazâ mîndrul soare. . ...

Caii saltă şi necheează.
Lupta urlă, se-ncleştează,
Şi barbarii toţi grămadă
Morţii crude se dau pradă !
Zece cad, o sută mor,
Sute vin în locul lor ;
Mii întregi se risipesc,
Alte mii în loc sosesc !
Dar viteazul cu-a sa palǎ
Face drum pintre năvală,
Şi pătrunde prin sageţi,
Că-i român cu şapte vieţi !
În zadar hidra turbează,
Trupu-i groaznic încordează,
Geme, urlă şi crîşneşte,
Şi-npregiur se-ncolăceşte,
Fiul Romei se aprinde,
Hidra-n mîne-i o cuprinde
Ş-o sugurmă, şi o sfarmă,
Ş-o învinge, şi o darmă...[42]

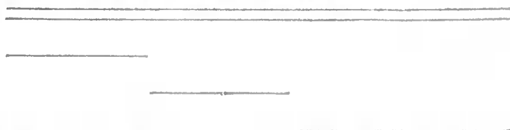
§ 33. — După un potop de sînge de îmbe părţile, turcii, respinşi pentru a treia oară, fură goniţi cu atîta înverşunare, încît garnizoana otomană de la Isakcea, pe malul opus al Dunării, în mică depărtare de la cîmpul luptei, văzînd neregulata lor mişcare îndărăt, crezu bătălia de tot perdută şi rupse la fugă.

§ 34. — Pentru înlesnirea memoriei, rezumăm aci, prin cîteva cuvinte, într-un mod plastic, tot mersul acţiunii în această primă fază a bătăliei, rămasă în avantagiul lui Ioan Vodă.

Liniile duple semnifică armata inamică ; acele simple pe ai noştri.

[42] V. Alexandri.

1. Aripa stîngă moldovenească, susţinută de jumătatea centrului, atacă aripa dreaptă a turcilor :

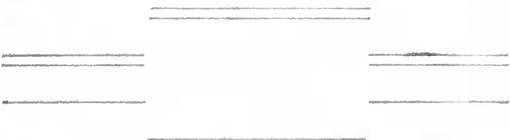
2. Centrul inamic, susţinut de ambele sale aripe, atacă centrul moldovenilor :

3. Ambele aripe moldovene atacă din coaste centrul turcilor :

4. Ambele aripe turce atacă pe ambele moldovene :

5. Toată linia de bătaie a turcilor atacă pe acea a moldovenilor :

§ 35. — Apoi, analizînd în detaliu muvementul corpurilor moldovene pe cîmpul bătăliei, noi admirăm, mai ales, preciziunea şi aproposítul momentu-

lui cînd, după al doilea atac din partea turcilor, aripele noastre, precum arătarăm, își despicară șirurile, golind focul artileriei : o evoluțiune foarte grea în genere, iar mai cu seamă în retragerea unei cavalerii.

Pînă atunci turcii se credeau oarecum numai ei singuri capabili de a opera această artistică mișcare, pentru care se exercitau în specie din timpii cei mai depărtați, socotind-o ca pe unul din principalele resoarte ale propriei lor tactice, prin care cîștigaseră mai multe victorii strălucite asupra creștinilor, între altele pe aceea de la Mohacs[43].

Văzurăți cum că moldovenii lui Ioan Vodă îi întrecură pînă și în această privință !

§ 36. — După ultimul atac și dezordinata respingere a păgînului, să fi avut eroul nostru o călărime proaspătă, adecă să nu-l fi părăsit la începutul bătăliei, prin trădarea părcălabului Ieremia Golia, cele mai alese cinci regimente de cavalerie, victoria era completă.

Odată întorși la fugă, turcii trebuiau goniți fără un minut de zăbavă : linia lor de bătaie, alungată și tot lovită cu furie, s-ar fi răsturnat peste celelalte linii, deja descuragiate ; iar neputința de a scăpa peste Dunăre ar fi topit într-o clipă toată armata, prin ferul românilor și prin undele fluviului.

Dar lipsit de floarea și cea mai mare parte a cavaleriei sale, mica rămășiță fiind stoarsă de oboseală, ce oare putea face marele erou al Moldovei ?

§ 37. — Și cu toate astea, oricare va fi de aci înainte rezultatul final al bătăliei, analele militare trebuie să admire cu entuziasm pe acela care, înfruntînd o armată de trei ori mai numeroasă, fiind în trei

[43] Bielski, *Sprawa rycerska*, p. 55 : „tym hakiem ida, ustepuja sie nazad potrosze broniac sie niebroniac na dziala, a gdy im najbardziéj przypra, rozstapia sie w strony, odkryja dziala, strzelbe puszcza na niaprzyjaciela, sbija tak, by najwietszy lud, iako uczynili u Mochacza Wegrom..."

rînduri vîndut, după ce susţinuse trei atacuri teribile, tot încă părea a fi el învingător.

§ 38. — Obosiţi de crîncena luptă turcii se opriră ; moldovenii se puseră la repaos din dosul tunurilor.

„Şi aşa stînd şi privind unii la alţii, — zice cronicarul Urechia, — a dat o ploaie mare de a muiat praful cel de puşcă, de unde aveau moldovenii nădejde de ajutor.“ [44]

Precum văzurăm, numai prin infanterie şi, mai ales, prin artilerie Ioan Vodă întrecea pe turci, contrabalanţînd grozava disproporţiune a forţei numerice.

Infanteria era ostenită ; artileria fu abimată.

Elementele se uniră cu trădătorii !

§ 39. — Ploaia domolind praful şi împrăştiind fumul ce s-au fost rădicat de sub picioarele luptătorilor, cai şi oameni, şi din detunetele artileriei, turcii se încredinţară acum limpede de toată puţinătatea armatei lui Ioan Vodă.

La aripa dreaptă, ei văzură o adevărată miniatură : numai vro cîteva sute de cozaci, pe cari îi apăraseră pînă atunci formidabile baterii, dar în urma ploaiei nu-i mai apăra nimica.

Astfel, cei 20.000 de turci, cari formau aripa stîngă a păgînilor, se grăbiră a se azvîrli cu toată furia siguranţei asupra vitejilor aliaţi ai lui Ioan Vodă.

Contra acestei inundaţiuni de braţe steteau peste tot 300 de cozaci : 900 căzuseră morţi mai-nainte în cursul bătăliei.

Erau 70 de turci pe un singur cozac.

---

[44] Un caz de acelaşi gen raportează Frontinus, lib. IV, cap. 7, ex. 30 : „P. Scipio in Lydia, quum die ac nocte imbre continuo vexatum exercitum Antiochi videret ; nec homines tantum aut equos deficere, verum arcus quoque madentibus nervis inhabiles factos, exhortatus est fratrem ut postero, quamvis religioso, die committeretur proelium ; quam sententiam secuta victoria est...“

§ 40. Spre culmea fatalității, sosește în același moment Adel-Ghirai cu 100.000 de tătari, realizîndu-se nenorocirea, pentru a cării înlăturare Ioan Vodă pripise a da bătălia cu o oră mai-nainte.

Pe cînd aripa dreaptă a armatei turce năvălește din față asupra restului cavaleriei noastre din stînga, tătarii trec terasa din dosul moldovenilor și lovesc dindărăt.

Nu aveam în totul nici 5.000 de călărași, cari, puși între două focuri, simțiră acum o sută de brațe rădicate asupra fiecărui cap !

§ 41. — Cozacii aveau puște, se sprijineau de o parte de țărmul lacului, de cealaltă de infanterie, și erau atacați numai din față : ei rezistară contra aripei stîngi a păgînilor ;

Cavaleria moldovenească, lipsită de armă de foc, avînd o coastă descoperită, și fiind atacată totdodată din față și din dos, de tătari și de aripa dreaptă a turcilor, nu era chip a rămînea pe loc.

§ 42. — Infanteria se conservă pînă acum din trei cauze :

1. Prin pozițiunea-i centrală, care nu permitea inamicului a o distruge mai-nainte de a fi nimicit aripele ;

2. Prin parcul ce-i acoperea dosul, apărînd-o de năvala tătărimii ;

3. Prin naturala-i stabilitate în comparațiune cu esențiala mobilitate a unei cavalerii.

§ 43. — Gloata scăpă furișîndu-se printre căruțe...

§ 44. — Rămas numai cu infanteria, cozacii și gloata ; perzînd o aripă întreagă ; părăsindu-l orice speranță, orice posibilitate de victorie, ce oare mai putea întreprinde Ioan Vodă ?

În acest moment i se arătă la lumină toată mărimea de suflet.

El ar fi putut să-și scape propria sa viață.

Străvestit într-o haină țărănească, încălecînd pe un mîndru cursier domnesc, nimic nu era mai lesne

decît a ieşi pe din dosul armatei, a ocoli lacul Cahulului în direcţiunea Prutului, pe unde nu pătrunseră încă inamicii, a trece în Moldova şi a fugi d-aci în Polonia, recurgînd acolo la ospitalitatea lui Laski sau a principelui Ostrogski.

Cine ştie dacă, în cursul timpului, el nu se va fi reconciliat cu Poarta otomană ?

Cine ştie dacă nu va fi adus din Polonia, ca Lăpuşneanul sau ca Despota, o nouă armată, cu care să-şi recucerească ţara...

Ei bine ! aceste impulsuri egoistice, deşi au putut străbate în peptul unui Pompei sau Carol XII, totuşi nu-şi găsiră loc în sublimul cuget al lui Ioan Vodă.

A scăpa rămăşiţele armatei moldovene, fără a se gîndi un minut la sine însuşi ; sau dacă nu, apoi cel puţin a peri cu glorie dempreună cu iubita patrie... numai una din aceste două putea alege răstrănepotul mumei lui Ştefan cel Mare, care învăţa pe fiii săi că : *paserea în cuibul său pere !* [45]

§ 45. — Tătarii, împinşi de neînfrînata lor lăcomie, purceseră în goană după împrăştiata cavalerie, compusă din boieri şi boiernaşi, adică, mai bine zicînd, din blăni de samur, din săbii cu petre scumpe, din lanţuri de aur.

Această capitală imprudenţă eliberînd deocamdată spatele armatei moldovene, Ioan Vodă — minte limpede în împregiurări turburi [46] — se grăbi a profita de greşeala vrăjmaşului.

El descalecă de pe cal, pedestreşte pe cozaci, grupează gloata cu infanteria şi, strigînd către eroicele resturi ale oştirii sale : „Fraţilor ! cază capul meu unde vor cădea capetele voastre !" — face un atac atît de furibund, încît apucă de la turci artileria lor, o strică pentru ca să nu le mai poată servi, şi-i lasă înlemniţi de ameţeală şi uimiţi de admiraţiune !

---

[45] Neculcea, *Letopis.*, t. 2, p. 198.
[46] Tacitus, *Hist.*, lib. IV, 77 : „turbidis rebus intrepidus".

Cu propriile sale mîni, în furia acelui moment suprem, el trase din mijlocul păgînilor un tun de cele mari : atît de colosală era puterea fizică a acestui Ercule român. [47]

Apoi formînd o compactă, nestrăbătută coloană, moldovenii se retraseră pînă la apropiatul munte, pe vîrful căruia fumegau ruinele satului Roșcanii, ars cu cîteva minute mai-nainte de către urdiile tatare.

§ 46. — Ultimul atac, mai-nainte de a se retrage, ca și toate celelalte manevre ale acestei memorabile bătălii, este un strălucit testimoniu de știința militară.

Mult mai în urmă, ilustrul Montecuculli zise :

„Cată să ataci pe dușmani cu o violență extraordinară mai cu seamă atunci cînd voiești a te retrage." [48]

Plecați dară fruntea denaintea lui Ioan Vodă, care înțelesese aceasta la 1574 în momentul cel mai desperat al unei bătălii deja perdute, nu denaintea lui Montecuculli, care rumega cu un secol mai tîrziu în liniștea cabinetului !

§ 47. — Din aproape 35.000 de oaste, eroul rămase abia cu 7.000 [49].

Cel puțin 20.000 de români au căzut într-o jumătate de zi, apărîndu-și cele trei idoluri, pe cari le recomandase odată marele Ștefan în instrucțiunile sale militare : Crucea, Țara și Steagul ! [50]

§ 48. — Scriind aceste rînduri în singurătatea nopții, cînd misteriul naturei și tăcerea oamenilor duc imaginațiunea departe-departe, la ceea ce nu mai este sau ceea ce nu este încă, uitînd prezentul și

---

[47] Un alt exemplu contimpuran de asemenea forță vezi la Camerarius, *Operae horarum*, t. 1, p. 380 : „Baro a Fronsberg tormentum murale solus innitens humero, quo vellet, propelleret".

[48] *Mémoires*, p. 168, „ne charger jamais plus fortement l'ennemi que quand on se veut retirer..."

[49] Fredro, p. 121 : „niewiecéj nad 7.000 rozbitków..."

[50] Vezi un articol al meu în *Buciumul*, 1864, nr. 214.

confundînd într-o rază trecutul și viitorul, mă cutremură bătaia inimei, mă arde focul capului, mă furnică prin sînge fluvii de forță, mă electrizează o șoaptă ce vine nu știu de unde, din mine sau dinafară : „Mare e Românul !"

Dar deodată se aude troscotul une birje zdrobind pavelele stradei ; mă arunc la fereastră ; luna întinde o melancolică lumină ; un june cu mînuși albe, cu geam la ochi, cu havana în gură, se întoarce palid de oboseală după o petrecere nocturnă...

§ 49. — Așezîndu-se printre dărămături, Ioan Vodă ocoli cu șanțuri platoul muntelui[51] ; puse în fața inamicului, în giurul așa-numitei „creste militare" *(crête militaire)*, adecă pe linia cea mai înălțată a pogorîșului, pe cei mai buni arcași și pușcași ; îi întări prin o secundă linie ; și, în fine, formă o rezervă, pentru a susținea la caz de trebuință puncturile cele mai amenințate.

Cu apropiarea nopții turcii și tătarii, unii revenind din zăpăceală, ceilalți din goană după fugărita cavalerie, blocară noua tabără a lui Ioan Vodă.

Războaiele franceze în Algeria probează pînă astăzi cît de greu este a ataca o înălțime chiar lipsită de fortificațiuni și apărată de un mic număr de beduini ; cu cît dară mai tare era pozițiunea moldovenilor, plantați pe un munte șanțuit, grupați în număr de mai multe mii de cei mai bravi, și unind avantagele înălțimii cu niște avantage nu mai puțin prețioase ale ruinelor : „Atacul unui sat coastă prea mulți oameni !" zicea Frederic cel Mare.

Mai adăugați că Ioan Vodă, în ultimul său atac, stricase o mare parte din artileria turcă ; iar cîte tunuri le mai rămîneau bune, toate își perdeau în zadar gloanțele printre zigzagurile ruinelor, fără a nemeri pe moldoveni, pe cînd aceștia, din contra, țintind

---

[51] Urechia numește satul fără detalii topografice, cari găsim numai în cronica turcă ap. Mignot, t. 2, p. 213 : „une montagne sur laquelle il se retrancha".

dintr-ascuns şi în linişte, trimiteau păgînilor cu fiecare descărcătură un sigur mesagiu de moarte.

§ 50. Istoricii acuză pe Ioan Vodă de a-şi fi ales o poziţiune fără apă şi de a nu fi luat nici o măsură pentru a şi-o procura prin mijloace artificiale[52].

Acuzaţiunea e bazată pe necunoştinţa localităţii :

1. În tot cuprinsul Budjacului apa e aproape tot atît de rară ca şi în centrul Africei ;

2. Căutînd izvoare pe vîrful unui munte, trebuia săpat pămîntul pînă la o adîncime foarte mare ;

3. Chiar răuşind în asemenea azardoasă şi grea operaţiune, o fîntînă n-ar fi ajuns pentru îndestularea a 7.000 de oameni...

§ 51. — În curs de trei zile şi trei nopţi Ioan Vodă respinse toate atacurile a 200.000 de păgîni.

Lipsiţi de o picătură de apă, moldovenii aşteptau venirea nopţii pentru a întinde petice de pînză dasupra ierburilor : ei îşi ungeau buzele cu rouă ![53]

Adesea, cu Ioan Vodă în frunte, o seamă ieşeau din şanţuri, se repezeau cu turbare asupra celor mai expuse posturi inamice, tăiau, măcelăreau, doborau toate dinaintea lor, şi apoi, crunţi de sînge, se întorceau cu mulţumirea lui Ugolino din *Infernul* lui Dante, cînd roade capul vrăjmaşului său Ruggieri !

§ 52. — În cursul acelor trei zile şi trei nopţi, demne de timpul lui Oraţiu Cocles, Ioan Vodă, să se fi gîndit el cît de puţin la propria-i sicuranţă, scăpa.

Vorbind turceşte ca un turc, el putea trece în crepuscula serei chiar prin mijlocul păgînilor, precum deja făcuse odată Ţepeş.

Dar toate demonstră că eroul nostru, groază numai pentru păgîni, pentru ciocoi, pentru călugări, îşi iubea ţara mai mult decît pe sine însuşi.

---

[52] Fredro, p. 121 : „zamiast próznych ubolevan, zdolalby snadz zaradzic zlemu, gdyby, rozdzieliwszy robote pomiedzy zastery, ial wspólnemi silami kopac studnie..."

[53] *Ibid.*, p. 122.

§ 53. — În a patra zi turcii încep a parlamenta.

Ioan Vodă arată celor trimişi tăria poziţiunii sale şi numărul vitejilor ce-i mai rămîn.

„Precum vedeţi — le zice el — sînt în stare de a mai susţine lupta."

Apoi le propune următoarele trei condiţiuni :

1. Mîna duşmanilor să nu se atingă de ostaşii moldoveni, cari să fie liberi a merge pe la casele lor, fără a fi prigoniţi vreodată pentru trecut de cătră viitorul domn al Moldovei[54] ;

2. Cozacii să fie lăsaţi a se întoarce la ţara lor ;

3. Însuşi principele să fie trimis, viu şi nevătămat, d-a dreptul la sultanul Selim...

§ 54. — Păgînii primiră tractatul.

Condiţiunile fură jurate de şapte ori de către beglerbeiul Ahmed Paşa şi de şapte ori de cătră Petru cel Şchiop, devenit, în fine, în realitate domn al Moldovei :

Ahmed Paşa le jură de şapte ori pe Cartea lui Mahomed ;

Petru cel Şchiop le jură de şapte ori pe Cartea lui Crist...[55]

§ 55. — Cu lacrimi în ochi, fără a putea vorbi de emoţiune, Ioan Vodă se despărţi de credincioşii săi tovarăşi.

Cozacilor, oameni străini, veniţi a servi pentru plată, el le lăsă toate sculele ce avea lîngă sine ;

---

[54] *Cronica turcă,* ap. Mignot, t. 2, p. 214 : „Il offrit au Beglierbeg de se rendre à lui à condition qu'on le conduiroit à Constantinople, où il jouiroit de sa liberté et d'une pension proportionée à la dignité qu'il perdoit ; qu'on laisseroit tous les siens retourner chez eux, sans attenter ni à leur vie, ni à leur liberté, ni à leurs biens, et que le nouveau Voïvode de Moldavie accorderoit une amnistie générale pour tout le passé".

[55] Ibid. : „Ces conditions furent jurées solennellement jusquà sept fois différentes par le Beglierbeg sur le *Koran* et sur la tête de l'Empereur ; par Pierre nouveau Voïvode, sur *l'Evangile...*" Toate acestea sînt desnaturate în relaţiunea lui Paprocki şi a celorlalţi.

Moldovenilor, frați ai săi, cari se luptau pentru libertatea patriei, le lăsă suvenirul de a le fi fost un mare domn și vaga speranță de întoarcerea sa la domnie...

Eroul era convins că va reuși prin profunda-i diplomație a recîștiga grațiile sultanului Selim, precum altădată, tot într-o asemenea situațiune, Petru Rareș, numai prin bărbăteasca-i elocință, reușise a îmblînzi mînia sultanului Suleiman. [56]

Oamenii mari nu desperă nici chiar pe insula Elba !

Pînă atunci — adio !

Cozacii plîngeau ; moldovenii nu puteau plînge : excesul durerii seca izvorul plînsului.

§ 56. — Capitulațiunea de la Roșcani amintește o altă, încheiată tot cu turcii, nu mai departe decît cu vro trei ani mai-nainte, pe cînd însuși Ioan Vodă petrecea încă în Constantinopole.

După o eroică apărare a cetății Famagusta în Chipru, comandantul Bragadino, redus nu prin arme, ci prin foamete, impusese păgînilor condițiunea de a permite garnizoanei o liberă retragere.

Seraskirul turc iscălise fără greutate, și tot fără greutate se grăbi a-și călca iscălitura : după deșertarea cetății, viteazul Bragadino și floarea juneței venețiane periră în torture.

Cunoscînd dară perfidia otomană, Ioan Vodă nu se mulțumi cu o simplă iscălitură a pașalelor : el ceru și dobîndi, ca garanție, un septuplu jurămînt, mahometan și creștin, din partea lui Ahmed Pașa și

---

[56] Giovio, *La seconda parte dell'istorie del suo tempo* (Venetia, 1560, in-4), p. 693 : „havendo egli racconte le cagioni et i successi delle guerre mosse da lui, la poverta del suo erario, il caso del Gritti, gl'inganni del fratello et de Baroni, et le ragioni antiche de suoi confini co poloni, et umilmente hebbe dimandato perdono, parve che e'fosse stato indegnamente trattato dalla Fortuna di maniera, che i Bassa, ancor che non fossero stati corrotti con alcun dono, havrebbono in ogni modo difeso questo valoroso huomo illustre per tanti casi, il qual con animo invitto non cedeva punto all'insolente Fortuna..."

din acea a lui Petru cel Şchiop, de la inamic şi de la rival...

Ei bine ! prin aceasta tractatul deveni el oare mai sacru ?

§ 57. — Povestirăm trădarea, să povestim sperjuriul.

§ 58. — Pe lîngă persoana lui Petru cel Şchiop, pentru a-l instala cu firman, — o inovaţiune nepilduită pînă atunci în Moldova[57] — se afla capigibaş sau prim-uşierul Porţii otomane, un personagiu deja important, dar care mai în urmă ajunse şi mai sus, vizir, ginere şi cumnat al sultanilor...

Era Scipione Cigala, dintr-o familie aristocratică neapolitană, renegat sub numele de Djigala-zade[58] : un june moale, desfrînat, nestatornic, mîncăcios, beţiv... dar cu atît şi mai puternic la curtea unui sultan ca Selim II.

Cînd Ioan Vodă intră în cortul beglerbeiului, Ahmed Paşa era încongiurat de ieniceri, agale, bei, sangiaci, cari toţi se îmbulzeau să vază pe teribilul erou de la Jilişte, Brăila, Lopuşna, Bender...

Seraskirul începînd cu mustrări, Ioan Vodă îi răspunse cu toată demnitatea unui principe, că, pe baza capitulaţiunii sale, el nu are a da seamă decît numai cînd îl va fi întrebat însuşi sultanul.

Mîndria viteazului înfioră pe musulmani ; dar grandoarea-i se părea a fi înlănţuit braţele lor : ei se uitau nedomeriţi unul la altul, îndemnîndu-se care de care a da prima lovitură, şi nemine nu cu-

---

[57] *Analele turce*, ap. Ricaut, p. 113 : „Jean le Vaïvoda ayant esté tué en trahison, cette Province fut entièrement soumise à la puissance du Turc et réunie à cet Empire en l'année 1574..."

[58] Rym, *Bericht v. j. 1574*, ap. Hammer, t. 3, p. 608 : „Zum Voivoden der Moldau ward Peter ernannt, und durch den Kapidschibaschi Dschigala-sade, den Sohn des in der Schlacht vor Dscherbe gefangenen Cicala, installirt..." — Despre origina-i vezi Moréri, *Le Grand Dictionnaire historique* (Paris, 1712, in-f), t. 2 p. 306—7.

teza... trebuia un apostat ; trebuia un om îndobitocit prin excesul banchetelor şi un dobitoc ameţit prin furia opiului ; trebuia un monstru pentru a face un asemenea pas contra onorii şi contra jurămîntului.

Acel monstru fu capigibaş Djigala-zade. [59]

§ 59. — Munteanul Petru cel Şchiop aduse armele păgînilor asupra eroului Moldovei ;

Italianul Scipione Cigala îi înfipse cuţitul în inimă.

Un muntean, un italian, un moldovean.

Se sfîşiau fraţii : rîdea Otomanul, zîmbea Neamţul, se pregătea a rînji Muscalul.

§ 60. — Cînd gigantul fu căzut sub perfidul pumnar al neapolitanului Cigala, ienicerii, îmbărbătaţi prin iniţiativă, se azvîrliră asupra victimei, tăiară majestosul cap ce-i speria mai deunăzi pînă şi-n taina visurilor, şi-l înălţară pe o suliţă.

Apoi temîndu-se, poate, ca un al doilea cap să nu răsară cumva pe desfiguratul corp, ei legară trunchiul martirului de coadele a două cămile, cari, gonite în direcţiuni opuse, îl rupseră în hidoase fragmente.

§ 61. — După ce finitul spectacolului le răcise minţile, păgînii nu putură a nu recunoaşte propria lor nulitate în alăturare cu sublimul eroism al mortului.

Crezînd că virtutea lui Ioan Vodă îşi va fi avut izvorul în oasele din cari fusese ţesut şi în sîngele ce-i circulase prin vine, ei îşi împărţiră între sine, ca moaştii, fărmăturele acelor oase, şi-şi încruntară săbiile în acel sînge, rugîndu-se lui Allah ca să le dea şi lor tuturor inima principelui român !

Calîii purtau pizmă jertfei lor.

§ 62. — Cît timp a trăit Ioan Vodă, turcii, boierii şi călugării nu-l sufereau deopotrivă.

După ce murise, inamicii străini se arătară mai generoşi decît inamicii casnici.

---

[59] Gorecki, p. 108—9 : „Ibi Bassa Capucius stricto gladio ventrem faciemque ejus discidit...“.

Pe cînd ienicerii se puseră a adora rămășițele viteazului, ciocoii cei cu ișlice și cu comanace crezură sosit momentul de a-și bate în fine joc de acela, denaintea căruia ei nu îndrăzneau pînă atunce să rădice ochii de la pămînt.

Pentru a-i răpi chiar gloria postumă, ei răspîndeau acum în popor odioasa anecdotă, cum că în momentul cînd îl rumpeau cămilele, Ioan Vodă să fi zis : „Ah ! caută că eu multe feluri de morți groaznice am făcut, iar cazna ca aceasta n-am știut să fac !"[60]

Dar cine oare să fi putut rosti această barbară și atroce glumă : capul cel lipsit de trunchiu ? sau trunchiul cel lipsit de cap ?

Nu pentru prima și nu pentru ultima oară o neputincioasă ură inventa absurdități !

§ 63. — Cronicarul Urechia — o mai ziserăm deja nu o dată — este un echo al partidului aristocratic.

Așadar, el nu numai profanează prin satiră ultimele divine momente ale lui Ioan Vodă, ci încă se încearcă a scuza mîrșava trădare națională a părcălabului Ieremia Golia.

Cînd vine vorba de vînzarea trecătorii Dunării, analistul-cocon declamă cu un aer de criminală inocință : „Cu greu este celor puțini a opri pe cei mulți și celor slabi pe cei tari ; căci trecînd întîi puștele cu ieniceri și cu pedestrimea să apere vasele, aci și toată alaltă oaste turcească a sosit, unde văzînd Ieremia părcălabul că nu-i poate opri, s-a întors..."

Cînd ajunge la defecțiunea celor cinci regimente de cavalerie, el se ferește măcar de a menționa numele părcălabului Ieremia Golia, alunecînd numai în treacăt următoarea frază obscură și diminutivă : „La începutul războiului zic că o seamă de moldoveni să se fi închinat la turci..."

Înșiși cronicarii otomani sînt mai români !

---

[60] *Letop.*, t. 1, p. 196.

§ 64. — După măcelul de la Roşcani, Petru Şchiopul se grăbi a trimite caimacam la Iaşi, ca să-i păzească tronul, pe unul din mizerabilii vînzători ai lui Ioan Vodă, stolnicul Bilăe, înălţat acum la demnitatea de mare vornic al Ţării-de-Jos, ocupată pînă atunci de bravul Dumbravă.

§ 65. — Nu numai vitejii de la Cahul, nu numai „fraţii de cruce“ ai lui Ioan Vodă, dezarmaţi prin jurămînt şi măcelăriţi prin sperjuriu, avură soarta de a peri, ca tîlharii cei osîndiţi la moarte, fără a se putea apăra ; nu ! nu numai pe ţărmii Cahulului şi pe ruinele Roşcanilor curse cel mai pur sînge şi căzură cele mai nobile capete ale Moldovei ; nu ! „s-au pornit tătarii în pradă peste toată ţara — zice cronica — cît n-a fost niciodată mai mare pustietate decît atunce ; că pre toţi i-au cuprins pe la casele lor fără grijă, unde pînă astăzi între Prut şi între Nistru de atunce a rămas pustietate, de nu s-a mai împlut de oameni...“

Petru cel Şchiop, în fruntea urdiilor păgîne, privea cu o sacrilegă nepăsare cum inamicii românilor şi ai Crucii îi aşterneau pînă la Iaşi o cale domnească de purpură din sînge şi arcuri triumfale din capetele moldovenilor.

§ 66. — Moartea lui Ioan Vodă fu semnal de peire pentru trei miniştri, credincioşi pînă în fine luceafărului libertăţii naţionale :

Vintilă Vodă,

Vornicul Dumbravă,

Episcopul Isaia Radouţeanul...

§ 67. — Fostul principe muntenesc, alungat dimpreună cu frate-său Petru cel Şchiop, expedi acum o armată turcă să cuprinză Bucureştiul.

Deşi Vintilă Vodă nu avea pe lîngă sine decît pe viteazul vornic Dumbravă cu o mînă de moldoveni, totuşi lupta, încinsă pe cîmpia unde este astăzi monastirea Radu Vodă, fu atît de cruntă, încît învingă-

torul crezu de cuviinţă a-i eterniza memoria, zidind o biserică pe locul bătăliei şi înfiinţînd o serbare anuală, rămasă pînă astăzi sub numele de „Moşi".

O victorie, o biserică, o serbare, cari ne aduc aminte de ruşinea discordiilor române !

§ 68. — Vornicul Dumbravă reuşise a scăpa în Transilvania, avînd nobleţa de a căuta refugiu la generozitatea unui inamic, ale cărui oşti se luptară contra moldovenilor în bătălia de la Jilişte.

Un erou muntean fu trimis pentru a cere moartea unui erou moldovean : Ivaşco Golescu mijloci extradiţiunea vornicului Dumbravă.

Ce infamie, ce timpuri, o Doamne !

Călcînd acele legi, cari prin sublimul lor meritară ca oamenii să le numească divine, Ştefan Batori, beiul transilvan, dede pe Dumbravă, legat la mîni şi la picioare, în dispoziţiunea ambasadorului muntenesc. [61]

Sosind la Bucureşti, demnul tovarăş al lui Ioan Vodă fu descapitat.

§ 69. — Vlădica Isaia Radouţeanul nu întîrzie a fi scos din scaunul episcopal de către Petru cel Şchiop [62] : de atunci încoace numele său, ilustrat un moment prin negociaţiuni diplomatice cu Polonia şi cu Moscovia, despare pentru totdauna din analele ţării...

§ 70. — Nu putem trece cu tăcerea, în acest dureros martirologiu, pe bravul Swierczewski.

Fără a fi fost român, el merită să-l punem şi pe el în numărul *Sînţilor ;* epitet ce poporul nostru îl dedea în vechime nu ipocriziei ascetice, ci numai apărătorilor ţării [63].

---

[61] *Condica ms. de la Vieroşi,* p. 102.

[62] În locu-i urmă George Movilă, precum se vede din documentele episcopiei de Rădăuţi.

[63] *Letop.,* t. 1, p. 145 : „după moartea lui îi zicea Sfîntul Ştefan Vodă, nu pentru sufletul, ci pentru lucrurile sale cele vitejeşti...".

După bătălia de la Cahul, Swierczewski nu mai apare pe scena istoriei : product al geniului lui Ioan Vodă, el se stinse odată cu creatorul său...[64]

§ 71. — Cellalt cozac, marinarul Pokotilo, învingătorul de la Akkerman, după ce se văzuse în imposibilitate de a apăra el singur trecerea Dunării contra colosalei armate otomane, lasă portul Galaţului, unde se ţinuse în ambuscadă, şi... nu-i găsim urme în istorie !

§ 72. — Mai peri atunci, peri fără de veste, o fiinţă gingaşă, de care n-am vorbit nemic în tot cursul acestei tragedii, pline de caractere sau prea mari, sau prea mici, dar numai bărbăteşti : îi rezervam pateticul finalului.

Era o femeie, care iubea atît de mult pe Ioan Vodă, încît îl întovărăşea în toate bătăliile sale, dempreună cu un prunc de ţîţă...

Nu vă mîndriţi, româncelor : era o străină, o săsoaică, un blond şi melancolic căpşor german din Transilvania.

În focul ultimei lupte, cuprinsă de acel presimţimînt profetic ce însoţeşte totdauna un amor profund şi pur, — fie acel amor pentru un bărbat, pentru o patrie, sau pentru însuşi Dumnezeu ! — „ea nu lăsa pe Ioan Vodă — zice cronica ţării — să stea între oastea cea călăreaţă, temîndu-se să nu-l viclenească boierii !“ [65]

Căzînd prizonieră, văduvă a fericirii sale, condusă în robie la Constantinopole, ea se evaporează din istorie, după expresiunea poetului :

„Ca o fantasmă dragă, ce-n vise lungi şi rele,
Trecînd printre morminte, şopteşte : am trăit !...“[66]

---

[64] După Paprocki, *Tesaur*, t. 3, p. 286, el scăpa mai în urmă din robie ; după poezia naţională cozacă, peri în bătălia de la Cahul „aproape de oraşul Kilia, de unde şoimii şi vulturii înştiinţară în zbor Ţara Căzăcească că hatmanul său nu mai este.“ Vezi Sreznewskii, *Zaporozskaia starina*, t. 1, p. 31.

[65] Miron Costin, *Letop.*, t. 1, apendice, p. 91.

[66] Bolintineanu.

Sugarul său, născut aşa-zicînd pe un cîmp de bătaie, crescu în haremul unui paşă.

Peste douăzeci şi cinci de ani Turcia, sigură că natura părinţilor degenerase cu desăvîrşire în această rămurea transplantată a unui neam eroic, îl trimise domn în Ţara Românească.

El domni ceva peste un an, nu făcu nemic, şi abia figurează în cronice sub porecla de „cel Surd“ [67].

În adevăr surd, surd la vocea măreţei sale origini : fiu deznaturat al unui tată erou şi al unei mame eroine, mai purtînd spre deriziune numele strămoşesc al marelui Ştefan !

Bruma sclaviei ucide în rădăcină chiar florile cele mai alese.

§ 73. — De la amorul nelegitim, dar pasionat şi poetic al junei germane, să trecem la călduţa proză a căsătoriei lui Ioan Vodă cu fata marelui boier Lupea Huru.

Văzurăm că Doamna, denpreună cu fiu-său Petru, declarat prin votul ţării moştean al tronului moldovenesc, refugise contra neliniştii războiului la marginea Poloniei, după murii formidabilului Hotin.

Însuşi socrul princiar comanda cetatea, ca unul ce avea un interes personal în mîntuirea fiicei sale şi a coronatului său nepoţel.

Familiile celor mai însemnaţi boieri căutară siguranţa lor pe lîngă familia domnească.

Ajungînd ştirea despre calamitatea de la Cahul, ei cu toţii trecură Nistrul, ducînd cu sine tezaurul prin-

---

[67] Cronica muntenească, în *Magazin istoric*, t. 4, p. 276 : „Ştefan Vodă Surdul a venit domn de la Poartă cu steag, şi a domnit ani unu şi jumătate...“ — *Chronicon Fuchsio-Oltardinum*, p. 37, anno 1591 : „mittitur Stephanus, filius Voyvodae quondam Moldaviae Ivan, quem ante annos 26 camelis alligatum pedibus et manibus discerpserat Princeps militiae Turcicae, ut et supra anno 1574. Hic tandem regnum occupat die 23 Iulii...“ Documentul din Bucureşti 1591, oct. 1, la Venelin, p. 231 : „Ioan Ştefan voevoda i gospodin vsoi zemli ungrovlahiiskoe, sin velikago i predobrago Ioanna voevodi...“

ciar, însoţiţi de 200 nobili poloni, cari se grăbiră a forma o frumoasă escortă în giurul nefericitei romånce, şi familia domnească se retrase la moşia unui magnat, vechi amic al lui Ioan Vodă.

În zadar Turcia ceruse în mai multe rînduri extradiţiunea fugarilor, mai ales a principesei cu copilul şi cu bogăţiile lui Ioan Vodă : ospitalierul magnat, credincios suvenirului amiciei, respinse toate stăruinţele Porţii otomane şi chiar ale regelui polon, pînă ce în fine, fiind ameninţat, el se căsători cu văduva eroului moldovenesc, şi numai aşa o putu scăpa de robia păgînă.

Doamna Moldovei deveni soţia lui Cristof Strus. [68]

Pe lîngă prestigiul său de mîntuitor, noul bărbat al văduvei lui Ioan Vodă avea o calitate ce-l făcea demn de o asemenea însoţire : el se trăgea dintr-o familie atît de eroică, încît în Polonia devenise proverbial că fiecare Strus moare pe cîmpul bătăliei [69].

Douăzeci şi patru din acest neam periră în lupte cu păgînii [70].

Peste treizeci de ani, fiastrul lui Cristof Strus, eredele lui Ioan Vodă, strîngînd o mînă de cozaci, năvăli

---

[68] Orzelski, p. 102. „Interea temporis Ivani Satrapae Valachiae conjux vidua Christoforo Strussio nuptura, curae Palatini Podoliae una cum Thesauris cum ea ablatis mandata est." — Aşadară e greşită aserţiunea lui Heidenstein, p. 64 : „Uxor Chroscovam ad Strussios confugit, postea per Czaussium repetita deditur."

[69] Potocki ap. Niesiecki, *Herbarz Polski* (Lipsk, 1841, in-8), t. 8, p. 538 : „Ex Strussia gente raro aliquis integrum corpus sepulchro intulit." — Starowolski, *Sarmatiae bellatores*, în *Tractatus tres* (Vratislaviae, 1734, in-4), p. 147 : „Multa claritudine generis et veteri origine conspicua Strussorum domus, improspera semper fuit. Nullusque sane illorum aut pauci sua morte perierunt, sed in acie quilibet et pro tuitione patriae libertatis, a barbaris interempti propemodum omnes." Warszewicki, *Turcicae Quatuordecim* (Cracoviae, 1595, in, f.), p. 139 : „sic ut unos illos in Polonia Strussos, a quarta aut quinta iam progenie, non nisi in patentibus contra Tartaros campis in acie cecidisse constiterit."

[70] Paprocki, ap. Niesiecki, *loco supra*.

în Moldova ca să cuprinză tronul părintesc, pe cînd domnul Aron Vodă se afla atunci dus la Constantinopole : după o domnie de două luni, neputînd să reziste unor forţe centuple, el fu silit a se întoarce în Polonia, fu arestat şi trimis în exiliu la fortăreaţa Marienburg.

Prin un azard curios, tot acolo în exiliu şi-a fost petrecut juneţea un strămoş şi omonim al său, famosul Petru Rareş. [71]

§ 74. — Aşa finiră cele două femei şi cei doi fii ai lui Ioan Vodă.

§ 75. — Voind a încheia acest registru mortuar, îmi tremură mîna, ca şi cînd prin descrierea crimelor aş resimţi eu, în locul ucigaşilor, remuşcările conştiinţei !

Puţin în urma bătăliei de la Cahul, un străin vizită Bucureştiul.

Pe poarta palatului domnesc el văzu expuse două domneşti capete.

Unul, de curînd secerat, conserva încă ceva sufletesc, asemenea undei de care atingîndu-se în zbor aripa unei pascri, întipărise în ea pentru o clipă o vagă mişcare.

Cellalt, cosit de demult şi adus de departe, livid, fix, speria prin un aer de ironie mortală, nu din astă lume, ci din neşte sfere superioare : teribila expresiune a capetelor moarte pe pînzele lui Caravaggio !

Acele două infernale trofeuri era capul lui Vintilă Vodă, domnul Ţării Munteneşti, şi capul lui Ioan cel Cumplit, domnul Moldovei... [72]

Fraţi pînă la moarte, fraţi după moarte : adevăratul simbol de Unire !

---

[71] Despre acest fact vezi o sumă de documente în *Acta Tomiciana* passim, necunoscute istoricilor precedinţi.

[72] Strykowski : „Ivonie Woloskiego hospodara glowa na bramie w Bukorestu stolecznym dworze i miescie multanskim, i Drakulina podle niego, ktorego byl wsadzil Iwonia na hospodarstwo multanskie wygnawszy Alexandra..."

V

DUPĂ EL...

Tak strόny lutni od tengiego ciosu
Zabrzmia i pekna : zmieszanemi dzwienki
Zdaja sie glosic poczatek piosenki,
Ale jéj konca nikt sie nie spodziewa.

Astfel coardele alăutei, lovite prea tare, răsună şi pleznesc : confuzul son se pare a promite abia începutul cîntecului, dar nimeni nu se mai aşteaptă a-i auzi sfîrşitul !...

MICKIEWICZ, Konrad Wallenrod

§ 1. — Era anul 1577 : trei ani de la peirea lui Ioan Vodă.

Pe tronul Moldovei, după ce şi-l cumpărase cu un tribut îndoit şi cu păraie de sînge românesc, domnea în linişte, ca într-un cimitir, Petru cel Şchiop, încungiurat de ciocoi, cari îl numeau „matcă fără ac" [1], şi de călugări, cari îi admirau cunoştinţele în astronomie şi în muzică [2].

Ţăranii nu aveau ce mînca.

---

[1] Urechia, t. 1, p. 205.
[2] Dorotheos, *op. laud.*, p. 455.

Visteria era seacă [3].

Ienicerii, cari formau garda princiară, erau stăpîni prin orașe și prin sate [4].

Deodată sosește un curier: cozacii se pregătesc a trece Nistrul, avînd în fruntea lor pe un frate al lui Ioan Vodă...

§ 2. — Mult poate un nume!

La Roma era de ajuns ca un Commod sau un Eliogabal să se numească Antonin pentru ca pe dată tot imperiul să-i aclame cu entuziasm, aducîndu-și aminte de ferici̧ții timpi sub Antonin cel Piu și sub Marc-Aureliu Antonin!

În ochii francezilor, unul din cele mai mari merite ale lui Napoleon III fu calitatea sa de nepot al lui Napoleon I.

Judecați dară de impresiunea produsă asupra moldovenilor prin vestea venirii unui frate al neuitatului martir de la Cahul!

§ 3. — Pretendintele era fiul armencei, mumei lui Ioan Vodă; însă fiu din un alt tată, un tată nedomn și chiar neromân.

Dacă boierii și călugării imputau ca o crimă originea armenească numai maternă a lui Ioan Vodă, apoi cu cît mai pronunțată cată să fi fost aversiunea lor pentru acest frate, nu fiu domnesc, armean și de pe tată și de pe mumă!

Prima așezare a armenilor în Moldova fuse anterioară descălecării așa-numitului Dragoș Vodă [5];

---

[3] Languet, *op. laud.*, p. 169, o epistolă din 1576: „tantam ibi esse rerum omnium penuriam, ut ipsi (Bathoreo) per Moldaviam facienti iter Voivoda (Petrus) cui erat notus, miserit panem hordeaceum pro eximio munere."

[4] Paszkowski, *Kronika* (Krakow, 1611, in-f), t. 3, p. 35: „skarzac sie przy tym na Piotra Woiewode swego, iz od niego wiele krzywd nieznosnych cierpieli, takze i od Turków, w ktorych sie on kochal, i na dworze swym miał..."

[5] Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie* (Iassy, 1849, in-8), p. 52-3: „Dès le XIe siècle des Arméniens abandon-

dar în curs de trei secoli de emigrațiune mica lor colonie nu știu a se întruni cu românii : ea rămase diferită prin religiune, prin limbă, prin obiceiuri, prin ocupațiuni, prin încuscriri.

Din această cauză, moldovenii priveau totdauna cu un despreț suprem pe laborioșii armeni, acufundați cu totul în negoțul lor, numindu-i *păgîni* și bisericei lor zicîndu-i *capiște*.

Ei bine ! un armean, un paria al societății moldovene, fu primit acum cu brațele deschise, numai pentru că avuse aceeași mumă cu nemuritorul erou al României !

§ 4. — Carabied Serbega — așa-i era numele armenesc — e cunoscut în cronicele noastre sub porecla de Ioan Crețul, după caracterul părului, iar în analele cozace sub acea de Ivan Potcoavă, fiindcă frîngea între degete potcoava de cal.

Nalt, bine făcut, avînd o forță extraordinară, brav pînă la temeritate, acest domn, adevărat frate cu Ioan Vodă, fugind în urma catastrofei de la Cahul, își găsise un refugiu peste Nistru.

Antipatiile sale și ale cozacilor erau comune : îi însuflețea deopotrivă același simț de răzbunare contra păgînilor.

Așadară, în curînd Potcoavă își cîștigă un renume teribil, care răsuna pînă-n fundul Moscoviei [6], și pînă la haremurile Stambulului : vitejiile sale contra turcilor din Budjac și a tătarilor din Crîm îl făcură

---

nant leurs foyers envahis par les Perses se refugièrent en Pologne et en Moldavie. Des émigrations subséquentes eurent lieu en 1342 et en 1606... Ils ont huit églises en Moldavie, dont les plus anciennes sont celle de Botochany bâtie en 1350 et celle d'Iassi qui date de 1395..."

[6] Un document la Karamzin, t. 10, nota 193 „takova rytzaria Podkova, kakova u vas i ne byvalo..." adecă : „un viteaz ca Potcoavă nici n-au avut vreodată polonii", ziceau ambasadorii moscoviți regelui Ștefan Batori.

groaza mahometanilor[7] şi „Roland" al poeziei slavo-orientale ![8]

Născut şi crescut în Moldova, frate al unui mare domn moldovenesc, el se scîrbea de numele de armean şi se fălea cu acela de român, pe temei că e român oricine voieşte şi simte româneşte : la anticii noştri străbuni doi împăraţi din cei mai eminenţi, Traian şi Alexandru Sever, a fost unul — barbar din Spania, cellalt — barbar din Siria...

Astfel, gloria personală a lui Potcoavă măgulea amorul propriu naţional al moldovenilor, cari îşi atritribuiau şi aveau cuvînt de a-şi atribui loru-şi cu mîndrie victoriile înstrăinatului viteaz, şi figura lui apărea cu atît mai mare, cu cît mai mult o exagera fama depărtării şi cu cît mai mică se vedea de aproape caricatura domnească a lui Petru cel Şchiop...

§ 5. — După fatala bătălie de la Cahul reuşise a scăpa în patrie căpitanul cozacesc Kopycki[9], păstrînd în inimă un devotament postum şi religios pentru memoria lui Ioan Vodă.

Tot atunci se retrăsese peste Nistru, de frica persecuţiunii lui Petru cel Şchiop, fostul părcălab de Roman, Ţopa[10] ; îşi cumpărase o bucată de pămînt la

---

[7] *Lvovskaia russkaia letopis*, reprodusă în *Ruskii istoriczeskii sbornik* (Moskva, 1839, in-8), t. 3, sub anul 1578 : „Batoryi kazal kozaka Podkovu stiati, bo posol turetzkii skarzil na nego sczo Tataruv bil..."

[8] Kostomarov, *O znaczenii russkoi narodnoi poezii* (Harkov, 1843, in-8), p. 94—95. — În poeziile cozace Potcoavă conservă numele său armenesc Serpega sau Serbega.

[9] Paprocki, în *Tesaur*, t. 3, p. 286 : „Die Polaken aber so von Tuercken lebendig gefangen wurden, waren diese... Kopytski... Diese allen wurden von iren Herrn vider ausgeloeset und erkaufft." — Istoricii lui Potcoavă scăpară din vedere această legătură a lui Kopycki cu reposatul Ioan Vodă.

[10] Documentele din 1572, decembre 13, şi din acelaşi an, decembre 20, ambele în *Condica Ms. moldovenească*, sub nr. 1015, în Arhiva Statului, p. 119, 130, unde el este spe-

hotarul Moldovei ; se însurase cu o femeie cozacă [11] şi, privind cu dor de pe ţărmul fluviului la părăsita ţară, gemea după un trecut, ofta după un viitor.

Aceşti doi, Kopycki şi Ţopa, întreprinseră acum a da lui Potcoavă coroana frăţine-său, lui Ioan Vodă, veştejită de trei ani pe fruntea unui trîndav cirac al Porţii otomane.

Pe de o parte ei îşi formară un puternic partit în interiorul ţării, pentre vechile slugi ale glorioasei domnii trecute ; pe de altă parte, prin bani şi promisiuni, adunară cîteva centurii de cozaci ; în fine, arătînd lui Potcoavă scrisorile moldovenilor, cari îi propuneau cu stăruinţă tronul fratern, îl îndemnară a profita de ocaziune.

§ 6. — Aflînd despre mişcarea periculosului rival, Petru cel Şchiop începu a-şi organiza armata, rugînd totdodată pe comandanţii poloni de pe la fruntariile Moldovei ca să oprească cozăcimea de a călca tractatul de pace dintre Polonia şi Imperiul otoman.

Potcoavă, Kopycki şi Ţopa, neavînd încă sub arme mai mult de 300 de voinici, crezură de cuviinţă a mai amîna întreprinderea pînă la un moment mai oportun, se retraseră de la hotarul Moldovei şi se

---

cificat ca unul din pîrcălabii de Roman, cellalt fiind un Toader. Un portret antic pe pînză al acestui strămoş al familiei Hasdeu se află în judeţul Hotinului, Basarabia, în satul Cristineştii, moşia părintelui meu. Întrucît îmi aduc aminte, este o figură foarte brună, cu ochi mari şi cu o manta roşie. Vechea genealogie a familiei Hasdeu, depusă din parte-mi la Biblioteca din Bucureşti, şi pe care, confrontînd-o cu documente originale, a confirmat-o guvernul moscovit, îl numeşte : Gavrilă Hăjdeu poreclit „Ciampa" — La Engel, t. 2, p. 228, stă „Ţampa". — Urechia, t. 1, p. 197 îi zice „Cepla". — Noi însă preferim forma Ţopa care ne întîmpină în toate documentele şi pe care o adoptase şi Miron Costin, *Letop.*, t. 1, apendice, p. 96.

[11] Paszkowski, *op. laud.*, t. 3, p. 35-6 : „Czapa Woloszyn ieden, ktory sie tu byl ozenil, y w Braclawskiey wlosci mieszkal."

împrăştiară cu scop de a recruta mai multe forţe: Kopycki merse la cetatea Bar, Ţopa la oraşul Braslaw, însuşi Potcoavă se aşeză în tîrguşorul cozacesc Nemirov.

În acest interval, guvernul polon, strimtorat de cererile unui ceauş turcesc venit din partea lui Petru cel Şchiop, se văzu silit a aresta pe turburători: un căpitan fu expedit la Nemirov cu trei escadroane pentru a pune mîna pe Potcoavă.

Viteazul avea pe lîngă sine numai 50 de cozaci pedestri cu puşte; dar în peptul său bătea inima unui frate al lui Ioan Vodă[12]: el nu se înfricoşă a ieşi în cîmp întru întîmpinarea unui detaşament de şase ori mai numeros, înfruntînd Polonia în mijlocul Poloniei.

Pentru a putea intra în Nemirov, căpitanul polon trebuia să treacă un rîuleţ: Potcoavă se puse în cale-i, vîrîndu-se cu ai săi în apă pînă la brîu, cu puşte aţintate.

Renumele adversarului şi tăria poziţiunii ce-şi alesese speriară pe trimisul regal: el se retrase cu cele trei escadroane fără a fi slobozit un singur foc; Potcoavă se întoarse liniştit în tîrguşor[13].

Dar orizontul său se posomorîse: el nu mai putea rămînea în Polonia.

În acest moment hatmanul cozăcesc Şah îi propuse serviciile sale, cari, unite cu ale lui Ţopa şi Kopycki, se rădicau în totul pînă la o mie de ostaşi de frunte.

Nu era timp de a se mai gîndi.

---

[12] Espresiunea lui Titus-Livius, I, 47: „fratri similior quam patri".

[13] Paszkowski, t. 3, p. 36: „Alesie Podkova w czas postrzegl, y wyjachal z miasta, majac przy sobie 50 pieszych z rusznicami, przyiachal na ieden brod, w ktory webrnawszy koniem do brzucha, postawil strzelce przed soba na czolo. Gdy Bobolecki w on brod przyiachal, obaczywszy lud sprawiony w mieyscu dobrym a trudnym do potkania, wrocil sie nazad..."

Tobele răsunară ; Potcoavă trecu Nistrul, lăsînd la spate răzbunarea guvernului polon și privind în față armata lui Petru cel Șchiop...

§ 7. — Invaziunea cozacilor în Moldova se operă prin județul Soroca.

Poporațiunea acestui district, o amestecătură de români cu tătarii-pecenegi din secolul XIII [14] și cu o colonie de genovezi din secolul XIV [15], se distingea prin spiritul său războinic.

Așezați la hotarul țării, ei știau totdauna a-l apăra cu peptul lor, cînd contra polonilor, cînd contra tătarilor : abia se arăta inamicul pe sacrul țărm al Nistrului, în clipă Sorocenii se strîngeau grămadă, îl respingeau, și-l goneau adesea chiar dencolo de fluviu [16].

Înșiși cozacii o pățiseră nu o dată, și o pățiseră foarte rău, cu *hînsarii*, — așa se numea brava miliție districtuală, comandată de părcălabul Sorocei [17].

Prin urmare, să fi fost iubit sau, cel puțin, să fi fost respectat Petru cel Șchiop, Potcoavă cu o mie de aventurieri cu greu străbătea prin războinicele maluri ale Nistrului.

---

[14] Constantin Porfirogeneta, *De administrando imperio*, 37, menționează între orașe pecenege Krakna sau Sracna-katai, poate orașul Soroca, finalul katai însemnînd *locuință* în limbile mongole.

[15] Brunn, *op. laud.*, p. 54.

[16] Bielski, *Sprawa ryccrska*, p. 138 : „lecz na tym porzadek dobry iz sie predko na nie zbiora y nie dadza sobie szkod czynic."

[17] Urechia, t. 1, p. 204 : „În anul 7095, genariu 8, rădicatu-s-au o seamă de cozaci ca neşte lupi învățați de pururea la pradă, și au intrat în țară și multe bucate din ținutul Sorocei au luat ; iară Pîrvu, părcălabul de Soroca, s-a îndemnat cu hînsari și cu alții cîți au vrut de bună voie, de a mers după cozaci și i-au ajuns la Periaslav ; acolo cozacii vrînd să nu dea dobînda, iar moldovenii să scoață al său, tare război s-a făcut, și în două zile bătîndu-se abia au spart pe cozaci ; și dacă i-au biruit, pre toți i-au tăiat, numai unul zic să fi scăpat.." — Acest pasagiu poate servi de lecțiune istoricilor poloni, cari exagerează în toate importanța specială a cozacilor.

Dar sorocenii, ca şi toată ţara, urînd şi despreţuind pe necapabilul lor domn, cozacii fură primiţi ca neşte amici, Potcoavă — ca un mîntuitor...

„Acolo mulţi i s-au închinat“, zise cronicarul Urechia.

§ 8. — Apropiindu-se de Iaşi, eroul nostru fu oprit de armata lui Petru cel Şchiop, care puse în prima-i linie 500 de turci, dîndu-le ordinul de a trage dentîi din tunuri şi apoi a se arunca în atac cu armă albă [18].

Dar Potcoavă moştenise o scînteie din acel geniu militar, care caracteriza într-un grad suprem pe răposatul Ioan Vodă, făcîndu-l să prevază şi să preîntîmpine toate planurile inamicilor.

Înţelegînd gîndul lui Petru cel Şchiop, el porunci cozacilor a se culca jos la pămînt, pînă ce gloanţele tunurilor vor trece dasupra capetelor.

Atunci, sărind pe neaşteptate în picioare, ei descărcară în turci toate puştele : trei sute de otomani căzură morţi.

Petru cel Şchiop crezu totul perdut şi rupse la fugă.

Victorie, goană, măcel..

§ 9. — Moldovenii nu luară deloc parte la bătălie.

Toată acţiunea se petrecuse numai între cei 500 turci din prima linie şi între cozaci.

Dindată ce otomanii fură bătuţi oastea cea curat moldovenească a lui Petru cel Şchiop se grăbi a trece la Potcoavă, pe care-l dorea mai denainte.

§ 10. — Prin o singură victorie Potcoavă luă acel tron pe care Petru cel Şchiop nu-l putuse lua cu toată armata turcă-maghiară-munteană decît cu ajutorul celei mai mîrşave trădări, după trei luni de o luptă necurmată, unde fusese bătut şi tot bătut în zece

[18] Paskowski, t. 3, p. 37 : „wyciagnal z ludem, ktorego przy sobie mial niemalo, i naprzod Turki, ktorych bylo piecset, przy strzelbie na czolo uszykowal“.

rînduri : acel tron, pe care încă mai-nainte Ioan Vodă, el însuşi, l-a fost luat de la Bogdan Vodă fără a vărsa o picătură de sînge !

În această cronologie se cuprinde o profundă lecţiune filosofică, la care cată să se gîndească mult, foarte mult, toţi domnii de pe faţa pămîntului : tronurile se dobîndesc lesne şi se perd cu greu de către acei ce-i vrea ţara, se dobîndesc cu greu şi se perd lesne de către acei ce ţara nu-i vrea.

Aşa fu, aşa este, aşa va fi totdauna.

§ 11. — Intrînd în Iaşi, Potcoavă fu coronat sub memorabilul nume de Ioan Vodă.

Dar domnia-i fu atît de scurtă, încît nu e chip a ne pronunţa asupra capacităţii administrative şi diplomatice a acestui mare ostaş.

Prima-i grijă fu de a trimite ambasadori la Constantinopole, ca să cerce de nu cumva vor reuşi a-i scoate învestitura domnească.

Apoi eliberă de prin închisori gloate de prizonieri creştini, căzuţi în trecut la mîna păgînilor şi păziţi în capitala Moldovei, sub preveghiarea temnicerului turcesc — Petru cel Şchiop.

În fine, numi boieri : Ţopa deveni mare vornic al Ţării-de-Jos, Kopycki — părcălab de Hotin, Şah — hatman...

§ 12. — Nu trecu mult timp şi eternul nostru fugar, Petru cel Şchiop, reveni cu o puternică armată de munteni, tătari din Budjac, turci din Dobrogea, adunaţi prin firmanul imperial al lui Amurat III... uitasem a spune că sultanul Selim II nu mai era : el murise de beţie în anul morţii celei viteješti a lui Ioan Vodă.

Mai mulţi moldoveni, — moldoveni, vai ! de felul părcălabului Ieremia Golia, — se adauseră către oastea păgînă, ridicată ea singură la o cifră denaintea cării ar fi tremurat oricine afară de Potcoavă.

Fidel sistemului fratern, acesta nu aştepta a fi atacat acasă, ci cu mulţi-puţini, cîţi avu lîngă sine,

ieşi cu semeţie el însuşi drept contra inamicului, ajuns deja în prejmetele Iaşului.

§ 13. — Răposatul Bălcescu analiză bătălia de la satul Docolina în următoarele cîteva cuvinte, pline de acea limpeziciune critică, care distingea pe nemuritorul nostru istoric :

„La 1578 vedem pe Petru cel Şchiop a întrebuința aceeaşi tactică ce vestitul catarginez Annibal întrebuinţă în bătălia de la Zama.

În lipsă de elefanţi însă, el puse în fruntea liniei sale de bătălie cirezi de vaci şi herghelii de cai, pentru ca să calce pedestrimea lui Potcoavă.

Lui i se prileji aceeaşi nenorocire ce întîmpină vestitul biruitor de la Canne ; căci cozacii, stînd pe loc şi lăsînd să se apropie oştirea lui Petru Vodă, deodată sloboziră focurile într-însa.

Atunci acea herghelie de cai şi cireadă de boi spăimîntîndu-se, se întoarse înapoi, şi, năvălind peste oastea lui Petru Vodă, o puse în neorînduială.

Cozacii se folosiră d-această împregiurare, o izbiră deodată d-a dreapta şi d-a stînga, şi lesne o învinseră". [19]

§ 14. — Ciudat lucru !

Petru cel Şchiop, carele ştia bine elineşte [20], citise pe Polybiu numai pentru a imita greşelele lui Annibal, dînd astfel lui Potcoavă o frumoasă ocaziune de a birui întocmai ca marele Scipion.

Natura, nu lectura face adevăraţi generali, cari sînt şi ei poeţi, adesea poeţi sublimi prin varietatea şi mărimea ideilor, prin frumuseţea şi armonia formei, prin uşurinţa concepţiunii, prin efectul finalului, prin darul de a improviza.

§ 15. — După victoria de la Docolina, Poarta otomană se sperie, întocmai ca şi cînd ar fi văzut înviind din morţi pe teribilul Ioan Vodă : noi ordini

[19] *Magazin istoric*, t. 2, p. 57.
[20] Dorotheos, p. 455.

fură expedite la munteni, la transilvani, la tătari și la beglerbeiul Rumeliei, ca să intre cu toții în Moldova, reașezînd pe tron pe Petru cel Șchiop.

§ 16. — Caracterul lui Potcoavă prezintă un tip de cavalerism din evul mediu : despreț pentru foloase materiale, amor furios de renume.

Cu o mînă de oameni, el arătă lumii că știe să-și cucerească o purpură.

Cu o mînă de oameni, el arătă lumii că știe a învinge o hidră.

De patru ani în luptă necurmată cu păgînii, el nu fu bătut niciodată.

Ei bine ! decît să-și riște o reputațiune, cîștigată prin un șir de vitejii minunate, el preferi acuma, după o lună de domnie și după două victorii strălucite, să renunțe de bună voie la coroana fraternă, perzînd tronul, dar conservînd gloria.

Pe cînd Petru cel Șchiop fuge cu rușine și cu desperare de pe cîmpul Docolinei, Potcoavă adună divanul țării și-i declară, cu demnitatea unui învingător, că el „nu voiește a mai domni".

Apoi ia cu sine cele 14 tunuri, cucerite în bătălia de lîngă Iași și pe cari le socotea cu tot dreptul ca un netăgăduit trofeu personal, și se retrage în liniște peste Nistru.

§ 17. — Prin capriciul azardului, guvernul polon însărcină cu arestarea lui Potcoavă tocmai pe generalul Mielecki [21], acela care, dacă vă mai aduceți aminte, se încercase cu cinci ani mai-nainte a restabili pe tron pe Bogdan Vodă și fuse alungat de pe teritoriul Moldovei de către vornicul Dumbravă.

Mielecki cunoscuse pe Ioan Vodă, auzise de Potcoavă, și pățit o dată de la unul din frați, se temea a nu mai păți o a doua oară și de la cellalt : astfel, deși avea la dispozițiune-i toate forțele armate ale rega-

---

[21] Senkowski, *Collectanea z dziejopisów tureckich* (Warszawa, 1825, in-8), t. 2, p. 303.

tului contra unui singur om, totuşi el crezu mai demn a birui prin trădare.

Amăgit cu promisiuni de iertare şi chiar de răsplată pentru măreţele sale fapte contra vrăjmaşilor numelui creştin, Poctoavă se dede el însuşi, cu toată artileria şi cu toate tezaurele sale în ghearele perfidiei [22] : fu ferecat la mîni şi la picioare şi aruncat în temniţă.

§ 18. — Cozacii şi moldovenii fură cuprinşi de indignaţiune ; dar o resimţiră mai cu seamă Kopycki şi Ţopa, în cari o nestinsă iubire pentru familia lui Ioan Vodă se unea cu o ură mortală contra lui Petru Şchiopul.

Hatmanul Şah şi de astă dată se înţelese cu dînşii.

Potcoavă avea un frate bun, mai mic de ani, numit Alexandru ; ca şi dînsul, armean prin sînge şi român prin cuget ; ca şi dînsul, refugit peste Nistru ; ca şi dînsul, semănînd la caracter cu neuitatul Ioan Vodă.

„În lipsa potcoavei avem o talpă !“ strigară cozacii, aducînd în Moldova pe noul pretendinte [23].

Petru cel Şchiop rămase fidel principiilor sale ! el fugi sprinten mai-nainte de a fi văzut faţa inamicului [24].

---

[22] Paszkowski, t. 3, p. 39 : „iachal z woiwoda do Hetmana, ktoremu 12 dzial darowal, a Hetmanowi dwie ; takzec go Hetman Krolowi odeslal do Warszawy na Seym : wszakze go Krol nie wdziecznie przyial, y kazal go zaraz do wiezienia dac, a okowy na nogi wlozyc, y straz pilna nad nim miec...“ Mielecki înşelă pe Potcoavă prin intermediul principelui Zbaraski, voievodul de Braslav.

[23] *Ibid.*, t. 9, p. 27 : „powiadaiac, ze choc Podkowy niemasz, przedsie podeszwa zostala...“

[24] Charrière, t. 3, p. 733, nota : „Jeudi dernier, 20 de ce moys (février), arriva un ullac de Moldavie despesché par le sangiac de Salistria pour donner advis qu'un frère de celui qui estoit dernièrement entré audit pays et en avoit chassé le vayvode, y estoit de nouveau entré fort acompagnié, et avoit contraint ledit vayvode de quitter sa demeure et se retirer, ensemble ledit sangiac qui estoit près de luy, bien blessé, et

Alexandru Vodă intră în Iaşi şi primi coroana ţării.

§ 19. — Această domnie, ca şi a lui Potcoavă, ţinu abia o lună.

Noul principe nu avuse încă timpul de a-şi organiza o armată, cînd iată o puternică oaste turcă, transilvană şi muntenească cotropeşte ţara.

Alexandru Vodă, cu vro cîţiva cozaci, se închide în palatul domnesc, decis a susţinea un asediu.

§ 20. — Pentru un Ioan Vodă fu de ajuns o zi, o noapte, să ia o cetate ca Brăila sau ca Benderul. Petru cel Şchiop perdu un şir de zile şi de nopţi fără a putea reduce o casă !

„A bătut pregiur curtea din Cîşlegi pînă la mezi-Părăsimi", zice cronica ţării.

Lipsit de praf de puşcă şi de proviziuni, Alexandru Vodă tot însă nu capitulă.

Ieşind cu ai săi din palat, el străbătu în întunericul nopţii prin posturile armatei inamice, şi fugi în direcţiunea lacului care scaldă o coastă a capitalei.

Aci însă îl ajunseră gonaşii.

După o luptă furioasă, puiul de erou fu prins şi — oroare ! — deja pe jumătate mort din rănile primite în bătălie [25], el expiră în ţeapă.

§ 21. — Aproape de locul bătăii, Petru cel Şchiop zidi monastirea Galata, precum frate-său domnul

plusieurs de siens, et quelque nombre de janissaires tués. Le premier bassa fut si fasché de ceste nouvelle etc.. L'on a nouvelles certaines à ceste Porte que le Tartare est party, quarante jours a, avec plus de 100 000 chevaulx pour aller faire une autre course audit Polloigne, et se dit publiquement que c'est pour chastier ceux qui ont donné passage et favory ces deux frères entrés en ladite Moldavie, s'assurant que les gens dudit dernier sont la pluspart Cosacques".

[25] Charriére, t. 3, p. 739, nota : „ayant Pietro-Vayvoda faict journée avec son ennemy, qu'il a vaincu et prins vif, mais si fort blessé qu'il est mort". Heidenstein, p. 125 : „Alexander enim cum vivus in hostium potestatem venisset, palo suffixus..."

muntenesc zidise adiniori o biserică pe locul bătăliei cu vornicul Dumbravă.

Şi biserica unuia, şi monastirea celuilalt, încăpură amîndouă în grifele a nişte greci, îmbrăcaţi în haine de călugări.

Iată cine trăgea foloase din sinuciderile românilor !

§ 22. — Dar pe cînd Alexandru Vodă moare în Iaşi din mîna unui calîu turcesc, ce oare va fi făcînd groaznicul Potcoavă, pe care îl lăsarăm în fundul unei puşcării ?

Va muri şi el, nu vă îndoiţi ; va muri şi el tot din mîna unui calîu turcesc : căci aşa fu scris în Cartea Destinului pentru cîteşitrei fraţii, legaţi prin sînge, prin eroism şi prin martiriu !

§ 23. — Enric de Valois de demult nu mai domnea în Polonia.

Chiar în anul peirii lui Ioan Vodă, el fugi dintr-un regat ce nu-l meritase, alergînd la tronul Franţei, rămas vacant şi pe care urcîndu-se dovedi în curînd şi acolo că nu merita nici pe acela.

După el polonii îşi aleseră rege, iarăşi şi iarăşi din îndemnul Turciei, pe Ştefan Batori... acel bei transilvan, carele dintîi trimisese oşti contra lui Ioan Vodă, şi apoi extradase muntenilor pe vornicul Dumbravă.

§ 24. — Cu cîteva zile mai-nainte de oribila peire a lui Alexandru Vodă, regele polon primi de la sultan următoarea epistolă, reprodusă aci după original [26] :

„Etern victoriosul fiu al lui Selim Han, nepot al lui Suleiman Han, Amurat Han.

Lăudatule între cei mai aleşi monarhi creştini ! cîrmaciule popoarelor lui Isus ! tu, carele tîrîi după tine poalele generozităţii şi ale veneraţiunii ! maiestosule

[26] Textul turcesc şi o traducţiune polonă sînt publicate în Senkowski, *op. laud*, p. 302—308.

şi respectabilule stăpîn al țărilor polone ! rege Ştefan Batori ! — a cărui viață dea Allah să se sfîrşească pe calea cea dreaptă !

Pe dată ce această scrisoare imperială va ajunge la mînile tale, ia aminte ceea ce urmează :

Nu e mult timp de cînd un turburător al ordinii publice, punîndu-se în capul unei monstruoase adunături de cozaci din Mankerman, din Czerkas, din Kanev şi din Braslav, dentîi cucerise Moldova şi apoi, după mii de pustiiri şi neorînduieli, se întoarse înapoi în regatul tău.

Deşi mai în urmă hatmanul tău reuşi a pune mîna pe cei vinovați, totuşi, grăbindu-se a merge întru întîmpinarea persoanei tale, el se mulțumi a-i distribui sub pază prin felurite casteluri, odată cu turburătorul cel de frunte.

Aflînd noi toate acestea, chiar cînd ne pregăteam a cere cu stăruință extradițiunea capului invaziunii, viu sau mort ; iată că tocmai atunci, spre mai marea noastră mirare, primim ştiri de la legitimul bei moldovenesc şi de la preaonorabilul Daud-bei, sandjac de Silistria, cum că un alt nemernic, ce se zice a fi frate cu acela de mai-nainte, năvăli acum cu vreo 2.000 de puşcaşi cozaci călări şi pedestri, tăind şi arzînd toată Țara Moldovei şi amenințînd însăşi capitala Iaşii.

Ştii bine cum că din timpii respectabililor şi onorabililor străbuni ai noştri — ale căror morminte Allah să le încunune cu o lumină eternă ! — şi pînă-n ziua de astăzi, ambele noastre popoare, păzind strict condițiunile păcii, considerau totdauna tractatul ce ne leagă a fi un izvor de putere şi o temelie de prosperitate, pentru fiecare din ele.

Dar acum, cînd un hoț netrebnic, ieşind din hotarele Poloniei în fruntea unei bande de vagabonzi şi tîlhari, cutează a inrumpe în Moldova, țară atîrnată de posesiunile noastre cele de D[umne]zeu ferite ; cînd el o pustieşte în mii şi mii de moduri şi apoi se întoarce înapoi la hotarele Poloniei, fără a găsi acolo

pedeapsa crimelor sale ; oare unele ca acestea nu sînt ele o vederată călcare a tractatului nostru de pace ?

Mai apoi, cînd hatmanul tău, punînd mîna pe turburătorul cel dentîi, îl lasă în linişte, fără a ni-l trimite nouă la fericita noastră Poartă, viu sau mort ; oare toţi vagabonzii şi toţi trîntorii din Polonia nu sînt ei încuragiaţi a crede cum că neşte asemenea hoţii şi amestecături nu numai nu vor fi pedepsite, ci încă din contra răsplătite şi susţinute ?

În adevăr, nepăsarea şi moleciunea din parte-ţi sînt singura cauză atît a cutezării primului turburător, precum iarăşi a invaziunii celui de al doilea !

Adu-ţi aminte că numai prin înalta noastră protecţiune urcîndu-te pe tronul regal, tu însuţi ne promiteai nouă un nemărginit devotament intereselor noastre ; oare evenimentele astea din urmă, întîmplate sub regimul tău şi prin negligenţa ta, oare ele să fie realizarea acelor promisiuni ale tale ?

Aşadară, îndată ce atingerea acestei epistole îţi va onora mînile, prudenţa ta şi spiritul amiciei ce ne uneşte cer deopotrivă ca să nu întîrzii a trimite la fericita noastră Poartă, viu sau mort, pe turburătorul Moldovei, care se adăpostise în hotarele Poloniei şi se află pînă acum în a ta dispoziţiune.

Încît priveşte pe secundul turburător, apoi ţi se cade neapărat şi nezăbovit a te pune tu însuţi în capul oştilor tale, cu cari, dacă poţi, prinde-l şi-l pedepseşte cu toţi ai săi ; iar dacă alţi inamici exteriori sau debilitatea forţelor tale sau vro altă împedecare te va fi oprind de la aceasta, atunci fă-ne cunoscută nouă slăbiciunea-ţi, şi noi înşine îţi vom trimite în ajutor nenumărate armate.

Pe de altă parte, întîmplîndu-se cumva ca povăţuitorul acestor nemernici să scape din mînile oştilor noastre şi să fugă în Polonia, apoi vei fi dator în orice chip a-l prinde şi a ni-l expedi nouă viu sau mort.

Căci îţi declarăm ţie că nemic nu te va putea scuza înaintea noastră, la caz de nu ne vei trimite viu sau mort pe capul primei turburări, sau de vei protege orişicum pe turburătorul ăst de al doilea : atunci pacea noastră internaţională fiind săpată în cele mai profunde ale sale fundamente, războiul va sfîşia fericirea şi binele popoarelor !

Prin urmare, îţi mai recomandăm încă o dată de a nu cruţa şi a nu amîna nici unul din mijloacele, cîte se pot închipui prin energie şi prin înţelepciune, pentru ca să conservi binefacerile păcii şi ale legăturilor de vecinătate, de cari se bucură ambele noastre ţări.

Scris în ultimele zile ale sacrei lune Zil-hidjdje, în anul hegirei nouă sute optzeci şi cinci, în capitala Constantinopole."

§ 25. — Reproduserăm textual această curioasă epistolă, sau, mai bine, această semeaţă poruncă, pentru a arăta deplin gradul de înjosorîre vasală la care ajunse mîndra Polonie faţă cu Poarta otomană, prin stupiditatea unui Enric de Valois şi prin slugărnicia unui Ştefan Batori.

§ 26. — Soarta grăbise finitul lui Alexandru Vodă fără participarea regelui polon.

Dar Potcoavă rămînea : aşadară fostul persecutor al lui Ioan Vodă şi al vornicului Dumbravă tot încă mai avea în rezervă o ocaziune de a-şi demonstra acum, ca rege polon, zel şi supunere la ordinile lui Amurat III, precum şi le demonstrase altădată, ca bei transilvan, la ordinile lui Selim II.

§ 27. — Scena, ce o vom descrie, se petrecu în Leopole, seculara capitală a Galiţiei, respectată sub toate dominaţiunile : ruteană, polonă, austriacă.

Acest oraş se afla totdauna în cea mai strînsă legătură cu Moldova şi chiar cu Ţara Românească.

Cînd amic, cînd neamic, istoria lui adesea se confundă cu istoria română, în cît timp avuse şi el o istorie a sa, şi noi o istorie a noastră.

Aliată cu Alexandru cel Bun și cu Mircea cel Mare, comuna Leopolii se bucura în secolii XIV și XV de neşte imense prerogative comerciale în tot cuprinsul României, de la Nistru și pînă la Severin.[27]

Apoi Ştefan cel Mare, în războiul său cu polonii, ajunse cu fer și sabie pînă sub murii acestei capitale, pustiind într-un mod înfricoşat toate satele din pregiur și chiar mahalalele[28], și se zice — noi nu ne pronunțăm — se zice că în jaful palatului unui magnat galițian ar fi găsit acolo cea mai veche cronică moldovenească, descoperită — zice-se — în anii trecuți sub numele de *Cronica lui Huru*[29].

De aci înainte Bogdan cel Chior, păşind în urmele tătîni-său, veni și el cu o puternică armată a brava zidurile Leopolii, și se întoarse încărcat de pradă.

Ca antic și unic depozit al mărfurilor moldovene în Polonia, acest oraș se împluse în cursul timpului de neguțători români, din cari unii, ajutați dintîi de Alexandru Lăpuşneanul, cel mai bigot dintre tirani, fundară aice, pe la mijlocul secolului XVI, o frumoasă biserică de rit oriental, cunoscută pînă astăzi sub numele de „Biserica Moldovenească“ [30].

§ 28. — În 1578 petrecea din întîmplare în Leopole un italian din Florența, numit Filip Talducci.

---

[27] *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 1 și 189.

[28] În memoria acestui eveniment pe poarta numită „Halicka“ se afla săpată pe peatră următoarea curioasă inscripție: „Nobilis, at nunquam nubilis Uirgo sum, semper Vestalis, ex quo per tria saecula mille procis exambita, omnibus casta virago, repudium feci ; et armatis precibus Stephani Palatini Moldaviae, talem me praestiti ; primus ille malo caduceatore cum XL M. filiorum Agar (?) paranymphus, thalamos meos exambivit, sed cum omnibus abacibus, expers coronae virginalis, plenus ignominae recessit, ac in minoribus oppidis ardorem conceptum consumpsit. Anno nati ex Virgine Dei Hominis MCCCCXCVIII.“ —Vezi Chodyniecki, *Historya miasta Lwowa* (Lwów, 1829, in-8), p. 68, nota.

[29] Asaki, *Nouvelles historiques de la Moldo-Romanie* (Iassy, 1859, in-8), t. 1, p. 22.

[30] Zubrzcki, *op. laud.*, p. 192.

El lăsă în manuscript o narațiune, păstrată pînă astăzi în Arhivul Mediceu, și pe care o traducem aci din literă în literă, precum în tribunaluri se înregistrează fără nici o schimbare depunerile unui martur ocular. [31]

§ 29. — „Plecînd din Varșavia, regele poruncise a închide în castelul Rawa, în provincia Masovia, sub cea mai aspră pază, pe fostul domn moldovenesc Potcoavă.

Mai în urmă dede ordin a-l strămuta la Leopole, unde venise un ceauș turcesc, nu cu alt scop, precum știa toată lumea, ci numai pentru a cere capul lui Potcoavă.

Tot cu aceeași țintă sosi și un ambasador din partea lui Petru cel Șchiop, aducînd regelui peșkeș 50 boi, 4 buți de tămăioasă, 2 buți de lămîi sărate de cele mici, și un frumos armăsar.

De aci luni demineața, în 16 a lui iuniu, regele se depărtă pe două zile din oraș, sub pretext de vînătoare, după ce mai întîi poruncise ca toată poliția să stea sub arme, precum și garda regală, iar porțile orașului să fie închise.

Ceaușul turcesc fuse îndemnat a ieși din Leopole, atît pentru a se feri de pericol personal, cum și pentru a se masca rușinea vasalității guvernului în privința Turciei.

Toate aceste măsuri fură ocazionate prin neobicinuitul concurs de oameni armați, veniți la Leopole sub cuvînt de a onora prezința regelui, dar în realitate, precum se vorbea, mai ales pentru a asista pe Potcoavă.

După plecarea regală și regularea celor poruncite, ceva mai-nainte de ameazi, principele prizonier fu

---

[31] *Archivio Mediceo Vecchio*; sezzione Strozziana, filza 303, nr. II. — Acest manuscript se află și la Milan, *Biblioteca Ambrosiana*, Mss. R. 94. — Noi cunoaștem traducțiunea polonă, publicată de Przezdziecki. *Listy Annibala z Kapui* (Warszawa, 1852, in-8). p. 253—258.

adus pe piaţă, fără ca să-l ţină cineva, căci îşi ceruse această singură graţie, după ce îi fusese anunţată sentinţa de moarte.

Scena răsuna de zgomotul oamenilor şi de vuietul tobelor.

Potcoavă trecu de două ori d-a lungul pieţei, netezindu-şi barba şi privind la public fără cel mai mic semn de frică ; apoi rugă să-l asculte şi, făcîndu-se tăcere, rosti poloneşte următoarele cuvinte :

«Domnilor leşi ! merg la moarte nu ştiu pentru ce, căci nu-mi aduc aminte să mă fi învrednicit prin faptele mele de un asemenea sfîrşit.

Ştiu atîta că totdauna m-am bătut bărbăteşte şi vitejeşte împotriva duşmanilor numelui creştinesc, lucrînd numai pentru binele şi folosul ţării mele, cu hotărîre de a-i fi ca un zid pentru ca păgînii să nu poată trece Dunărea.

D[umne]zeu ştie de ce nu putui izbuti în această dorinţă ; pricina cea de căpitenie este trădătorul, care prin înşelăciune mă aduse în starea în care mă aflu.

Dar bun e D[umne]zeu ! şi cînele cel vînzător curînd îşi va primi plata pentru nevinovatul meu sînge.

Atîta ştiu ; ba mai ştiu încă, mai ştiu că trebuie să mor acuma din mîna acestui călîu creştin ; — arătă la acela — căci acestuia îi porunci aşa craiul vostru, iar craiului vostru aşa îi porunci stăpînul său Turcul, cînele de păgîn !

Mie unuia puţin îmi pasă de viaţa mea ; dar ţineţi minte, că peste puţin timp vă aşteaptă şi pe voi înşivă aceeaşi soartă : de cîte ori va vrea cînele de păgîn, capetele şi averile voastre, ba şi capetele şi averile crailor voştri vor fi trimise la Ţarigrad !»" [32]

---

[32] Przezdziecki ; p. 254—5 : „Panowie Polacy, ide ne smierc ; nie pamietam abym w zyciu mojêm uczynil co zasługujacego na taki koniec. To wiem ze zawsze bilem sie meznie i po rycersku przeciwko nieprzyjaciolom imienia Chrzescianskiego, i zem pracowal zawsze na pozytek i dobro kraju, z mocném postanowienim byc dla niego murem i warownia przeciw niewiernym ; tak aby oni w granicach swoich pozostali, i nie

§ 30. — Ne întrerupem aci, neputînd a nu ne întrerupe.

Ultimele cuvinte din energicul discurs al lui Potcoavă erau nu numai o prorocie, ci chiar un fel de a doua vedere ; căci aproape în acelaşi moment în care fură rostite, un nobil polon, amic personal al lui Ştefan Batori, fiind trimis din parte-i în Turcia pentru a cumpăra cai orientali, fu ucis din porunca sultanului şi banii săi încăpură în tezaurul otoman [33].

Aflînd mai în urmă această flagrantă călcare a dreptului ginţilor, începutul realizării predicţiunii lui Potcoavă, Polonia pufni de mînie şi... tăcu !

Revenim la naraţiunea lui Talducci.

§ 31. — „Apoi după o scurtă pauză, arătînd la opt oameni ce-l însoţeau, Potcoavă zise :

«Aceşti slujbaşi şi tovarăşi ai mei fiind tot atît de ispravă ca şi mine însumi, oameni cinstiţi şi vrednici prin nişte slujbe făcute crăiei voastre ; aşadară vă rog ca, după moartea mea, nu numai să nu fie bîn-

---

mogli przebyc Dunaju. Ten dobry zamiar nie przyszedl de skutku ; Bogu to wiadomo dla czego ; ale najbardziéj przeszkodzil temu ten, na dobra wiare którego dalem sie przywiesc do tego kraju. Ale w Bogu mam nadzieje, ze wkrótce jako pies zdradziecki odniesie kare za moja krew niewinnie pszelana. Nic wiecéj nie wiem, tylko ze mam umierac z reki tego; poniewaz Turek, pies poganin, roskazal to waszemu Królowi, a svojemu poddanemu ; a wasz Król, temu roskazal. Nareszcie dla mnie jednego, to nie wiele znaczy ; ale miejcie w pamieci ze nie zadlugo, to co ze mna sie dzieje, i wam sie przytrafi, i ze waszé majatki, wasze glowy, i waszych królow, ile razy ten pies poganin roskarze, do Carogrodu zawiezione beda."

[33] Bulengerius, *op. cit.*, p. 230 : „Dum in Belgio dubio marte res cernitur, per summam injuriam a Stephano rege Poloniae Potcova Casacchorum dux fortissimus, qui Tartaros et Turcos bello saepe fregerat, Amurathi per clarigatorem deposcenti traditus est (?), in quem omni supplicio saevitum. Mox Podolovius Stephani cubicularius, qui Amurathis voluntate XX equos Turcicos pecunia mercatus erat, ejusdem jussu per clarigatorem ex insidiis obtruncatus est, equi ad Amurathen deducti, quod Stephanus tam dolenter accepit, ut de bello Turcis inferendo cogitaret...".

tuiţi, ci încă dinpotrivă răsplătiţi după vrednicia lor.»[34]

Apoi adaose :

«Vă mai rog ca pe acest om lipsit de cinste — arătă la calîu — carele nu e vrednic a se atinge de trupul meu cît timp sînt viu, să nu-l lăsaţi a mă pîngări cu mîna-i nici după moarte ; ci îngăduiţi această sarcină oamenilor mei, cari numai pentru astă de pe urmă slujbă mă însoţiră pînă aice.»[35]

De aci tăcu.

Tot poporul plîngea ; mai cu seamă plîngeau o mulţime de ostaşi, veniţi la Leopole numai pentru Potcoavă, dar pe cari marea forţă de rezistenţă din partea guvernului îi împedica de a scăpa pe erou. Pe feţele lor se citeau durerile sufleteşti.

Unul din ei — se zice că după rugămintea lui însuşi Potcoavă — îl abordă cu o mare cupă de vin. Principele îi mulţumi, luă cupa, o deşertă fără a răsufla şi, uitîndu-se în ochii aceluia ce-i dase, îi zise, după obicei, că bea pentru sănătatea lui şi a tuturor tovarăşilor lui.

Apoi iară trecu de două ori de-a lungul pieţei şi, în ajunul momentului fatal, zărind o legătură de paie pe care trebuia să îngenunchie, strigă cu indignaţiune :

«O Doamne ! oare să nu fiu vrednic de a îngenunchea pe ceva mai bun decît asta !»[36]

---

[34] Przedziecki, p. 255 : „Prosze was, aby tym slugom i towarzyszom moim, którzy sa tak zacni jak ja sam, po mojéj smierci nic zlego sie niestalo ; poniewaz przedewszytkiém sa to poczciwi ludzie, a potém dobrze zasluzeni téj Rzeczypospolitéj, a zatém nietylko wypada, aby zadnéj krzywdy nie doznali, ale nawet aby dostali nagrode wedlug zaslug swoich."

[35] *Ib., p. 256 :* „O to jezcze was prosze, abyscie temu czlowiekowi bez czci jako niegodnemu dotknac sie mego ciala za zycia, nie pozwolili dotykac sic go i po smierci mojéj, ale zeby to zostawione bylo tym moim ludziom, ktorzy dla tego jedynie tu sa, aby mi te ostatnia przysluge oddac".

[36] *Ib. :* „O Boze mój, czyliz nie godzien jestem ukleknac na czems lepszem od tego !"

Şi adresîndu-se către oamenii săi, le zise :

«Aduceţi covorul ce-mi mai rămase din lucrurile mele !» [37]

Cînd tapetul fu adus, Potcoavă se puse în genuchi cu demnitate, recită rugăciunea, făcu cruce după modul grecesc şi închise ochii, în aşteptarea lovirii mortale ; dar cînd simţi că gîdele nu se mişcă, se întoarse către el cu întrebarea :

«— Ce mai stai ?» [38]

Călîul răspunse :

«— Stăpîne ! mai întîi haina trebuie aşezată astfel încît să nu mă împedece.»

«— Bine, bine» [39], zise principele.

Atunci el singur îşi aşeză haina, invocă numele lui D[umne]zeu şi, poruncind călîului să-şi împlinească datoria, muri cu liniştea cea mai senină.

Unul din oamenii guvernului, voind a arăta că totul e sfîrşit, rădică de trei ori în sus, în spectacol, destrunchiatul cap al eroului.

În acest moment din toate gurile izbucni un singur ţipăt de durere.

Indignaţiunea poporului fu atît de mare, încît garda regală apucă puştele, temîndu-se de o revoltă..."

§ 32. — Capul lui Potcoavă fu al doilea cap princiar din Moldova rostogolit pe piaţa Leopolii din mîna unui gîde, într-un scurt interval de 14 ani.

În 1564 fuse descapitat tot acolo, din ordinea regelui Sigismund-August, Ştefan Vodă Tomşa, fugit denaintea lui Alexandru Lăpuşneanul : testamentul său [40] şi un petic de catifea din mantaua domnească [41] se păstrează pînă astăzi în capitala Galiţiei.

---

[37] *Ib.*, p. 257 : „Idzcie do moich rzeczy i przyniescie mi dywan co mi ieszcze pozostal."

[38] *Ib.* : „Co ty robisz ?"

[39] *Ib.* : „Bardzo dobrze."

[40] *Liber Testamentorum* (Mss. în Tabula Magistratului de Lemberg, in-f), t. 2, p. 225, feria 6 post festum Inventionis S. Crucis 1564.

[41] Chodyniecki, *op. laud.*, p. 91, nota.

Dar între Ştefan Tomşa şi Potcoavă, între Sigismund-August şi Batori, între anul 1564 şi anul 1578, este un abis de diferinţă.

Ştefan Tomşa, în domnia sa cea de cîteva luni, făcea paradă de o antipatie febrilă contra Poloniei, mergînd cu extravaganţa-i pînă la aceea, încît pe neguţitorii din Galiţia, abătuţi din întîmplare la Suceava, poruncea armaşilor să-i înece în rîu [42]. Descapitînd pe un asemenea vrăjmaş al numelui polon, regele Sigismund-August executa o răzbunare naţională.

Batori avu el oare vreo umbră de scuză măcelărind pe Potcoavă ?

§ 33. — Arhiepiscop catolic al Leopolii era pe atunci, sau cu vro cinci ani mai tîrziu, învăţatul Solikowski, carele ne lăsă o interesantă istorie a timpului său.

Deşi inamic declarat al ortodocşilor şi, prin urmare, al tuturor românilor [43], totuşi el nu se sfieşte a mărturisi în gura mare o profundă indignaţiune în privinţa morţii lui Potcoavă.

„Aproape toţi cetăţenii — zice el — plînseră peirea acestui viteaz moldovean ; şi nu puţin perdu regele chiar în stima popoarelor străine..." [44]

---

[42] *Notabilia ex Actis Leopoliensibus* (Mss., nr. 1076 în Arhivul Municipal din Lemberg, in-f), p. 673 : „Stephanus Tomsa in locum Despoti ad Palatinatum Moldaviae suffectus et Moczuc gentis primas praedas agebant, et mercatores spoliabant aquisque submergebant..."

[43] Zubrzycki, p. 109.

[44] *Commentarius rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti* (Dantisci, 1647, in-4), p. 105 : „Advectus erat Varsaviam Ivan quidam Podkova Moldavus... (rex) iratus Podkovam supplicio afficiendum decrevit. Quod cum in Comitiis facere non posset, propter crebras et vehementes Nuntiorum Equestris Ordinis pro illo intercessiones, quae tamen apud eum locum non habuerunt, denuo illum Leopolim vinctum remisit, ubi postea jussu ejus capite plexus est, omnium fere hominum dolore et non exiguo apud exteros existimationis Regiae detrimento, erat enim Vir procerus, bene formato corpore, et tantis viribus corporis praeditus, ut inter digitos equorum ferreas soleas frangeret..."

Atare testimoniu este de o greutate extremă.

§ 34. — Depus într-un coșciug împodobit cu cununi de trandafiri, cadavrul lui Potcoavă fu înmormîntat în biserica cea românească...[45]

Despre Kopycki nu se mai aude nemica ; Țopa abia peste cincisprezece ani cuteză a se întoarce în Moldova[46] ; Șah se călugări și muri într-o monăstire[47].

§ 35. — Petru cel Șchiop, afară de o scurtă întrerumpere, își conservă letargica domnie pînă la anul 1591.

Atunci începu a crește în grațiile Porții otomane, refugit la Constantinopole, un frate mai mic al acelui Vintilă, care a fost împărțit în bine și în rău toată soarta lui Ioan Vodă : era famosul Mihai, cunoscut dentîi sub titlul de „Mare ban", apoi sub porecla domnească de „cel Viteaz".

Și ca fiu al lui Petrașcu cel Bun, și ca frate al nenorocitului Vintilă Vodă, urînd cu înverșunare tot neamul lui Petru cel Șchiop, acest nou personagiu nu contenea a-l săpa mereu în opiniunea Turciei, pînă ce, în fine, reuși a face să se numească un alt domn în Moldova.

Aflîndu-se acum în starea în care pusese altădată pe nemuritorul Ioan Vodă, Petru cel Șchiop avu el oare inima de a imita pe predecesorul său ? chemă oare la arme pe toți fiii țării ? stete oare în fruntea vitejilor ? zbură să apere cu peptul hotarele Moldovei ? umplu lumea de fala izbînzilor sale și pe păgîni de teroare ?... nu ; el își strînse catrafusele și plecă în Germania ![48]

---

[45] Chodyniecki, p. 95 : „Zwloki Podkowy, Bractwo ruskie do cerkwi swojéj zanioslo, i tam w grobie przybraném w wience rozane, pochowalo..."

[46] *Documente de familie.*

[47] Koniskii, *Istoriia Russov* (Moskva, 1864, in-8), p. 30—31.

[48] *Cronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 88. — Cf. Simon Massa, ap. Wolf, *Beitraege zu einer Beschreibung der Moldau* (Hermannstadt, 1805, in-8), t. 2, p. 107 : „allein um diese Zeit befand sich der tyrannische krayowaer Ban Michael in Kon-

Suflet slab și minte mică, om născut nu pentru grandoarea purpurei, ci pentru a se supune orbește astăzi la ordinele Turcului, mîni la șoaptele iezuiților — pe cari el cel dentîi se încercase a-i introduce chiar în Moldova [49], — acest principe tîrîtor muri peste puțin timp în exil, devenind catolic și tocmai atunci cînd mergea la Roma să sărute papucul Papei ![50]

Aci apune secolul lui *Ioan cel Cumplit* și răsare *secolul lui Mihai cel Viteaz ;* două sărbători române atît de înrudite, încît istoricii cei vechi, cari descriseră pe una din ele, credeau de datorie a descrie tot ei și pe cealaltă geamănă [51].

---

stantinopol, wo er bei dem Sultan Murat eine so hohe Gnade sich erworben hatte, dass der walachische und moldauische Voivode wegen seiner grosse Furcht gerieten. Als dieser von der erhabenen Pforte zurueck kam, verliess Peter mit seinem Sohn die Moldau..."

[49] *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 257.

[50] Soranzo, *Ottomanus sive de Imperio Turcico*, reprodus în Conring, *De bello contra Turcas gerendo libri varii* (Helmestadi, 1664, in-4), p. 127 : „Petrus Moldaviae Vaivoda, qui anno 1594 in montibus Rhaeticis prope Balzanum mortuus est, cum Romam ad osculandos Beato Pontifici pedes, quamvie religione Graeca imbutus, veniret ; de quo ego mandatu ejus, apud Pontificem egeram".

[51] Paprocki scrie despre Mihai în *Ogród Krolewski* (Praga, 1599, in-f). — Gorecki în cartea perdută, cunoscută numai după titlul *Historia de bello Hungarico-Valachico 1598*, și despre care vorbește Wiszniewski, *Historya literatury polskiej* (Kraków, 1851, in-8), t. 8, p. 71.

EPILOG

Aşa, drumaşul serei, în cîmp vrînd să se culce,
E fericit cînd pleacă p-o floare fruntea sa...
BOLINTINEANU

§ 1. — Pînă acum Ioan Vodă jucă un rol secundar în analele române şi forma o lipsă în istoria universală.

§ 2. — Nu vorbim nemic despre periodul cel aventuros al vieţei sale, sau de tot necunoscut, ori în totul desfigurat la Engel, Wolf, Şincai, Photinos, Vaillant, Laurian şi la toţi ceilalţi, cîţi crezură de ajuns o pagină sau două pentru a cuprinde un om pe care nu-l putuse cuprinde o ţară ; ne vom pironi toată atenţiunea noastră asupra altor elemente, prin cari persoana individuală a lui Ioan Vodă se contopeşte cu persoana cea colectivă a României şi atinge colosul umanităţii.

§ 3. — Ca domn, el fu judecat pînă astăzi numai de pre înveninatele spuse ale vrăjmaşilor săi : ciocoi, farisei şi străini.

Astfel marele Iulian Apostatul, unul din cei mai sublimi împăraţi ai Romei deja căzute, zăcea osîndit fără rezervă în cursul secolilor, pînă ce, în fine, tre-

buia să vină un Bayle şi un Voltaire pentru ca să întoarcă Cezarului ceea ce este a lui Cezar.

Astfel, de asemenea, uriaşul Napoleon apare şi mai puţin decît mic în pamfletul lui Victor Hugo ; dar nu Victor Hugo este istoricul lui Napoleon.

§ 4. — Ca ostaş, Ioan Vodă fu micşorat pînă astăzi după viclenele relaţiuni ale polonilor, cînd duşmani neputincioşi, cînd aliaţi perfizi, cari, în ambe cazurile, voiau a-i răpi, sau toată gloria, sau partea-i cea mai frumoasă, împăunîndu-se ei înşişi cu mizerabilul plagiat de pene strălucite.

Această soartă o avură, vai ! toţi eroii României. Maghiarii oare nu-şi atribuiau ei loru-şi, în faţa nedomeritei Europe, cele mai falnice şi mai legitime victorii ale lui Mircea, Ţepeş, Ştefan şi Mihai ?

§ 5. — Numai un democrat poate înţelege domnia lui Ioan Vodă, a cărui toată administraţiunea fuse ca o luminoasă presimţire a cuvintelor lui Saint-Simon :

„Nu lăsaţi ca cei săraci, despoiîndu-se de puţinul ce au, să mai adaugă la prisosul celor avuţi :

Nu lăsaţi ca hoţii cei de frunte să fie puşi judecători peste greşelele cele mici ;

Nu lăsaţi ca neştiinţa, superstiţiunea, lenea şi desfrînarea, născute pe puful saloanelor, să calce în picioare capacitatea şi moralitatea, ieşite din întunericul unui bordei..."

§ 6. — Numai un soldat poate înţelege războaiele lui Ioan Vodă, cari se povesteau pînă acum ca un lung „înşiră-te-mărgărite" fără plan şi fără succesiune ; dar în cari arta militară descopere cu uimire o prodigioasă diversitate de mijloace, cîrmuită de o minunată unitate de direcţiune.

§ 7. — Ce e dreptul, ca domn, Ioan Vodă se arătă cîteodată prea crud ; dar Mircea, Ştefan, Mihai, fost-au ei oare mai blînzi ? dar secolul al şaseprezecelea întreg nu fu el oare unul din secolii cei mai încruntaţi în toate ţările lumii, în Spania, în Francia, în

Anglia ? dar pînă şi capii bisericilor, pînă şi predicatorii păcii evangelice, pînă şi Luther şi papa Piu V, nu strigau ei oare atunci cu furie : „Tăiaţi ! tăiaţi ! tăiaţi mereu !".

§ 8. — Ce e dreptul, ca ostaş, Ioan Vodă, după ce făcuse miracole, căzu ; dar nu uitaţi cuvintele lui Frederic : „Nici un geniu militar nu poate ţine contra trădării" ; dar nu uitaţi moartea lui Cezar, Enric IV, Gustav-Adolf, şi chiar pe a lui Mihai ; dar nu uitaţi Waterloo !...

Nu totdauna succesul este ceea ce distinge pe oamenii cei mari ; căci adesea sînt foarte mari tocmai nenorociţii, cari mor semănînd, pentru ca mediocra posteritate să aibă fericirea de a culege mai tîrziu rodul cel ce se coace cu greu.

§ 9. — Mircea domnise aproape 40 de ani ;

Ştefan — de asemenea ;

Mihai tot încă — cu bine, cu rău — îşi trăgănă pînă la 9 ani eroica-i domnie...

Mircea, Ştefan, Mihai, avînd puternici duşmani, avură însă şi puternici amici, regi şi împăraţi.

Dar căutaţi cu lumînarea, ca Diogen, nu numai în România, ci căutaţi în toată istoria universală, un singur principe, carele cu mai puţine mijloace să fi executat în pace şi în război, ca domn şi ca ostaş, într-un interval de douăzeci şi opt de luni, nişte lucruri mai gigantice decît reformele administrative şi bătăliile lui Ioan Vodă !

§ 10. — Fiecare fact istoric este o învăţătură, adresată la un moment oarecare ce se va ivi cîndva în viitor, precum în poezia lui Heine cedrul Livanului se gîndeşte la depărtatul brad din codrii Scandinaviei.

Zilele noastre mi se par a fi anume oara care răspunde la vechea lecţiune a lui Ioan Vodă : sîntem slabi şi dezorganizaţi, nu avem amici, duşmanii ne împresoară, ne ameninţă, ne năbuşesc din toate părţile.

Dar trebuie oare să desperăm... ? Lipsească un pârcălab Ieremia Golia, lipsească nişte vornici Bilăe şi Murgu, lipsească un hatman Slăvilă, lipsească negrul stol de lacomi vînzători ; şi atunci, sub un alt Ioan Vodă, ne vor ajunge doi ani, numai doi ani, fraţilor români ! pentru a răsădi în scumpa noastră ţărişoară un paradis, păzit la hotarele sale de mii de îngeri cu săbii înflăcărate.

§ 11. — *Pentru cine vrea, în puţin timp şi din nemica se fac multe şi mari.*

NOTE

I

ORIGINEA LUI IOAN VODĂ

Engel zice: „Wer war dieser Ivonia ? Er selbst gab sich fuer einen mit einer Beyschlaeferin erzeugten Son des Voivoden Stephan, aus. Nach einer in Pohlen verbreiteten Sage aber war er ein gebohrner Grosspohle aus Masovien. Der Mold. Geschichtschreiber Ureke heiss ihn einen Armenier. Fredro hat das Geruecht, dass er aus Reussen gebuertig gewesen."

Aici sînt adunate toate opiniunile despre originea lui Ioan Vodă, și anume: 1) fu bastard al unui Ștefan Vodă; 2) fu polon din Masovia; 3) fu polon din Galiția; 4) fu armean.

Să analizăm cîteșipatru părerile.

Toate fîntînele, Forgacs, Gorecki, Lasicki, Paprocki, De Thou, Bielski, Isthuanfi, Urechia etc. recunosc cum că moldovenii își aduseră domn pe Ioan Vodă din cauză că predecesorul său, Bogdan, iubea pe poloni, pe cari ai noștri deloc nu-i puteau suferi.

Apoi este oare vreo umbră de probabilitate că alungînd pe un polonofil, moldovenii să fi chemat și îmbrățișat pe un altul chiar polon ?

Să vedem însă de unde își are începutul această absurdă afirmațiune.

1. Despre polono-masovismul lui Ioan Vodă:

Tot, dar tot ce s-a spus în această privință decurge din următoarele cuvinte ale lui Gorecki, care însuși recunoaște

că nu crede în ceea ce relatează : „Erat Ivonia, quem quidam Polonum fuisse in Masovia natum dicunt, stirpis Valachicae...", ceea ce înseamnează : „Ion, pe care unii îl fac polon născut în Masovia, era de neam moldovenesc".

Slabă temelie pentru a poloniza pe eroul nostru ! Dar de unde derivă ea oare, așa cum este ? Izvorul îl găsim în Lasicki, care zice că în 1561 Ioan Vodă se afla la Lublin, pe lîngă magnatul Ioan Firlei. Orașul Lublin fiind în Masovia, iată de unde se născoci ridicola poveste de masovismul lui Ioan Vodă, ca și cînd ar fi turc cine petrece la Constantinopole sau neamț în Viena.

2. Despre polono-galițismul lui Ioan Vodă :

De aceasta vorbește numai Fredro, înțelegînd rău un pasagiu din Bielski, unde cronicarul polon numește Pocuția *patrimoniu,* iar nu *patrie,* al lui Ioan Vodă : Pocuția fiind o parte din Galiția, iată de unde se născoci și acea a doua ridicolă poveste, despre originea cea galițiană.

Ambele aceste fabule se păreau unora cu atît mai de crezut, că Ioan Vodă vorbea polonește ca un polon ; dar el vorbea și turcește ca un turc...

Deci, originea polonă, fie masoviană, fie galițiană, a principelui nostru este o imposibilitate pe de o parte și un *quiproquo* pe de altă parte : nește asemeni fantazii nu merită a figura în istorie ; și cu toate astea le îmbrățișară Miron Costin, Wolf, Șincai. Palauzov și alții.

Rămîn celelalte două aserțiuni : 1) fu bastard al unui Ștefan Vodă ; 2) fu armean.

Originea moldovenească a lui Ioan Vodă o atestă cronicele turce la Mignot și la Ricaut, Isthuanfi, cronicele cozace, Forgacs, Bullenger, Gorecki etc. ; Lasicki și Loewenklau [1] mai adaugă anume cum că era bastard al unui Ștefan Vodă ; tot așa se intitula el însuși în toate crisoavele sale ; și tot așa îl recunoscură și toți moldovenii, chemîndu-l la domnie, ceea ce este de o greutate covîrșitoare.

Dar al cărui dintre Ștefani să fi fost bastard ? căci de la Ștefan cel Mare pînă la 1564 istoria Moldovei număra patru

[1] *Annales sultanorum Othmanidarum* (Francofurti, 1596, in-f), p. 59.

principi de acest nume ; 1) Ştefan cel Tînăr, fiul lui Bogdan cel Chior ; 2) Ştefan Locustă, fiul unui Alexandru Vodă ; 3) Ştefan fiul lui Petru Rareş ; 4) Ştefan Tomşa.

Care anume din aceştia să fi fost tată lui Ioan Vodă ? Pînă acuma istoricii nu ştiură a se pronunţa asupra acestui punct ; şi eu însumi, sînt patru ani, greşisem într-un articol, scris în răpeziciune şi mai mult din memorie pentru ziarul *Tribuna română*, unde l-am numit bastard al lui Ştefan Rareş.

De curînd avui ocaziunea a descoperi în Arhiva Statului, *Condica Moldovenească* nr. 1015, pag. 132—34, următorul document al monăstirii Golia, din 1573, martie 6, ce-l reproducem textual în transcripţiunea latină :

„Milostiiu bozieiu Ion voevoda, syn Stefana voevodi, gospodar zemli moldavskoi. Oze priidosza pred nami i pred naszimi moldavskimi bolieri Sofiica doczka Iurii, i vnutzi ei Ion Tzogoe i brat ego Alexa, i sestri ich Annuska i Fedia i Nastia dieti Marini, i plemenitzi ich Ilia syn Kobaku tiz vnuk Iurii... i prosili sebe ot nas urik na ich pravoiu otninu i diedninu i daanie sczo bil dal diedu ich Iurii ot dieda naszego Bogdana voevodi na edno miesto ot pustini na Veliki Czuluk sczo sia teper imienuet selo Kobiaczanii ; i privilie sczo imal died ich Iurii za·danie ot Bogdana voevodi na togo viszepisanago sela na imia Kobiaczanii u Velikii Czuluk, on bil zakopal u zemli koli priszli Tatari u zemli s Alexandru voevoda, ta pognil i takmo... my i s naszimi bolieri iskachom i obrietochom s naszimi duszami oze est im prava otnina i diednina... i dadochom im i utverdichom im naszim znamenitom listom, kako da est im i ot nas urik iakoz i prezde s vsem dochodom, im i dieti ich i vnuczatom i pravnuczatom i praszczoriatom i vsemu rodu ich kto sia im izberet naibliznii neporuszeno nicoliz na vieki ; a chotar toe predreczenoe selo na imia Kobaczanii da est ot vsech storon po staromu chotaru pokuda iz vieka ozivali ; a na to est viera gospodstva viszépisanago Ion voevoda syn Stefana voevodi, viera prevozliublenago syna gospodstva-mi Petra Voevodi, viera boiar naszich : viera pana Dumbravy dvornika dolniei zemli, viera pana Pakuraria dvornika gornei zemli, viera pana Kosmi Murgu, viera pana Ion Karaghiuzele i pana Lupe Huru prakalabove chotinskich, viera pana Maxima i pana Romaszka praka-

labove niemetzkih, viera pana Toadera.,. prakalabi romanski, viera pana Gyrli portar suczavski, viera pana Krysti i pana Danczula prakalabi orcheiski, viera pana Malai... viera pana Grigorie spatar, viera pana Iani.., viera pana Buczuma czasznika, viera pana Bilye stolnika, viera pana Nikoari komisa, viera vsech boiar naszich velikich i malich ; a po naszem zivotie Ktobudet gospodar ot dietei naszich ili ot naszego roda il pak... izberet gospodarem naszei moldavstiei zemli, tot bi... naszego daania i potvrezdenia, ale bi dal i ukriepil zaneze... i dali i potvredili... est im prava diednima ; a na bolszii kriepost i potvrezdenie tiem vsem viszepisanim velieli esmi naszemu viernomu i pocztenomu bolierinu panu Ion Golie logofet pisati czto ta viszepisana peczat ot dieda naszego Bogdana voevodi, priviesiti... nasze peczat k semu istinomu listu naszemu. Pisal, Kristia Michaileskul."

Precum vedeți, în acest prețios document Ioan Vodă în două rînduri se numește lămurit „fiu al lui Ștefan Vodă fiul lui Bogdan Vodă", adecă al lui Ștefan cel Tînăr, și, prin urmare, strănepot al lui Ștefan cel Mare.

Cum dară cronicarul Urechia îl numește „armean" ? și nu numai cronicarul Urechia, ci încă și un alt contimpuran, francezul Languet, un diplomat prea bine informat asupra evenimentelor Moldovei ? aceste două mărturii atît de poneroase, cum oare să le împăcăm cu originea cea domnească a lui Ioan Vodă ?

Credem a fi găsit o cheie pentru a descifra cimilitura.

Concubina lui Ștefan cel Tînăr, care dede naștere bastardă eroului nostru, mai avu un bărbat legitim, cu care făcu alți doi fii : Potcoavă și Alexandru, frați buni între ei, dar pe cari istoricii de atunci, Bielski, Paszkowski etc. îi numesc numai frați de mumă sau uterini — *bracia przyrodzoni* — cu Ioan Vodă.

În poezia națională cozacă, unul și cel mai celebru din acei doi frați, viteazul Potcoavă, e numit Serpega : nume neslavon, netătăresc și neromân, ci pur armenesc[2], în care e mai cu seamă caracteristic finalul gutural *eg* sau *ag* pre-

---

[2] Eugène Boré ap. Barancz, *Zywoty slawnych Ormian w Polsce* (Lwów, 1856, in-8), p. 410.

cum este în cele mai multe numiri armene : Kakeg, Armenag. Arpeg, Havanag, Vashdag, Haigag, Ampeg, Arhneg, Korhneg, Endsag, Kelag, Pazug, Huseg, Farnag, Gornhag, Nerseh, Zareh, Sanadrug, Sahag, Vasag, etc. Asemenea numi le poți vedea la tot pasul în istoria armenească a lui *Serpos*[3], al cărui însuși numele ne dovedește și mai limpede decît toate armenismul familie *Serpega*.

Deci, e clar și decisiv cum că muma lui Ioan Vodă fu armeancă.

Recitește acuma, drept verificațiune, cele zise asupra fizionomiei acestui principe, și mai studiază și însuși portretul său ; căci în istorie se cere, mai pe sus de toate, o armonie de probe.

II

IOAN VODĂ ÎN LUBLIN

În Lasicki întîmpinăm următoarea frază : „Ivonia... anno salutiferi partus 1561, rege Sigismundo Augusto comitia Lublini agente, Iohannis Firlei... minister fuit".

D. Papiu traduce așa : „Ioan... pe la anul mîntuirii 1561, cînd regele Sigismund August celebra comițiile în Lublin, era *servitorul* lui Ioan Firlei..."

Astfel pentru d. Papiu, a fi *„minister"* e a fi „servitor" ; de asemenea îl tradusese și Engel prin *„Diener"*.

Dar oare puternicul Laski și, mai ales, ilustrul principe Constantin Ostrogski, „le plus riche et plus puisant Prince du Royaume" [4] ; oare ei, floarea Poloniei, să fi putut deveni amici personali cu o fostă slugă polonă ?

Dar oare Bogdan Vodă, gonit din Moldova, n-ar fi mustrat pe fericitul său rival de a fi fost ciocoi mai-nainte de a pretinde la domnie ?

E prea vederat cum că *minister* al lui Lasicki nu e nici *servitor* al d-lui Papiu, nici *Diener* al lui Engel, cari amîndoi

[3] *Compendio storico sopra la nazione Armena* (Venezia, 1786, in-8).

[4] Du Fossé. *Trésor politique reveu et augmenté* (Paris, 1611, in-8, p. 181).

nu aprofundară organizaţiunea curţilor boiereşti polone din secolul XVI.

Fiecare din acele curţi se compunea din juni din familiile cele mai nobile, dar cari sau căzuseră în sărăcie, ori căutau preţiosul sprijin al unui patron cu multă influenţă, şi care se întîmpla uneori ca el însuşi să-şi fi început cariera în acelaşi mod. Ei erau „clienţi, nu *servitori,* nu *„Diener“*...

Asupra acestei remarcabile instituţiuni naţionale polonul Golembiowski scrise un volum întreg [5], fără care cu greu s-ar putea înţelege cum se cade poziţiunea lui Ioan Vodă faţă cu magnatul Firlei.

III

IOAN VODĂ ÎN 1564—1565

Pînă acum se ştia numai atîta cum că Ioan Vodă trecu din Polonia în Turcia şi de aci la insula Rodos ; despre trecerea din Polonia în Turcia vorbesc mai toţi autorii, despre trecerea la insula Rodos numai cronicarul Urechia.

Actele diplomatice ale ambasadei franceze în Constantinopole, publicate din manuscripte oficiale de către Charrière, aruncă o nouă lumină asupra acestei faze din viaţa lui Ioan Vodă : extragem toate pasagele relative la cestiune.

1. La 29 iuliu 1564 agentul Petremol scrie din Constantinopole : „Il court aussy un bruict, de par deça, que le frère de Tumpcha, celuy qui avoit occupé la Moldavie l'année passée, estoit en armes avec sept ou huit mil hommes, sous la faveur, aide et protection de Maximilian, roy des Romains, pour entrer en ladicte Moldavie et vanger la mort de son frère...“

2. La 23 ianuariu 1565 el scrie iarăşi : „Les Moldaves se plaignent dudit empereur (Maximilian), disant que le frère d'un certain Dimitrasco, qui fut l'année passée executé en ceste ville, est en armes soubz sa faveur et protection pour assaillir et occuper la Moldavie, et en déchasser Alexandre,

---

[5] *Domy i dwory* (Warszawa, 1830, în-8).

que le Grand-Seigneur y a constitué après la fuitte et mort de Tumpcha..“

3. O altă scrisoare din 7 aprile 1565 : „Le chaoux qui a apporté les nouvelles de Bude a amene avec soy le frère du Despot qui régnoit en Moldavie, lequel s'est retiré et fuy de l'armée de Maximilian, et le bassa l'avant cogneu luy a faict beaucoup de faveur, en attendant qu'il face entendre son affaire au Grand-Seigneur...“

4. În fine, scrisoarea din 23 mai 1565 : „le frère du Despot s'estoit retiré vers le Grand-Seigneur, lequel Sa Haultesse à envoyé en gardes à Rhodes avec douze aspres, monnoie de ce pays, de paye par jour, qui sont dix ou onze sols de France ; où au contraire le pauvre homme pensoit à son arrivée que le Grand-Seigneur le deust faire tout d'or, et qui le deust remettre en la Moldavie et en déchasser Alexandre..“

E vederat că, în cîteşipatru epistolele, Petremol vorbeşte de unul şi acelaşi personagiu, deși dentîi îl numește frate cu Tomşa, de aci frate cu cneazul Dimitrie Wiszniewiecki, apoi frate cu Despota.

Tomşa fu moldovean, Wiszniewiecki — polon. Despota — serb ; Tomşa ucisese pe Despota și trimise pe Wiszniewiecki la peire la Constantinopole... vă puteți dară închipui galimatia genealogică în care cade diplomatul francez, făcînd pe un cineva frate cu trei personage atît de diferite !

Cum că vorba e anume despre Ioan Vodă o probează :

1. Cronologia, pe baza cării reconstituim următoarea armonioasă serie de evenimente : în 1561 Ioan Vodă petrece în Masovia ; în 1562 trece în Crîm ; în 1563 se întoarce în Polonia ; în 1564 apare în Austria ; în 1565 fuge la Constantinopole și se trimite surgun la Rodos.

2. Împregiurarea exiliului la Rodos, despre care vorbeşte în unire Petremol şi Urechia, şi care, sub anii în cestiune, nu se poate aplica fără numai cătră Ioan Vodă, de vreme ce turcii, din politică, nu surguneau niciodată doi principi moldoveni, prin urmare rivali, în aceeași localitate.

3. Despota nu avu nici un frate, precum mărturisește el însuși în genealogia sa, publicată de Sommer ; Wiszniewiecki nu avu nici un frate, precum arată Niesiecki ; Tomşa să fi

avut vreun frate, ar fi fugit dempreună cu el în Polonia denaintea lui Alexandru Lăpușneanul, ceea ce nu fu.

E remarcabil că fiul cel legitim al lui Ioan Vodă, Petru, pe care Urechia îl pune la anul 1593 sub numele de Petru Cozacul, și despre care Heidenstein zice sub același an : „Sub hoc tempus fictum aliquem Palatinum Valachiae, qui se Ivoniae posteritatem esse praedicabat, sub patrocinium Cosaci receperant... quem Mariemburgum carceri perpetuo adjudicat Rex." Iar tot așa se exprimă și Ioachim Bielski [6], amîndoi contimpurani ; e remarcabil că *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* îl face pe acel Petru fiu al lui Despota, întocmai precum pe Ioan Vodă Petremol îl făcea frate cu Despota : atît de confuze sînt, în genere, noțiunile autorilor asupra genealogiei principilor români !

IV

CĂTRA CAPITOLUL I § 12

Photinos zice : „Istoricul Guagnini la cronologia Poloniei, cartea XXI, spune că el (Ioan Vodă) e de viță polonă, și că ar fi fost chiar în serviciul voivodului Cracoviei. Cunoscător de mai multe limbi, s-a dus pe lîngă ambasadorul Poloniei ca dragoman la Constantinopole. Acolo petrecînd mai mult timp, a intrat cu încetul în dragostea oamenilor influinți și a ajuns să se facă mare dragoman al Porții otomane ; dar fiind intrigant și amestecîndu-se în trebile Moldovei, l-a exilat la insula Rodos..." [7]

Toate aceste sînt un șir de neadevăruri :

1. Noi cunoaștem toate scrierile lui Guagnini, și nu numai n-am descoperit în ele ceva analog, dar chiar o mărturie opusă, și anume : „Tot ce vorbesc despre Ioan Vodă — zice Guagnini — am prescurtat din alte cronice, căci eu însumi mă aflam atunci departe de la hotarele Moldovei, tocmai la granița Moscoviei, servind în curs de 18 ani în garnizoana de la Witebsk." [8]

---

[6] *Dalszy ciag kroniki polskiej* (Warszawa, 1851, in-8), p. 146.
[7] Trad. lui Sion, t. 3, p. 55.
[8] Ap. Paszkowski, t. 1, p. 189.

2. Toţi dragomanii cei mari ai Porţii otomane dintre anii 1560—1572 sînt cunoscuţi din Hammer ; încît despre Ioan Vodă, noi nu găsim acolo, iar aiurea şi mai puţin, nici cea mai mică aluziune.

De unde dară să fie aceste curiozităţi d-ale lui Photinos ?

Ştim numai atîta cum că ele nu sînt din Guagnini.

La Cantemir ne întîmpină ceva şi mai curios : el confundă pe Ioan Vodă cu Despota, reproducînd, în loc de a corege, un pasagiu din *Turco-Graecia* lui Crusius, precum am arătat într-o altă scriere a noastră.[9]

Nu este nici o îndoială cum că Ioan Vodă ştiuse mai multe limbi : crescut între armeni, el vorbea turceşte şi poate tătăreşte ; în Polonia învăţase poloneşte şi, petrecind cu aristocraţi ca Firlei, Laski, Ostrogski, desigur că nu era străin nici limbii latine... dar cu toate astea n-a fost niciodată nici mare dragoman al Porţii otomane, precum vrea Photinos, nici elev al lui Lascaris, precum pretinde Crusius şi Cantemir.

Aşadară, fideli sistemei noastre, noi ne-am ferit de orice incertitudine, mulţumindu-ne a invoca numai factul cel mai presus de bănuială : cum că eroul nostru se ocupase în Constantinopole cu neguţitoria petrelor scumpe şi deveni mahometan.

Se prea poate să mai fi avut şi vreo funcţiune publică ; dar nu ştim.

V

UN DOCUMENT IMPORTANT

Între documentele monastirii Golia din Iaşi se află în original următorul crisov, care fu reprodus şi în *Zapiski Odesskago Obsczestva Istorii i Drevnostei,* dar cu cîteva greşeli neiertate, precum de pildă „10 mai“ în loc de „10 martie“ etc., şi care e cuprins într-o copie ceva mai exactă în *Condica moldovenească* nr. 1015 din Arhiva Statului.

---

[9] *Analise literarie esterne* (Bucureşti, 1864, in-16).

„Milostiiu boziiu Ion voevoda syn Stefana voevodi, gospodar zemli moldavskoi. Oze tot istinni nasz viernii i pocztenii boliarin pan Ion Golia velikii logofet i sluga nasz viernii Eremiia prakalab i zena ego Tudora, dali i potvredili esmy im ot nas u naszei zemli moldavskoi dvie miesta ot pustini, edin na Dnistru gdie sia imenuet Oxentiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto za czetiri mlini ot toe strani Nistra u pototzi ustie Ichorlikul, gdie upadaet u Nestru, a drugoe miesto na konetz pesczeram povisze Starago Orchiia gdie upadaet doroga Starago Orchiia u Revtia u brud povisze Kiszinevie pod stienku po toe strani Revtia ot k Nestru i s dva mlini u Revtia ; iako da usadiat sobi tamo dvie sela, poczto oni sobi kupili ot samomu gospodstvu-mi, i dali nam osem koni dobri i czetiristia zlat tatarskych piniazi gotovich u nasz vistiar ; i dadochom im i utverdichom s sim naszim znamenitom listom, kako da est im ot nas urik i otninu i vikuplenie s vsem dochodom, im i dietem ich i unuczatom i preunuczatom ich i prasczoriatom i vsemu rodu ich, kto sia im izberet naibliznii neporuszeno nikolize na vieky ; a chotar tiem viszepisannim dvom miestovom ot pustini na imia Oxentiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto za czetiri mlini ot toe stranu Nestru u ustie Ichorliku gdie upadaet u Nestru i drugoe miesto na konetz pesczeram povisze Starago Orcheia, gdie upadaet doroga Starago Orgheia u Revtia u brud povisze Kiszinevie pod stienku po toe strani Revtia, da est k Nestru abi sia dosiagal chotar obom miestom, i da est eliko mozet ozivati dvie sela dosit. A na to est viera naszego gospodstva viszepisanago Ion voevoda syn Stefana voivodi, i viera prevosliublennago syna gospodstva mi Petra voevodi, i viera vsech boiar naszich moldavskich : viera pana Kozmi Murgu, viera pana Lupe Huru prakalab chotinski, viera pana Toadera prakalab nemetzki, viera pana Ion Karaghiuze prakalab novogradskii, viera pana Eremiia portara suczavskago, viera pana Danczula prakalab orcheiskii, viera pana Malai Petru postelnik, viera pana Gligorie spatar, viera pana Iani vistiarnik, viera pana Buczuma czasnik, viera pana Bilyi stolnik, viera pana Nekoara komis, i

viera vsech boiar naszich moldavskich velikich i malich ; a po naszem zivotie... budet... ot naszego rodu ili pak bud kogo Bog izberet gospodar biti naszei moldavstiei zemli, tot bi im neporuszil etc. *(blăstem ordinar)* pisal Kristia Michaileskul u Iasoch v lieto 7082 miesitza mart 10 den. Ia Ion voevoda i syn nasz Petru".

Acest document, dat deja după declararea războiului și numai cu două săptămîni mai-nainte de începerea primelor ostilități, limpezește următoarele interesante cestiuni din istoria lui Ioan Vodă :

1. Trădătorul pârcălab Ieremia, cunoscut pînă acum numai sub porecla locală de Cernăuțeanul, era frate mai mic al marelui logofăt Ioan Golia, și, prin urmare, cată să-l numim după familia sa proprie Ieremia Golia, iar nu Cernăuțeanul, după numele districtului în care se pare că acest neam se conservă pînă astăzi printre moșneni. Această descoperire ne conduce la o altă, și anume, că Ioan Vodă fu binefăcător nu numai pentru Ieremia, ci și pentru fratele acestuia, pe care, numindu-l mare-logofăt, îl înălță la prima demnitate a țării și de către care de asemenea fu trădat mai apoi în favoarea lui Petru cel Șchiop.

2. În ajunul luptei cu turcii, țara declară pe fiul lui Ioan Vodă nu numai erede, ci chiar putem zice colegă al tronului ; „Eu Ioan Vodă și fiul nostru Petru", ceea ce nu ne întîmpină niciodată în crisoavele altor domni, și nici chiar în acele anterioare ale lui însuși Ioan Vodă, în cari toate numele fiului domnesc figurează numai între „marturi" mai sus de nomenclatura boierilor.

3. În fine, acest document ne mai arată compozițiunea consiliului domnesc în momentul decisiv...

VI

PORTRETUL LUI IOAN VODA

Primul portret cunoscut al lui Ioan Vodă este acela ce l-am descoperit și cumpărat noi la 1862 drept 25 fiorini în Lemberg, la buchinistul Igel senior, printre mai multe alte

cartoane vechi ; căci imaginea de pe moneta cea de aramă a acestui principe fiind prea ştearsă pe toate exemplarele publicate pînă acum, se suplenea prin pura fantazie a editorilor, precum probează chiar diferinţa dintre facsimile cel executat de Săulescu şi acel scos de d. Papiu, între cari amîndouă nu există nici o asemănare.

Portretul lui Ioan Vodă e colorat *guaccio* pe o foaie de pergamenă în lungime de 15 şi în lăţime de 11 centimetri ; hainele şi penele cuşmei sînt albastre, mantaua roşie. După opiniunea cunoscutului nostru pictor d. C. Stăncescu, căruia i-l supusesem spre examinare, ar fi o copie făcută pe la 1800 de pe un original după natură. Cum că e o copie de pe la 1800, dovadă este că culoarea cea albastră a penelor şi a hainei, precum şi culoarea cea albă a cacomului, nu îngălbeniră deloc, ceea ce nu putea să nu se întîmple cu o copie mai veche. Cum că e de pe un original după natură, dovadă este caracteristica figurei, în care lipseşte orice preocupaţiune artistică.

Dar acest portret să fie el oare, în adevăr, nu al altuia, ci anume al lui Ioan Vodă ? Răspundem prin următoarele argumente : 1) Inscripţiunea : *Io. V.* făcută la margini cu litere de aur, şi care se citeşte : *Ioannes Vaivoda ;* 2) Costumul care e tocmai din acea epocă, fiind în mare parte identic cu al lui Alexandru Lăpuşneanul pe portretul cel conservat la monastirea Slatina ; 3) Pasagele din Gorecki şi din Paprocki despre expresiunea fizionomiei şi mai ales a ochilor lui Ioan Vodă ; 4) Tipul armenesc al nasului şi al frunţii...

Poza principelui, la prima vedere, se pare a fi cam curioasă, umărul drept fiind rădicat prea sus ; dar această acuzaţiune va dispare dindată ce, în loc de simplul bust, veţi imagina o statură întreagă, făcută *în trei cuarturi* şi cu *piciorul drept înainte,* adecă în *atitudinea unui om ce scoate sabia pentru a merge la atac.* Astfel eu unul sînt bine încredinţat cum că acest portret nu este decît o copie pînă la brîu de pe un original în toată statura ; căci altfel nu e chip a înţelege cum portretistul ar fi adoptat pentru un bust

o asemenea poză. Tot pe această bază, noi cutezarăm a presupune că Ioan Vodă este reprezentat aci tocmai în momentul ultimului atac din bătălia de la Cahul ; de vreme ce în nici una din celelalte bătălii ale sale el nu se știe să fi făcut un atac pedestru în persoană.

Unde să fie astăzi originalul, dacă mai este undeva ? de către cine fu executat ? cu ce ocaziune ? nu știm, nu știm, nu știm. Tot ce putem presupune se reduce la împregiurarea măritișului văduvei lui Ioan Vodă cu polonul Cristof Strus. Oare nu cumva din această familie va fi provenit primitivul portret ? Dar neamul Strus e stins deja de doi secoli.

VII

ISTORIA MILITARĂ A LUI IOAN VODĂ DE PAPROCKI

Paprocki se născu în 1543, dintr-o familie polonă nobilă din Masovia. Își făcu studiile în Academia Cracoviană. În 1573 vizită Moldova și cunoscu în persoană pe Ioan Vodă. Din numeroasele sale scrieri, noi cunoaștem în original următoarele : 1. *Cuibul virtuții, din care derivă stematele nobiliare ale gloriosului regat polon ;* 2) *Stemate nobiliare polone, împărțite în 5 cărți ;* 3) *Grădina regală, în care se vorbește de generațiunea împăraților romani, arhiducilor austriaci, regilor poloni* etc. ; 4) *Hatmanul sau despre purtarea războaielor.*

În prima din aceste cărți, publicată în Cracovia numai patru ani după moartea lui Ioan Vodă, Paprocki ne înștiințează cum că scosese deja la lumină un opuscol deosebit, polonește și latinește, asupra războaielor eroului nostru. Astfel, vorbind de lupta lui Ioan Vodă cu polonii la 1572, el se grăbește a adăoga : „coc tez y Historia przedtym napisana polskim y lacinskim iezykiem powiada.“ Mai departe, menționînd războiul lui Ioan Vodă cu turcii din 1574, zice iarăși : „ia-

koz tez Historia krotko o tym napisana polskim i lacinskim iezykiem opowiada.“ [10] Unde oare să fie acea prețioasă istorioară militară a lui Ioan Vodă ?

Originalul polon dispăru cu desăvîrşire. Edițiunea latină, făcută de doi nobili poloni, Gorecki şi Lasicki, din cari primul traduse şi amplifică cele despre războiul turc din 1574, iar secundul pe acelea privitoare la invaziunea polonă din 1572, fu publicată pentru prima oară la Frankfort în 1578. Traducțiunea germană, tipărită fără arătarea locului în 1576, cuprinde numai istoria anului 1574, dar e foarte prețioasă, fiind literală, cea mai veche, şi, pe lîngă acestea, mai lămurindu-ne numai ea singură cum că originalul polon fu publicat la Cracovia anume în 1575. Această rarisimă edițiune a cunoscut-o cel dîntîi Gebhardi [11] ; apoi Engel o confruntă cu acea latină.

Aşadară, bazîndu-se pe Gorecki, pe Lasicki, pe menționata edițiune germană şi pe celelalte patru scrieri polone ale lui Paprocki, să ne încercăm acum a analiza pe acest autor, pe care predecesorii noştri obicinuiau a-l crede prea orbeşte, luînd toate cuvintele şi toate virgulele sale drept dogme religioase.

Ca introducțiune, să stabilim însă din capul locului următoarele trei criterii, cari ne vor ajuta la tot pasul în ulterioara critică :

1. Paprocki fu polon, adică dintr-o națiune pe care cronicarii noştri, cunoscînd-o de aproape, o numesc totdauna „lăudăroasă“ ;

2. Paprocki îşi vindea pana pe bani : astfel, bunăoară, plătit de guvernul austriac, el muşca cu un fel de turbare pe celebrul Ion Zamojski şi pe alți magnați poloni cîți se păreau a fi contrari Curții de la Viena ; ba încă nu se ruşina de a se şi intitula „Stipendiar cezaro-regal.“ [12] ;

---

[10] *Gniazdo cnoty* (Krakow, 1578, in-f), p. 1238—1239.

[11] *Algemeine Weltgeschichte* (Leipzig, 1782, in-8), t. 35, p. 665, nota.

[12] Maciejowski, ***Pismiennictwo polskie*** (Warszawa, 1851, in-8), t. 1, p. 584.

3. Paprocki nu avea nici o idee de arta militară, precum demonstră, mai bine decît orice, însuși opul său despre „Hatman", în care se mărginește a perifraza pe *Strategicul* lui Onosander, fără a pune de la sine măcar o nuanță proprie.

Era polon, era vîndut, era nemilitar... prin aceste trei defecte personale se explică toate defectele obiective ale monografiei sale despre Ioan Vodă ; dintre cari vom specifica aci numai pe cele principale.

Paprocki zice cum că Ioan Vodă, intrînd în Moldova contra lui Bogdan, ar fi avut cu sine o oaste de 20.000 de turci. Totodată el nu uită a ne spune că sultanul se scuza înaintea guvernului polon cum că nu trimise pe Ioan Vodă pentru a cuceri Moldova, ci simplu numai pentru niște treburi neguțitorești. Între aceste două aserțiuni noi credem a vedea o neiertată contrazicere. Escorta unui comerciant, să fi fost el chiar un Fugger, adică un Rothschild din acel secol, putea ea oare a se rădica pînă la [un] număr de 20.000 de oameni armați ?

Pentru a descoperi adevărul, am putea procede pe calea analogiei. La 1541, trimițînd pe Petru Rareș domn în Moldova, unde domnea atunci Alexandru Cornea, sultanul îi dede, în loc de oaste, o escortă de 200 călăreți, tătari, greci, români...[13] Escorta lui Ioan Vodă, a unui neguțitor, să fi fost ea oare mai numeroasă ? Noi am pus cifra de 4.000, de 5.000... pare-se că am cam exagerat-o noi înșine ; dar orișicum, de la această exagerațiune a noastră e prea departe pînă la 20.000 ai lui Paprocki !

Cu 4 sau 5.000 de adunătură, Ioan Vodă cuprinde Moldova și alungă pe Bogdan în Polonia. Fugarul strînge acolo o oaste polonă și se întoarce în țară pentru a-și redobîndi tronul. Ioan Vodă trimite după ajutor la sangiacul de Akkerman, adună în pripă o oaste moldovenească și silește invaziunea polonă a se retrage cu umiliațiune. Dacă fuga polonofilului Bogdan nu convenea patriotismului lui Paprocki, apoi cu cît mai vîrtos nu-i venea deloc la socoteală

---

[13] *Acta Tomiciana*, ap. Engel, t. 2, p. 184.

rușinea generalului Mielecki, căruia autorul nostru îi dedica cărțile sale și de la care, numindu-l mai-mai un al doilea Alexandru Machedon, primea drept recunoștință... bani ! Deci, pentru a dezvinovăți pe ai săi, Paprocki recurge și aci la obicinuitul său mijloc ce-l întrebuințase deja mai sus : el mărește forțele lui Ioan Vodă pînă la o cifră fabuloasă și micșorează oastea polonă pînă la un minimum comic.

Cîți erau polonii ? Paprocki răspunde : numai 1.300. Cîți erau moldovenii și cei turci ai sangiacului de Akkerman ? Despre numărul turcilor Paprocki tace, dar despre al moldovenilor răspunde în două scrieri, în două feluri : o dată în proză, cum că moldovenii erau peste 60.000 ; a doua oară în versuri, că erau peste 100.000 !

Iată și texturile ce le reproducem ca piese justificative :

1. Din *Gniazdo Cnoty*, pag. 1237-38 : „Za tegoz Krola slawnego za wola y roskazaniem iego, Mikolay Mielecki Woiewoda ziem Podolskich, Nowomieyski y Grodecki Starosta, syn Jana Woiewody Podolskiego y Marszalka koronnego, czlowiek taki w ktorym to wszytko obaczyc mozem, czego Cicero w wielkim Imperatorze potrzebowal, laborem in negotiis, foritudinem in periculis, industriam in agendo, celeritatem in conficiendo, consilium in providendo ; tych zacnych sztuk doznala oyczyzna w tym zacnym Senatorze, pokazala sie w nim scientia rei militaris, virtus, autoritas et foelicitas, do czego okazania, iz mu tu placu, krotkosci folguiac nie dostawa, zaniechac musze na ten czas : ten nie maiac tylko trzynascie seth ludu Rycerskiego, wiachal w ziemie Woloska z Bogdanem z synem Alexandra Woiewody Woloskiego, ktory bedac po oycu Woiewoda Woloskim, byl zegnan od Iwonie przez zdrade Wolochow, z dozwoleniem Cesarza Tureckiego Zelima. Chcac go znowu wsadzic na mieysce iego, then Woiewoda Podolski Roku 1573 *(sic)*, nie spodziewaiac sie tak predkiey gotowosci Iwoniowey, szedl z onym ludem ku Iasom, trafil na lud wielki, gdzie samych Wolochow bylo 60 000, okrom Turkow, Grekow, Serbow, ktore byl z soba Iwonia przywiodl za pierwszym wesciem na to tam Państwo, z ktorymi gdy sie trafil u rzeki Pruta, obaczywszy

wielkosc ludzi, rozumieiac ze im nie mogl zdolac zwoim pocztem, obrocil sie nazad, nie pokazuiac tego nieprzyiacielowi aby sie mial wrocic, kazal szukac brodow w oney rzece iacoby do nich przeprawic sie chcial, W tym poczal lud uwodzic nazad przed ona wielkoscia, ktorzy kiedy postrzegli szli za nimi uczyniwsy postanowienie, co komu za korzysc miala byc z onego obozu, takze z wiezniow Polskich, ale kiedy do thego przyszlo, ze ich chcieli brac wedlug postanowionych mysli swych, iakie szwanki brali a mezny odpor od oney garsci ludzi : o tym ci szerzey *Kronika* powie, coc tez y *Historya* przedtym napisana Polskim y Lacinskim iezykiem powiada, iako wielka szkode w onym ogromnym woysku uczynil ten zacny a pamieci wieczney godny Hetman, lud swoy w cale uwiodl, y tego ocz sie kusil za ona swa dobra sprawa, iuzby byl dokazal, bo iuz byl Turki y Wolochy barzo potrworzyl, kiedy im wodze znaczne zbito, iuz sie pokuszali po kilka razów uciekac. Ale ten zacny Senator y Hetman fortunny, baczac niechec Wolochow przeciwko Bogdanowi, ktorzy ieszcze niedoswiadczywszy srogosci Iwoniowey, nie chcieli przyiac Bogdana, on y na to sie ogladaiac, y widzac Turkow nie malo, ogladaiac sie na przymierze ktore z Tureckim Cesarzem krol Polski mial, zrozumiawszy ze tho byla wola iego aby Iwonia byl Panem tey tam ziemie, uchodził do konca obronna reka az do Zamku Chocimia, na ktorym byl Rotmistrz Polak y maz slawny Marcin Dobrosolowski z Domu Roza, kthory potym onym spracowanym ludziem z Zamku dodal wielkiego ratunku. Gdy sie przeprawiali przez Niestr ku Kamiencu, tak sie srogi y ogromny on poczet zdal nieprzyiacielowi, iz inaczey nie powiedali przed Basza, iedno ze bylo Polakow 40 tysiecy. Sam potym Iwonia, com y uszy swe slyszal, kiedy Andrzeiowi Taranowskiemu, powiedaiac o tey swey trwodze, powiedal dziesiec tysiecy byc onego pocztu Polskiego, te trzynascie set, iesli nie ktorych nad mniey, wiecey nie bylo“.

2. Intr-o scrisoare despre familiile nobile din Podolia şi Galiţia, pe care o cunoaştem numai în extract, Paprocki se adresează către însuşi Mielecki în următorul mod :

Gdy sie o cie sto tysiac Wolochow kusilo
We dnie w noce nad toba zawsze sie wieszaly,
Ktoryches bez swey szkody zbil poczet nie maly.
Wiele zuchwalych Turkow glow swych ostradalo.
Serbow, innych narodow poleglo nie malo
Ani on Hektor Grekom, Hannibal Rzymianom
Nie byl tak nigdy srogi, iako ty poganom.
Tego sie uszy moye dosyc nasluchaly,
Oczy ich twarzy smetnych tez sie napatrzaly.
Iakie ciezkie wzdychania onie s tego mieli,
Ze od twey trochy ludu ten upad cierpieli.
Ktory oni na swoy lup, gdy go obaczyli,
Rozdzielali, naczym sie barzo omylili.
Umyslili oskoczyc iako w polu ptaki,
Tak cie zwali z ludem twym zgola nieboraki.
Alec ono lakomstwo, ona mezna sila,
Umysl im on hardy pretko odmienila.
Co tuszyly z obozu twego zostac pany
To swoy nazad wrocili bardzo oszarpany.[14]

Să căutăm acum adevărul. El se poate deduce din însuşi Paprocki, care, din norocire pentru noi, nu se fereşte de contradicţiuni. Urmărind textul naraţiunii sale în traducerea latină a lui Lasicki, noi nu vedem în ea specificaţi decît numai 6 000 de moldoveni, sub comanda lui Dumbravă. Din documente se ştie că Dumbravă, după descapitarea lui Ionaşcu Zbierea, fu făcut mare vornic al Ţării-de-Jos. Se mai ştie că judeţul Iaşului, asupra căruia veneau polonii, era o parte din Ţara-de-Jos. Prin urmare, Dumbravă comanda nu un detaşament, nu nişte avantposturi, ci toată armata Ţării-de-Jos. Acea armată, comandată de Dumbravă, Paprocki zice, o mai repetăm, că erau 6 000 de oameni. Noi îl credem astă dată şi, crezîndu-l, cată să încheiem cum că numai 6 000 de oameni compunea toată oastea moldovenească, cu

[14] *Panosza, tho iest wyslawienie panow y paniat ziem Ruskich* (Krakow, 1575, in-4). — Vezi Balinski, *Studia historyczne* (Wilno, 1856, in-8), p. 334.

care Ioan Vodă respinse invaziunea polonă. În adevăr, peste doi ani de domnie, în 1574, fiind deja oarecum pregătit, și tot încă Ioan Vodă nu putu aduna în pripă contra invaziunii muntene a lui Petru cel Șchiop decît umai de la 9 pînă la 10 000 de moldoveni : cum dară să fi putut aduna el mai mult de 6 000 la începutul domnirii sale, cînd nu avuse încă timpul nici de a se așeza pe tron ?

Încît privește contingentul sangiacului de Akkerman, apoi el nu putea avea mai mult de 3 000 de oameni, de vreme ce vornicul Dumbravă îl ținea mereu în avantgardă, adecă îi dedea rolul unei treimi din totalitatea armatei.

Deci, toată oastea lui Ioan Vodă, moldoveni și turci, erau 9 000. Puneți 10 000... tot încă pînă la 60 000 în proză și pînă la 100 000 în versuri, distanța e enormă !

Abordăm acum numărul armatei polone, pe care Paprocki o reduce la 1 300 de oameni. Ne ajunge a spune că această cifră se părea ridicolă chiar traducătorului Gorecki, care pune în loc de 1 300 : *„quator milia equitum plus minus“*.

Noi echilibrarăm aceste două cifre, adoptînd numărul mediu de 3 000. Erau 3 000 de „equiți“, adecă nobili ; dar în Polonia fiecare nobil ducea cu sine la război cel puțin cîte o slugă sau două, încît armata întreagă, cu buni cu răi, se putea rădica pînă la 6 000, ba și pînă la 10 000. După chiar mărturisirea lui Paprocki, în textul polon în proză, reprodus mai sus, însuși Ioan Vodă, bazat, desigur, pe raporturile spionilor săi, zicea că polonii erau în total pînă la 10 000. Acesta dară este adevărul.

Tot așa de desnaturată în opul lui Prapocki este toată expedițiunea polonilor în Moldova ; o expedițiune ciudată, despre care maghiarul Forgacs, nu numai contimpuran, nu numai om de stat bine informat, ci încă un istoric de tot imparțial, fiindcă nu era nici polon, nici moldovean, zice atîta : „Parva praelia nequiquam tentavere, multis suorum amissis, praesertim in flumine cum fuga praecipites in undas agerentur.“

Trecem acum la istoria războiului lui Ioan Vodă cu turcii în 1574. Din inamici polonii devenind aliați, Paprocki se

apucă a asigura cum că toate victoriile moldovenilor se operară prin vitejia polonilor.

În bătălia de la Jilişte fură bătuţi muntenii. Paprocki zice că în fruntea avantgardei lui Ioan Vodă, adecă principalul instrument al victoriei, fuse Swierczewski. Muntenii încredinţează că i-a bătut vornicul Dumbravă. Cui să credem ? Nouă ni se pare că cei bătuţi trebuiau să fi cunoscut mai bine decît oricine pe acela care-i bătuse şi pe care apoi, prinzîndu-l, ei îl descapitară tocmai din acea cauză. În Arhiva Statului, *Condica Mss. de la monastirea Vieroşului* p. 102-3, se află înregistrat următorul document din 1575, august 22, emanat de la chiar domnul muntenesc cel învins la Jilişte. Originalul slavon l-am publicat noi în *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 53, încît ne mărginim a reproduce aice numai traducţiunea :

„Cu mila lui D[umne]zeu, Ioan Alexandru, voievod şi domn a toată ţara ungro-română, fiul marelui şi prea bunului Mircea Vodă, nepotul lui Mihnea Vodă ; dă domnia mea această poruncă domnească respectabilului dregător domnesc jupînul Ivaşcu vel-vornic şi cu fiii săi cîţi îi va dărui D[umne]zeu ; ca să-i fie lui grindurile cu toate siliştile şi cu toate bălţile şi cu toate hotarele, cari grinduri fură domneşti şi le hărăzise răposatul Radu Vodă vistierului Radu, tatăl respectabilului dregător domnesc jupîn Ivaşcu vel-vornic, pentru a lui credincioasă şi dreaptă slujbă ; iară apoi în zilele domniei-mele, prilejuindu-ni-se război şi bătălie cu moldovenii, cari veniră asupra capului domniei-mele cu înşelăciunea şi viclenia vornicului Dumbravă, şi fugind apoi acest Dumbravă vornicul în Ţara Ungurească la Bator Iştfan voievodul Ardealului, mers-a atunci respectabilul dregător domnesc jupîn Ivaşcu vel-vornic la Bator Iştfan, şi cu multă bătaie de cap şi cheltuială a scos pe vornicul Dumbravă de l-a adus la domnia-mea legat ca pe un trădător al sultanului şi al domniei-mele ; în aceeaşi călătorie i s-a întîmplat de a da acolo în Transilvania peste Barbu, fiul lui Benga, şi l-a întors la credinţa domniei-mele, fă-

cîndu-ne să-l grațiem și să-i înapoim lui toate satele, proprietățile și țiganii de moștenire ; iară după aceea acel Barbu găsi într-un document al neamului său siliștile și grindurile de mai sus și le dărui, fără nici o violență, înaintea domniei-mele, menționatului dregător domnesc drept răsplată pentru binele ce-l primise de la el cînd îl scosese din țară străină ; deci și noi am dat acest crisov menționatului boier respectabilului dregător domnesc jupîn Ivașcu vel-vornic. ca să-i fie lui, și fiilor săi, și nepoților săi, și strănepoților săi, acele grinduri și siliști cu toate bălțile și cu toate hotarele moșie ohavnică, de nime neatinsă, după deciziunea domniei-mele, care am pus și marturi : jupîn Neagoe vel-logofăt, și jupîn Stan vel-spătar, și jupîn Mitrea vel-vistier, și Brat vel-comis, și Badea vel-stolnic, și Gonțe vel-paharnic, și jupîn Stoica vel-postelnic ; și ispravnic Neagoe vel-logofăt ; și am scris eu Neagoe mic diacon în minunatul oraș București, luna august 22, de la Adam anul curgător 7083."

Deci, Swierczewski fu o nimica toată în bătălia de la Jiliște, în care, ca și în războiul cu polonii din 1572, rolul principal îl jucă viteazul vornic Dumbravă.

Tot favoritului său Swierczewski îi atribuie Paprocki și victoria de lîngă Lopușna. Neadevărul e vederat. Însuși autorul, contrazicîndu-se necontenit, recunoaște că abia în secunda bătălie de la Bender, adică mult mai în urmă după acea de lîngă Lopușna, Ioan Vodă se hotărî pentru prima oară a acorda lui Swierczewski un comandament superior ; ba încă și atunci cu oarecare sfială și într-o pozițiune astfel, încît să fie sub priveghiarea principelui. Mai zice Paprocki că în acea bătălie de lîngă Lopușna, afară de cozaci se mai aflau vro 8 000 de călărași moldoveni, adecă toată trupa hatmanului domnesc. Ei bine ! este oare probabil ca un hatman național să fi primit fără murmur a se supune unui simplu căpitan venetic ? este oare probabil ca însuși Ioan Vodă, atît de popular și atît de diplomat, să fi cugetat măcar a manifesta un asemenea despreț pentru generalii moldoveni în favoarea unor subalterni străini ?... Mai pe scurt, în

bătaia de lîngă Lopușna, ca și în aceea de la Jiliște, Swierczewski se ilustră numai în ochii lui Paprocki.

Pe cînd Ioan Vodă stetea denaintea Benderului, se petrecu un eveniment, despre care istoricul nostru vorbește așa: „Sechshundert Kosaken aus den Fussknechten, die kuene Wagehalse waren, kamen unter die Tuerkische Stad Bialogrod etc." Lectorul se întreabă cu mirare, de unde provin acești 600 de cozaci de cei pedestri, deoarăce cei 1 200 veniți la începutul războiului în ajutorul lui Ioan Vodă erau toți călări, „Ritter" după propria lămurită mărturisire a lui însuși Paprocki. De unde ? Istoricul polon, atît de limbut în alte ocaziuni, lăsă aci o neiertată lacună, care trebuie completată prin următoarele două autorități : 1. În scrisoarea vizirului Mehmed-Socolli, ce am publicat-o din manuscript în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 47, se zice: „Cum ille iniquus et reprobus adiungeret se ad proditionem Iwan nempe Palatinus Moldaviensis, videretque milites Caesaris esse imparatos, impetum in Tehiniensem (provinciam) faciens, agricolasque et pastores in campo trucidans ; statim poloni quoque, viginti quinque caeloces instruentes, et milites imponentes, impetum in Albam-Nester fecerunt, inciderunt et devastaverunt." 2. O cronică cozacă arată anume că în capul acelei marine venite în sprijinul lui Ioan Vodă, pe cînd stetea lîngă Bender, era anume cozacul Pokotilo[15]. Iată ce fel de încărcătură ne întîmpină adesea în prolixa narațiune a prealăudatului Paprocki, care, pentru a merita numele de fîntînă istorică, trebuie mai-nainte distilat picătură cu picătură prin alambicul criticei.

Ceva mai jos, după ce povestise retragerea lui Ioan Vodă de la Bender la Huși, Paprocki zice deodată că, voind a merge acum întru întîmpinarea turcilor cari trecuseră Dunărea, principele lăsă la o parte asediul citadelei de la Bender. Dar el nu mai era lîngă Bender, de vreme ce mai-nainte de trecerea turcilor se retrăsese deja la Huși ! Ș-apoi cum

[15] Maciejowski, *Pamietniki o dziejach Slowian* (Petersburg, 1839, in-8), t. 1, p. 295.

să fi putut el a mai asedia o citadelă orişicare, de vreme ce însuşi Paprocki declară că, ajungînd la Huşi, concediase toată infanteria, iar toată cavaleria o avea trimisă la trecătoarea Dunării ? Şezînd în Huşi, fără infanterie şi fără cavalerie, Ioan Vodă asedia Benderul : ce galimatie ! Cum oare să ne putem orienta pentre asemenea nonsensuri ? D. Laurian, comentînd acest pasagiu, crede că pe cînd Ioan Vodă se odihnea în Huşi, cozacii ei singuri ar fi rămas denaintea citadelei de la Bender[16]. Dar o mie de oameni, milităreşte vorbind, nu e chip a asedia o fortăreaţă ! Aşadară, unicul mod de a descurca adevărul este de a presupune că atunci cînd Ioan Vodă şedea în Huşi, cînd infanteria moldovenească era concediată, cînd cavaleria stătea la Dunăre, susţinută — precum arată cronicele cozace — de flotila lui Pokotilo ; tot atunci cozacii cei călări ai lui Swierczewski vor fi jefuit prejmetele Benderului, ceea ce Paprocki iperboliză sub pomposul nume de asediul citadelei. Aşa cel puţin am priceput-o noi.

Nu mai limpede, ba poate şi mai confuză e descripţiunea bătăliei de la Cahul. Ca şi în privinţa acelei de la Jilişte, Paprocki nu specifică nici măcar numele localităţii, care în ambele cazuri ni-ar rămînea necunoscut, de n-am avea recurs la cîteva fericite documente şi la cronica lui Urechia. Bătălia avu loc în faţa Isakcii — zice Paprocki, adecă neapărat, pe ţărmul oriental al lacului Cahul — deşi o spune nu Paprocki, ci numai carta geografică. Armata moldovenească, zice iarăşi Paprocki, era împărţită în trei corpuri deosebite : cavalerie, infanterie şi cozaci. Dar cine din ei ocupa stînga ? cine dreapta ? cine centrul ? Paprocki nu răspunde la aceste întrebări. Să vedem în ce chip s-ar putea completa o lipsă atît de esenţială, şi — observaţi bine — s-ar putea completa din însuşi Paprocki. El zice că Ioan Vodă se ţinea în persoană cu pedestrimea, însă trecea cîteodată şi la cozaci, dar din neîncredere nu se apropia deloc de cavalerie. Prin urmare, infanteria stetea în centru. Mai apoi Paprocki mai zice, că Ioan

---

[16] *Istoria românilor* (Iaşi, 1853, in-8), t. 3, p. 80.

Vodă, mai-nainte de începerea bătăliei, urcase în două rînduri o înălțime de pe țărmul lacului, adecă la dreapta oștii. Prin urmare, la dreapta se afla cozacii, iar cavaleria la stînga ; căci să fi stătut cavaleria la dreapta, Ioan Vodă, neîncrezîndu-se în ea, n-ar fi urcat acea înălțime. Iată în ce mod o analiză istorică e în stare de a străbate pînă în obscuritatea cea mai profundă. Să cercetăm acum cifra armatei moldovene. Paprocki zice că afară de cei 1.200 de cozaci, toată oastea lui Ioan Vodă era 30.000. Tot el lămurește că pedestrimea era 20.000. Cum dară poate să zică tot el cum că cavalerie să fi fost 13.000 sub comanda părcălabului Ieremia, și mai mulți alți pe cari la finitul bătăliei îi împrăștie sosirea tătarilor ? Cum așa ? Deoarece toată oastea era 30.000 din care infanterie 20 000, apoi e matematicește cert că cavalerie, peste tot, nu putea fi mai mult de 10.000, din cari părcălabul Ieremia, ca unul ce comanda numai prima linie, nu putea avea mai mult de 5.000. E de mirare cum nici unul din istoricii noștri n-a cores o eroare atît de pipăită. Dar lăsînd la o parte celelalte inexactități mărunte din descripțiunea bătăliei de la Cahul, și pe cari le-am îndreptat după putință în însuși textul scrierii noastre, să mai notificăm aci numai pasagiul următor : „Auff der andern seiten wurden sie (die Walachen) auch von Tattern, und dem gantzen Tuerkischen Hauffen uberfallen, den als sie (die Tattern) merckten das inen das Geschuetz nicht schaden mochte, kamen sie alle aus dem Thal herfuer..." De unde veniră acești tătari ? întrebarea este : din față sau din dos ? Sensul literar al narațiunii lui Paprocki îndeamnă a crede că ei făceau parte din însăși armata turcă și, prin urmare, loviră stînga moldovenilor anume din față. Cu toate astea, noi știm din Urechia că, după perderea bătăliei, Ioan Vodă se retrase la satul Roșcanii, ars cu cîteva momente mai nainte de către tătari. A se retrage poate cineva numai îndărăt : prin urmare, pentru ca să fi putut arde Roșcanii, tătarii trebuiau să fi sosit deja în cursul bătăliei lovind stînga moldovenilor anume din dos...

Finim. Paprocki este un izvor neapărat pentru istoria militară a lui Ioan Vodă, încît, dacă noi nu-l reproducem aci întreg, cauza este că l-a retipărit deja, de curînd, nemțește și în ambele traducțiuni latine, neobositul nostru biblioman d. Papiu. Cu toate astea, prețioasă pentru un istoric, opera lui Paprocki nu poate avea nici o valoare pentru un lector ordinar, care niciodată nu va fi în stare a descifra adevărul într-un nămol monstruos de minciuni.

VIII

IONAȘCU ZBIEREA, IOSIF VEVERIȚĂ, LUPE HURU

Grupăm în această notă la un loc cîteva detalii asupra tuturor acestor boieri legați cu istoria lui Ioan Vodă.

1. Urechia zice numai atîta că Ionașcu Zbierea fu descapitat în ziua Paștilor îndată după încoronarea lui Ioan Vodă. Dar cine fu acest Ionașcu Zbierea ? — cronicarul tace. Din documentele lui Bogdan, predecesorul lui Ioan Vodă, înregistrate în număr de trei în *Condica* nr. 1015 din Arhiva Statului, ne încredințăm că acest personagiu ocupase cea mai înaltă demnitate militară în Moldova, ca „mare vornic al Țării-de-Jos". Din documentele lui Ioan Vodă, din aceeași *Condică,* ne încredințăm că îndată după descapitarea lui Zbierea îi succese în demnitate Dumbravă. Se naște întrebarea : Din ce cauză să fi destituit și suplicitat Ioan Vodă pe un aristocrat atît de puternic ? Răspuns, în parte, îl găsim la Forgacs : „Quibus omnibus patratis, Ioannes Regulus Turcarum exercitum dimisit, nobiliores autem praecipuae auctoritatis viros, praesertim Bogdano studiosos, more quodam gentis omnes trucidavit". Așadară Zbierea era un afidat al destronatului Bogdan, încît Ioan Vodă, firește, nu putea să-i lase în mînă cel mai înalt post al țării, pentru care se cerea un om devotat noii stări de lucruri, precum era, bunăoară, Dumbravă. Dar destituțiunea nu era oare

de ajuns ? de ce mai trebuia descapitarea ? Această extremă măsură se explică prin împregiurarea invaziunii polonilor în Moldova. Cu cîteva mii de oameni, Mielecki ar fi cutezat el oare a trece Nistrul, să nu mai fi avut alte speranțe ? Apoi trecînd Nistrul, de ce oare nu merse de-a dreptul asupra Sucevei, ci se pogorî pe Prut în direcțiunea Țării-de-Jos, în care vornicise Zbierea ? E vederat că generalul polon, neștiind încă nimica de descapitarea acestui boier și de înlocuirea lui prin credinciosul Dumbravă, conta pe promisiuni ce i le-ar fi dat fostul mare vornic de a uni armata Țării-de-Jos cu oastea de invaziune...

2. Din documente se vede că Iosif Veveriță fusese dentru-ntîi mare boier la curtea fiilor lui Petru Rareș ; apoi se vîndu lui Alexandru Lăpușneanul, apoi se vîndu lui Despota, apoi trădă și pe acesta în favoarea lui Ștefan Tomșa. Cronica lui Urechia zice că, fugind cu Tomșa la Leopole, el ar fi fost descapitat acolo. Nu e adevărat, sau mai bine, este o greșeală făcută de copistul cronicei, care văzînd fraza : „Tomșa Vodă a trecut la Țara Leșească cu sfetnicii săi, cu Moțoc vornicul și cu Spancioc spatar și cu Veveriță postelnicul“, adause numele lui Veveriță și cu cîteva rînduri mai jos către fraza : „I-a tăiat capul Tomșei, lui Moțoc vornicul și lui Spancioc spatarul“. În adevăr, din acte oficiale, se știe pozitiv că descapitați fură numai Tomșa, Moțoc și Spancioc[17] ; iar următorul document de la regele Sigismund August, înregistrat în *Acte Castrensia Leopolensia,* Ms. în Arhivul din Mănăstirea Bernardinilor în Leopole, t. 334, p. 179—80, probează că Veveriță, scăpînd din Moldova în Polonia, rătăcea acolo în fruntea a niște hoți în curs de mai mulți ani :

„Oblata mandati occasione Valachorum actum in C. inf. L. feria tertia ante festum S. Bartholomej Apostoli proxima Anno Domini MDLXX.

Zygmunth Augusth z Boziy laski Krol Polski etc. Wszytkim w obecz y kazdemu z osobna thak duchownego iako y

[17] Barancz, *Pamietnik dziejow polskih* (Lwow, 1855, in-8), p. 25.

swieczkiego stanu przelozonium Wcevodom Casthellanom Stharosthom Podstarostom Burgrabiom Woytom Bormistrzom Raicom Kniaziom vatamanom y wszytkiego przelozentsva liudziem, takze tez y inem wszytkiem poddanim naszym pod panowaniem y rozkazaniem naszym bendacym wdziecznie y wiernie nam milym laske nasze Krolewska. Wdziecznie y wiernie nam mili. Oznaymuie nam Woiewoda, Woloski przez pisanie y posla swego, ze poddani iego zbiegowie z Woloch mianowicie Malczy, Weweriza y Haran, ktory ieszcze za oyca iego zdradi pod panem swym czynili, iako y terasz walesaiac sie po granicach wegierskich y naszych ziem ukrainnych zamyslaia cos przeciwko panu woiewodzie y zas nieiaki rozruch y niepokoy ziemi iego uczynia, to on wiedzac uczickl sie do nas z prozbami swemi abysmy go od takiego niebezpieczenstwa ochronili, a te zbiegi precz z ziemie naszey wypedzili a niedopuszczali swawolenstwa y zdrady ym przywodzic przeciw panu swemu przezeczonemu woewodzie woloskiemu, czo my widzac byc powinnoscia nasza wedlia przemierza ktory mamy z panem woiewoda y z ziemia iego woloska, rozkazuiemy w. waszym iako poddanim naszym aby w. wasze pilna a bendliwa piecza o tech zbiegach mieli a wywydziawszy o nich z ziemie naszey wypedzic rozkazali, y tak... iakoby pan woiwoda od nich tez ziem naszych zadnego niebezpieczenstwa y trudnosci niemial. A inak pod laska nasza aby niebylo. Roku panskiego... panowania naszego XXXX."

Alungat din Polonia, Veveriță se întoarse în Moldova și scăpă de dizgrația lui Bogdan Vodă, făcîndu-se călugăr.

3. Epistola vizirului Mehmed-Sokolli, vorbind despre moldovenii cei fugiți peste Nistru în urma peirii lui Ioan Vodă, zice : „quam primum autem Ivanum esse captum decollatumque Polonis innotuit, mox ducentis militibus missis, socerum Ivani provissorem Choczimensem, coniugem, thesaurum, bonaque universa, necnon coniuges septem boierorum, viginti septem curribus imponentes, in Poloniam abstulistis". Deci, socrul lui Ioan Vodă fu părcălabul de Hotin, carele scăpă apoi în Polonia. Din documene se vede că, din cei doi păr-

călabi de Hotin la 1574, Ieremia Golia însoțise pe Ioan Vodă în război și peri în bătălia de la Cahul încît numai cellalt părcălab, anume Lupea Huru, rămas în Hotin, putea fi socru al principelui și a fugi peste Nistru.

IX

CRONICARUL URECHIA

Din vederea d-lui Kogălniceanu și a tuturor cîți au scris pînă acum mult-puțin asupra istoriei literaturei noastre, scăpă următorul pasagiu din *Cronicul Vlacho-Moldo-Românesc* al lui Cantemir, t. 1, p. 103 : „Urechia au trăit și au scris pe vremile lui Aron Vodă Tiranul, într-a căruia domnie și sfîrșitul istoriei sale face." Cine oare putea să știe aceasta mai bine decît Cantemir, destul de apropiat prin timp de epoca lui însuși Urechia, de la care nu trecuse atunci nici un secol, și ca domn avînd la dispozițiune manuscriptele cele mai corecte ale cronicei ?

Așadară autorul cronicei fu anume Nistor Urechia, mare logofăt sub Aron Vodă, redevenit numai mare-vornic sub domnii succesivi din familia Movileștilor, precum vezi documentul ce l-am publicat în *Arhiva istorică a României*, t, 1, nr. 28.

E sigur însă că el nu avuse timp de a-și redacta definitiv opera, lăsînd numai niște extracte și notițe împrăștiate, pe cari un altul, mai probabil însuși fiu-său Grigorie Urechia, le va fi redus mai în urmă într-o ordine sistematică. Dovada cea mai bună de redacțiunea cronicei deja după moartea lui Nistor, este următoarea : Sub domnia lui Ștefan cel Mare se narează invaziunea de peste Nistru a hatmanilor cozăcești Loboda și Nalivaico. Cozacii nu existau încă deloc pe cînd trăia Ștefan cel Mare ; dar cu toate astea, precum se știe din Heidenstein, Bielski, Paprocki, din toți istoricii poloni și din toate cronicele cozace, Nalivaico și Lobodă, doi hatmani cozăcești, făcură în adevăr o invaziune în Moldova... în anul

1596. E vederat că redactorul cel posterior, găsind o notiţă fără dată despre acest eveniment, îl atribui pe ghicite timpului lui Ştefan cel Mare.

Cum că Nistor Urechia fusese în junie uricar la Curtea lui Ioan Vodă. am probat-o prin documentul publicat în *Arhiva istorică a României,* t. 1, nr. 164. Această împregiurare dă un preţ special acelui capitol din cronică, unde se povesteşte domnia eroului nostru. Să observăm însă că aice, ca şi în toată opera, textul nu e de mîna lui Nistor, ci completat şi adăugat de către redactorul cel posterior, pe baza cronicei polone a lui Paszkowski. Deci, o adevărată valoare pot avea pentru noi numai acele pasage ce nu le găsim în Paszkowski şi cari, prin urmare, sînt originale ale lui Urechia, precum anume despre insula Rodos, despre Ionaşcu Zbierea, despre satul Roşcanii etc.

X

VINTILĂ VODĂ

Peste cîteva zile după peirea lui Ioan Vodă un celebru diplomat, francez de origine şi petrecător în misiune politică la Viena, scria către un englez următoarea epistolă, necunoscută predecesorilor noştri şi din care se vede, între altele, cît de mult se interesa atunci toată Europa de ceea ce se petrecea pe ţărmii nordici ai Dunării :

„Quoniam vestri multa scribunt de tumultibus nuper excitatis in Moldavia, quorum pleraque sunt falsa, volo tibi indicare, quid de ea re hic habeamus. Credo te antea audivisse quendam Ioannem Armenium fretum auxiliis Turcicis ante biennium occupasse Moldaviam, pulso Vaivoda, qui in ea regnabat. Alexander Vaivoda Transalpinae (quae est altera pars Valachiae) egit Constantinopoli, ut hic Armenius Moldavia pelleretur, et frater ejus Petrus in ipsius locum sufficeretur : quod ubi audivit Armenius, Alexandrum repente invasit, ac profligavit, et Bocurestum ejus regiam occupavit, ibique Vaivodam constituit quemdam Ventilam Pe-

traschk. Verum Turcae collectis postea copiis, controversiam hanc dirimerunt, et miserum Armenium desertum a suis, Constantinopolim captivum abduxerunt, Moldaviae autem praefecerunt Alexandrum quendam, hominem plane senem, qui, ante multos annos ibi regnaverat : jamdudum autem a Turco asservabatur in turri, quae imminet faucibus Ponti Euxini, quam nominant turrim maris Nigri. Dicunt multas naves Germanicas ex ea classe, quam Hispani apud Cantabros instruunt, sive sua voluntate, sive disjectas tempestate appulisse in Angliam, ubi statim fuerunt ita infectae illo vestro aëre haeretico et Hispanis infesto, ut inde in Zelandiam ad Geusios navigaverint. Bene vale et amicos saluta. Viennae dec. die Julii 1574."[18]

Acest document cuprinde dîntîi două detalii prea interesante şi de tot necunoscute de aiurea : 1) că turcii ascundeau oribila peire a lui Ioan Vodă, o cursă contra cuprinsului capitulaţiunii, prin care i se asigurase retragerea la Constantinopole ; 2) că Poarta otomană, pricepînd din experienţă necapacitatea lui Petru cel Şchiop, cît p-aci era să trimită în Moldova alt domn, un bătrîn numit Alexandru, netrecut în cronicele ţării, dar carele domnise în adevăr prin revoltă vro cîteva zile în Moldova tocmai în timpul lui Ştefan cel tînăr, părintelui lui Ioan Vodă, precum arată limpede un document de la Alexandru Lăpuşneanul, din 1560, martie 21, în *Condica* nr. 1015 din Arhiva Statului, p. 122.

Dar partea fără îndoială cea mai importantă din scrisoarea lui Languet este menţiunea luării Bucureştiului şi a instalării lui Vintilă Vodă pe tronul Ţării Româneşti ; două facte de tot omise în Paprocki, Isthuanfi, cronica turcă, Gorecki, şi în toţi ceilalţi, dar înregistrate — lucru foarte semnificativ — în înseşi analele muntene în următorul mod : „Cînd a fost al patrulea an din domnia lui Alexandru Vodă, luînd frate-său Petru domnia la Moldova, fost-a poruncit la Dumbravă vornicul şi la toată boierimea Moldovei ca să vină

[18] Languet, *Epistolae politicae et historicae ad Ph. Sidnaeum, equitem Anglum* (Lugd. Batavorum, 1646, in-16), p. 160—161.

înainte la Focşani. Atuncea Alexandru Vodă încă a ieşit la întîmpinarea lui Petru Vodă frăţine-său de a făcut ospăţ la sat la Săpăţeni ; iar Dumbravă vornicul cu toată curtea Moldovei ei au venit la Petru Vodă să se închine, iar dacă s-au apropiat, ei fără veste au lovit pe Petru Vodă şi pe frate-său Alexandru, gonind pe Petru Vodă pînă la Brăila, iar Alexandru Vodă a fugit la oraş la Floci ; moldovenii încă făcînd această izbîndă s-au întors la margine la Ionaşcu Vodă. D-aci atunci Ionaşcu Vodă a trimis pe Vintilă Vodă, cu mulţi lotri, ca să fie domn în Ţara Românească ; şi a intrat (Ionaşcu Vodă) în cetatea din Bucureşti, şezînd acolo 4 zile. Alexandru Vodă încă a trimis pe o seamă de boieri ai lui cu oaste, anume Dragomir vornicul şi Mitrea comisul şi Bratul paharnicul şi Ion paharnicul, de au lovit pe Vintilă Vodă şi pe acei lotri fără de veste, şi atuncea au perit Vintilă Vodă şi acei lotri toţi ; şi iar a venit Alexandru Vodă în scaun în Bucureşti şi a adus în ţară un bir ce i-au zis oaie seacă..." (Vezi *Magaz. istoric*, t. 4, p. 275).

Epistola lui Languet completează această naraţiune într-un punt esenţial : ea arată, şi o arată numai ea singură, că Vintilă Vodă fu fiul lui Petraşcu cel Bun şi, prin urmare, frate cu Petru Cercel şi cu Mihai cel Viteaz.

XI

O ISTORIE NECUNOSCUTĂ A LUI IOAN VODĂ

Istoricul polon Starowolski, în *Sarmatiae Bellatores*, § LXXI, zice : „...Magnanimo Ivoniae, Valachiae Palatino, cuius res gestas, in vita Sigismundi primi, libro quarto, sufficienter descripsimus." Aşadară, el scrisese o biografie a lui Ioan Vodă, pe care o alătură, ca apendice, la opul său despre regele Sigismund I. În adevăr, există de nume o scriere a lui Starowolski, intitulată : *De Rebus Sigismundi Primi Poloniarum Regis Invictissimi virtute et auspicio, gestis, libri quatuor*, publicată la Cracovia în 1616 in-4 ; aşa o citează Wiszniewski, t. 8, p. 152 ; dar însăşi cartea e atît de rară,

încît eu unul n-am putut-o găsi nici într-una din bibliotecele cele mari din Polonia. Nouă ni se pare că Fredro se bazează anume pe Starowolski în acele pasage, în cari diferește de modul de expozițiune a lui Paprocki.

XII

STRĂMUTAREA CAPITALEI DIN SUCEAVA LA IAȘI

Heidenstein și Strykowski afirmă cum că tronul fu strămutat din Suceava la Iași de către Alexandru Lăpușneanul în 1564, pentru că vechea capitală aducea aminte sumbrului principe uzurpațiunea lui Despota. Heidenstein și Strykowski fură rău informați. Aproape toate crisoavele Lăpușneanului, după 1564 și pînă la 1568, anul morții sale, sînt datate din Suceava. Cum că însuși Ioan Vodă găsi capitala acolo, o mărturisesc lămurit Isthuanfi și Forgacs. Dar lăsînd la o parte toate celelalte, două documente păstrate în original în Arhiva Statului ne permit a defini chiar luna strămutării capitalei din Suceava la Iași. Iată-le :

1. „Ioan voevoda etc. oze dadoch i vratich gospodstvo mi sviatomu naszemu monastiru taslovskomu selo svoe na imia Tatesczii na Solonom Taslovia, czto toe selo pravoe kuplenie bilo Petru voevodi i danie viszereczenoe molbi i nepravedno poruszeno bilo nekako, a gospodstvo mi izobriasztu-mi po istinie, paky pomilovach sviatago chrama v udrezenie vieczno, kako da est s vsem dochodom reporuszeno etc. pis u Soczavi vlato 7080 avg. † Gospodin recze. † Berhiacz logofet uczil. *Iscălitura uricarului :)* † Urekia."

2. „Ioan voevoda etc. dali esmi semu Tziganinu na imia Nicola tretaa czast selo ot Boloteczi, i brod za mlin u Putna, czto on sobi kupil za 120 zlat tatarskich escze pri dni Alexandra voevodi ot Toma i sestra ego Stana i nepot ich Dumitru, koli zaplatil Toma sebie glav, i da est emu i s vsem dochodom, in da sia ne umiszaet pred sim listom naszim, pis u Ias v liato 7081 ok 5. † Sam gospodin. † Golia velikii log. uczil. † Popa pis."

Se știe că anul, numărat de la zidirea lumii, se începea de la septembre. Din cele două documente de mai sus vedem capitala încă în Suceava în luna lui august, anul 7080, și deja strămutată la Iași în octobre anul 7081 : prin urmare, translațiunea se operă în luna lui septembre, pentru a inaugura începutul anului în nouă reședință. În septembre 1572 Iașul devenise capitala Moldovei.

POST-SCRIPTUM

LA A 2-a EDIŢIUNE

În *Istoria românilor*, t. 3, p. 122-123, d. Alexandru Xenopol zice că a utilizat pe al meu *Ioan Vodă cel Cumplit*, culegînd din el „grăunţii de aur ce trebuie să-i speli îndelung din năsipul rîurilor.".

Am cuvintele mele pentru a nu primi o asemenea „spălătoreasă", căci găsesc pe socoteala-i următoarele :

La 1885 d. Xenopol prezintînd la premiu cartea sa *Teoria lui Rösler*, Academia Română mă însărcinase pe mine cu examinarea acelei lucrări, despre care eu m-am şi rostit atunci în următorul mod :

„*Teoria lui Rösler* este o negaţiune pînă la probă contrarie. «Dacă nu-mi demonstraţi continuitatea elementului românesc în Dacia lui Traian — zice Rösler — eu neg această continuitate.»

Bună sau rea, negaţiunea se susţine pe cît timp nu vine cineva s-o dărîme printr-o sistemă de dovezi. Această sistemă trebuie să cuprinză cel puţin una din două :

1. sau noi fîntîne istorice, descoperite în urma lui Rösler ;

2. sau studiul comparativ al limbei române, în care se cuprinde întreaga neîntreruptă istorie a na-

ționalității noastre, începînd de la colonizare și pînă astăzi.

Ei bine, pe de o parte d. Xenopol n-a descoperit contra lui Rösler nici o nouă fîntînă istorică, ci numai sucește pe cele de mult cunoscute, ba încă mai adesea le întrebuințează după citațiunile altora, fără a le fi supus unei proprii critice directe ; pe de altă parte domnia-sa nu e nici o fărîmă de lingvist, și chiar fuge de lingvistică, iar cînd cutează a se apropia de ea — comite erori nemaipomenite.

Iată de ce, rezumîndu-mă în două cuvinte, cartea d-lui Xenopol are puțină valoare științifică ; iar dacă o vom privi numai ca operă literară — e scrisă așa și așa" (Vezi *Analele Academiei Române*, seria II, tom. 7, secțiunea I, pag. 182).

Peste cîțiva ani, la 1893, d-l Xenopol concurează din nou, ba încă de astă dată la premiul cel mai mare, prezintînd Academiei o *Istorie a românilor* în șase tomuri. Raportor nu eram eu, ci d. Vincențiu Babeș, care — competinte cum este în materia istorică și literară — propunea cu căldură încununarea celor șase tacîmuri de păpară tachigrafică. Luînd parte la dezbaterea raportului d-lui Babeș, eu am ținut atunci o lungă cuvîntare, din care *Analele Academiei* (Seria II, tom. 15, p. 249,250) au publicat un fel de scurt rezumat, și în care am arătat că :

1. „Cartea d-lui Xenopol este de o extremă superficialitate" ;

2. „Îi lipsește fondul, cunoștința izvoarelor și critica" ;

3. „Însuși stilul e foarte negles, chiar agramat."

Față cu aprobarea d-lui Vincențiu Babeș și cu dezaprobarea mea, a urmat o cădere la 1893 ca și la 1885.

De aici rezultă că pentru *Ioan Vodă cel Cumplit* se cere o spălătoreasă ceva mai vrednică decît d. Xenopol.

POSTFAȚĂ

Cu prilejul împlinirii unui sfert de veac de la moartea lui Hasdeu, în 1932, cînd evoca „spectrul interior" al eruditului, Pompiliu Constantinescu își îndrepta neșovăitor elogiul spre ceea ce aprecia a fi „dimensional" în structura spirituală a învățatului cu instinct de „creator pe proporții monumentale", exprimîndu-și totodată „nedumerirea acută" — surprinzătoare la un cititor de finețea sa — în fața literatului. Prin ce anume justificabilă o atare decizie, chiar dacă nu singulară, nicicînd cu asemănătoare fermitate exprimată, aflăm de îndată ce, urmărindu-i opera în efectele literare, criticul decretează că ea „se pietrifică" odată cu moartea maestrului. Comparat întîi de toate cu Maiorescu, în general cu scriitorii junimiști ai epocii, Hasdeu îi apare, așa cum ne asigură, „de o inegalitate zdrobitoare" : poet liric, „versificator de abstracții filosofice sau de interminabile pamflete sociale, democrate, desigur, pline de sinceră indignare, dar tot atît lipsite de relief", nuvelist „citibil" încă, deși „în stil convențional și cu perimate condimente licențioase" *(Micuța)*, romancier „fără imaginație și intuiție a realității sau a cuvîntului just" *(Ursita)*, dramaturg cu o „retorică ternă, prozaică" și numeroase „stîngăcii și nodozități formale". Era de așteptat, așadar, ca și mai puțin operă de artă să fie socotită monografia *Ioan-Vodă*

cel Cumplit, unde „dispoziția de roman senzațional a capitolelor, bombasticismul expresiei, vehemența exagerată a contrastelor, de entuziasm și de indignare, acumularea repetițiilor retorice și tonul de insuportabil convențional alcătuiesc mai curînd un model de cum nu trebuie să se scrie o biografie istorică".

Dacă, pentru a se manifesta plenar, sensibilitatea romantică a lui Hasdeu a avut nevoie — se precizează — de „un laborator de fișe", de „praful secular și sacru al arhivelor", ca și de „ariditatea dicționarelor", ea s-a stins — conchide implacabil Pompiliu Constantinescu — în contactul cu „plasma mobilă a vieții". Aceasta întrucît, dincolo de mulțimea datelor istorice și geografice, de „negura" deasă a materialelor folclorice și de „mormanul" faptelor, adică în domeniul liber al fanteziei, creatorul este infinit mai puțin sigur pe sine, trădîndu-și la tot pasul „timorarea" ce demonstrează cum „categoria lui spirituală este de un tragic pitoresc" [1].

Ulterior, în 1937, la publicarea *Începuturilor literare ale lui B.P. Hasdeu* de către E. Dvoicenco și, tot atunci, a ediției critice în două tomuri a *Scrierilor literare, morale și politice,* alcătuită de Mircea Eliade, Pompiliu Constantinescu își nuanțează observațiile, bineînțeles fără să renunțe la radicalismul opiniei. Sesizează în scrierile de tinerețe elaborate în limba rusă, deopotrivă în secvențele jurnalului intim, prefigurări certe ale personalității în devenire a scriitorului și, aproape paradoxal, ceea ce întrezărește „abrupt, risipit și incomplet" în spiritul matur al lui Hasdeu i se pare aici de o „rară organicitate". Relevă astfel „predispoziția reflexivă" a lirismului unui poet a cărui inspirație istorică e unitară în fragmentul de roman *Arbore,* corespunzător viitoarelor *Ursita* și *Ioan-Vodă cel Cumplit.* „Romantic exaltat", Hasdeu e surprins — nu fără oarecare îndreptățire — „simulînd poezia prin retorică" sau practicînd „un retorism pamfletar și satiric" pînă și în monografia amintită, unde „trece de la tonul panegiric

---

[1] *Spectrul interior al lui Hasdeu,* în *Scrieri,* vol. 3, Editura pentru literatură, 1969, p. 118—119.

la revoltă cu toată ușurința simetrică a contrastelor de stil retoric"[1].

Față de asemenea remarci, atent supravegheate în expresia lor critică, reproșurile ce întîmpinau scrierea în momentul apariției, și nu mult după aceea, ni se înfățișează astăzi — tocmai pentru că insuficient argumentate, iar alteori prin uitarea datoriilor urbanității — cu atît mai deplasate. Patosul articolului semnat cu pseudonim de P.P. Carp în *Cugetarea* (octombrie 1865) — nu cu totul imprevizil, știută fiindu-ne dintr-o pagină lovinesciană[2] „antipatia lui integrală, intransigentă, fără distincțiuni", nutrită pentru Hasdeu — va fi întrecut doar de epitetele excesive cu care Miron Pompiliu gratifica lucrarea în 1894, cînd apărea cea de-a doua ei ediție.

Deși în cu totul altă manieră formulate, reticențele lui Iorga nu sînt nici ele mai puțin serioase și, prin urmare, de neluat în considerare. Dacă zugrăvirea vieții lui Ioan-Vodă ca prigonitor al clerului înalt și al boierilor, ca iubitor al țărănimii, era menită să sprijine politica lui Cuza față de episcopi și proprietari, în schimb tonul scrierii era „foarte exagerat și fantasiei i se lasă la fiecare pas frîul liber. Tonul liric, pasagiile extatice, răul gust declamator fac o rea impresie și strică efectul pe care l-ar produce partea sănătoasă din carte și scăpărările dese ale unui spirit viu"[3].

Subliniind filiația cu Bălcescu — recunoscută de autorul însuși — interpretată în sensul „cultului marilor genii", G. Călinescu vede totuși în concepția istorică a lui Hasdeu, expusă în prefață, „una dintre cele mai cuminți". Altfel, documentația primește calificativul de „extraordinară, culeasă din toate literaturile și mai ales din cele slave", talentul constructiv e „învederat", dar „interpretarea faptelor abuzivă și analiza lor dusă la subtilități nebune". Adăugind la toate acestea „încheierile delirante", „adjectivele sforăitoare", „stilul romantic țipător", „deducțiile vădit silite", iar alteori

---

[1] *Ibidem*, p. 134.

[2] Vezi E. Lovinescu : *P. P. Carp, critic literar și literat*, 1942, colecția „Biblioteca pentru toți", p. 10.

[3] *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. III, Vălenii de Munte, 1909, p. 317.

„niște simple prăpăstii", ne putem face o idee oricît de sumară în legătură cu aprecierile de care se învrednicește monografia în paginile celebrei *Istorii a literaturii*[1] din 1941.

Pentru Tudor Vianu în schimb, prestigiul incontestabil al erudiției nu diminuează contribuția învățatului scriitor la dezvoltarea artistică a literaturii, deoarece Hasdeu — afirmă esteticianul — este „cel dintîi în care conștiința artistului n-a încetat niciodată a sprijini pe aceea a savantului". Principiul artei reconstrucției istorice, rezumat astfel în preambulul primei ediții a lui *Ioan-Vodă cel Cumplit* : *„Istoricul este un uvrier și un artist totodată"*, ilustrează rolul deținut de compunerea ordonatoare în „întreguri care să aibă o perspectivă și un colorit" specifice. Dacă perioadele ample, cadențele fastuos-oratorice ale lui Bălcescu sînt de negăsit aici, pagina fiind dominată de alt ritm, ceea ce impresionează în scrierea acestui „impenitent stilist romantic" sînt „exclamația melodramatică", „reflecția generală și patetică", „antitezele fulgerătoare"[2] — fiecare în parte și toate la un loc manifestări firești ale unui temperament exploziv.

Amplul studiu introductiv semnat de I.C. Chițimia în deschiderea ediției din 1942 a monografiei, apărută la Scrisul românesc din Craiova, beneficiază de un vast material bibliografic, de maxim interes mai cu seamă pentru sursele poloneze consultate, parcurse meticulos, pînă la ultima notiță, capabile să ofere o imagine atotcuprinzătoare a vieții „în succesiunea perioadelor ei sufletești", cu îndepărtate incursiuni genealogice, și a formației intelectuale a scriitorului, cu un impecabil repertoriu al izvoarelor poloneze utilizate în compunerea lui *Ioan-Vodă cel Cumplit*. Deși analizei propriu-zise a realizării literare a operei îi sînt rezervate numai 7 din cele 139 de pagini ale introducerii, în spațiul lor sînt subliniate cu justețe cîteva din acele trăsături — dramatismul, în-

---

[1] *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1941, p. 327.

[2] *B. P. Hasdeu*, în *Arta prozatorilor români*, București, Editura Contemporană, 1941, p. 140—141.

volburarea cromatică, ritmul năvalnic — convingătoare pentru demonstrația intenționată de autor[1].

Preocuparea „de ordin afectiv" întîi de toate, manifestată încă din anii adolescenței pentru personalitatea lui Ioan-Vodă, se va materializa mai tîrziu într-o carte, numită de Mihai Drăgan în monografia sa din 1972 „impresionantă prin arhitectura construcției, îngemănarea opticii vizionarului democrat cu aceea a oratorului patetic de factură patruzecioptistă". Portretele vădind „o mare putere de concretizare", „stilul sacadat", „imaginația evocatorului aprins, spontan", „lirismul ce nu și-a pierdut nimic din prospețime" îl determină să creadă că opera „poate fi revendicată cu egală îndreptățire și de istorici și de literați"[2].

În măsura în care e un răspuns, concluzia criticului reactualizează o dilemă prezentă, chiar dacă nu de fiecare dată explicit, în toate studiile dedicate operei lui Hasdeu : cărui domeniu anexăm scrierea despre Ioan-Vodă cel Cumplit ? N-ar fi cu desăvîrșire exclus ca trecerea timpului și modificarea unghiului lecturii cititorului actual să determine o mai decisă situare a ei, desigur, în zonele artisticului. A bănui posibilă o astfel de mutație presupune a încerca să-i găsim temeiurile, nu altundeva, firește, decît în textul lui Hasdeu.

Amănuntul de care fără îndoială s-a ținut seama, dar în prea mică măsură, în controversata discuție despre valoarea monografiei din 1865 este unul mărturisit, cu explicabilă nostalgie, de Hasdeu însuși în prefața ediției a doua din *septembrie 1893* : „Sînt acum aproape 30 de ani, în 1864, în casele lui Mircousch din piața Teatrului am scris pe *Ioan-Vodă cel Cumplit.*

Eram tînăr și scriam așa cum nu mai sînt în stare de a scrie astăzi : dar tocmai de aceea reproducînd lucrarea mea de atunci o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrînesc tinerețea... Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mi-am permis totuși a șterge pe tăcute cîteva mici scăpări

[1] *Studiu introductiv* la *Ioan-Vodă cel Cumplit (1572—1574)*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1942, p. CXXX—CXXXVI.
[2] *B. P. Hasdeu*, Editura Junimea, Iași, 1972, p. 175—181.

cari nu ating întru nimic nici caracterul organic peste tot, nici diapasonul de expresiune în parte" (s.n.).

Recunoaştere a insuficienţelor scrierii, remediabile cu prilejul republicării ? Cu siguranţă că da, însă nu în primul rînd asupra lor e cazul să stăruim. Invocînd *tinereţea autorului* ca pe unul din argumentele esenţiale în analiza monografiei *Ioan-Vodă cel Cumplit*, nu ne gîndim acum — deşi n-o excludem — nici la înariparea stilistică, pentru Hasdeu chiar de neregăsit ulterior la cumpăna maturităţii şi care, transformată în viciu formal, i-a fost imputată nu o dată de critică. Avem în vedere întîi de toate *seducţia unei personalităţi fascinante*, trăită totalitar — privilegiu, de prisos să mai adăugăm, al tinereţii numai. Pentru a ne convinge, fără să apelăm la exemplul unei alte individualităţi tot atît de captivante, ar fi de-ajuns să urmărim, prin contrast, manifestarea faţă de Ioan-Vodă a lui Grigore Ureche, cronicarul „vechi şi bătrîn", polemic invocat de Hasdeu. Relatarea sa, ne amintim, era făcută — semnificativ — din perspectiva acelui teribil sfîrşit, enunţat sec în titlul primului paragraf pe care i-l dedică : *De domniia lui Ion-vodă, ce-i zic Armeanul, carile mai apoi turcii l-au rupt cu doao cămile, 7078.* „Vărsările de sînge", „tăierile şi caznele" cu care îşi inaugurează domnia în martie 1572, cînd „au căzut în ţară cu oastea", sînt puse, toate, sub zodia unor şi mai sumbre prevestiri decit cele ale cometelor sau stelelor cu coadă ivite adesea în văzduhul medieval. Pînă la moartea, mereu anticipată prin sublinieri de felul „cum va veni la cea de apoi", indiciu neîndoielnic al necruţătoarei pedepse divine pentru „acele beliturі şi morţi groaznice fără dumnezeire" — mocneşte, posacă, un fel de spaimă bigotă în faţa „călcăturilor de lege" ale bărbatului însurat în postul cel mare.

Dar ceea ce pricinuieşte cu adevărat teroarea marelui boier, înfricoşat de gesturile coercitive ale domnitorului, este faptul că ele vizează *„agonisita tuturora"*. Ambiguitatea pluralului se risipeşte din momentul cînd aflăm împotriva cui se exercită tirania lui Ioan-Vodă : „Băgat-au în foc de viu pre vlădica Gheorghie de au arsu, dîndu-i vină de sodomie, auzind că are *strînsură de avuţie.* Mitropolitul Theofan n-ar fi ieşit

întreg de dînsul, de nu ar fi fugit prin munți de groaza lui. Temnițile pline de călugări. Și îngropă de vii pre Veveriță și pre popa Cozma și pre Molodețu călugărul, *iar din boieri și din cei mai de cinste sabiia lui nu mai știia și cu toate feliurile de morți îi omoriia*“[1] (s.n.).

La fel de inacceptabilă pentru cronicarul feudal este convingerea voievodului că „niminea n-au fost mai destoinic decît dînsul“. Poate de aceea, reconstituind cu sînge rece moartea lui cumplită din tabăra turcească, autorul preia din zvon public — crezînd-o umilitoare pentru mîndria domnitorului — o replică altminteri greu imaginabilă.

Că semeția lui Ioan-Vodă vine și din conștiința marii sale libertăți interioare n-o puteam afla bineînțeles din textul lui Ureche. Acolo domnitorul era văzut, cum ne încredințează citatul de mai sus, sub specia unei permanente amenințări a existențelor bazate pe *a avea*. În zilele cît au șezut în scaunul țării, în pericol s-au aflat „agonisita“, „strînsura“, „avuția“, și numai prin ele, sau datorită lor, viața oamenilor.

Din cu totul alt punct de vedere considerat, la Hasdeu Ioan-Vodă este *întruparea libertății de a fi*. Nu putem numi deloc întîmplător faptul că anume o scriere de tinerețe a autorului restituie conturul acestei personalități impetuoase, încrezătoare în șansele afirmării sale, altfel spus, imaginea exemplară a unei vieți orgolios întemeiate pe *a fi*, într-o necontenită, spectaculoasă și strălucită realizare de sine, chiar dacă în cele din urmă încheiată tragic.

În acord cu dimensiunile în care-și proiectează eroul, Hasdeu concepe un cadru de timp și de loc pe măsură. Nu înseamnă totuși că va începe — ne avertizează ironic în primele cuvinte ale cărții — precum Guizot, în studiul său asupra lui Shakespeare, „prin o lungă digresiune despre Adam și Eva“. Mult mai discret, se mărginește a arunca „o repede cătătură numai asupra Europei și numai în momentul precis“, adică în zecimea a șaptea a secolului al XVI-lea. Deschiderea

---

[1] Grigore Ureche: *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1958, p. 197.

astfel realizată amintește procedeul din *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, care debutează și ea cu o „ochire" asupra evenimentelor petrecute în „megieșie". E sigur că sugestiilor basoreliefului, reținute din lectura lui Bălcescu — modelul declarat al autorului — le datorează relatarea sa atît profunzimea cît și expresivitatea. Cum anume, mai exact, înțelege Hasdeu să creeze impresia de adîncime ne-o spune în prefața primei ediții a monografiei : „*Perspectiva* se cuprinde întru a dispune toate părțile întregului așa, încît să nu vă întîmpine lacune esențiale alăturea cu detalii superflue ; nimic să nu fie de prisos, nimic să nu fie descusut ; *cele importante să reiasă în relief pe prim plan, cele secundare să se umbrească pe planul al doilea, cele accesoare abia să mijească mai încolo*". (s.n.).

Ce înseamnă, dimpotrivă, perspectivă deficientă, adică dispunerea tuturor faptelor, indiferent de însemnătate, în același plan al semnificațiilor, putem vedea la Ureche, situat aproape fără excepție la aceeași distanță de oricare din evenimentele înfățișate. Nu ne va mira, astfel, să observăm că, spre exemplu, boala de ochi a lui Bogdan-vodă, trădarea vornicilor Murgul, Bilăi, a hatmanului Stavilă, temători de „mreaja vrăjmașului", fugiți la turci, inspectarea, din piscul dealului, a oștilor risipite prin văi, ploaia care moaie praful de pușcă și zădărnicește izbînda moldovenilor, mustrarea minioasă și-apoi „fărîmarea" lui Ioan-vodă, în sfîrșit, prada pustiitoare a tătarilor după moartea acestuia dobîndesc, fiecare, importanță egală în relatarea cronicarului.

A acorda regim diferențiat dovezilor numeroase antrenate în discuție era cu atît mai necesar la Hasdeu, unde *documentația* — prima remarcată de criticii autorului, care mărturisea cu liniște la un moment dat : „*Am văzut cu ochii noștri cel puțin vreo zece mii de documente originale* ; vorbim numai despre cîte am putut vedea" (s.n.) — este cu adevărat impresionantă, spre a nu mai presupune și că descumpănitoare pentru cititorul dintr-un veac zgomotos și prea grăbit ca al nostru.

Decis să nu se bazeze decît „numai pe izvoare", adică pe mărturii contemporane, adesea oculare, limpezite prin con-

fruntări și dezbateri minuțioase, duse „pînă la ultima probabilitate", Hasdeu nu oferă nici o aserțiune nejustificată în josul paginii de note, nu o dată amplificate în veritabile „dezvoltări analitice". A scrie *Ioan-Vodă cel Cumplit* a însemnat în felul acesta a tria și ierarhiza un material imens, a reține sau dimpotrivă a renunța, a face, cu alte cuvinte, *lectură critică de izvoare*. Mărturiile sînt căutate pretutindeni : la Arhivele statului ca și între documentele mănăstirii Golia, în actele diplomatice ale ambasadei franceze la Constantinopol, în enciclopedii metodice de artă militară, ca și în scrisori și cronici, la Seneca și Bălcescu, la Paul de Alep și Mitropolitul Varlaam, la Charrière, Macchiavelli, Sarnicki, Neagoe Basarab ori Cantemir, în condici, manuscrise și letopisețe, în biblioteci străine, unde „în curs de mai mulți ani a strîns cu sudoarea feței grămezi de material în legătură directă și indirectă cu obiectul acestei cărticele".

„Nevoia aerului sacru al arhivelor" — au exclamat, nu scutiți de-o intenție malițioasă, criticii, fără a încerca să facă dreptate pînă la capăt unui autor dispus să-și recunoască, așa cum o face, și trebuința, nu mai puțin acută, *„de cer"*. Rezultatul este acea respirație largă, liberă — la lectură, senzație datorată și efectelor basoreliefului — într-un cîmp vast al ipotezelor menite să reconstituie pe fundalul neguros al amurgului de veac „figura cea curat românească a eroului", șovăitoare în depărtarea tabloului, dar tot mai deslușită pe măsură ce se apropie de țintă.

Dacă, în afara oricărui dubiu, zăbava în liniștea încremenită a bibliotecilor provoacă scriitorului voluptăți de erudit hotărît să „desmormînteze adevărul", împotriva tuturor „alucinațiunilor", nu trebuie să credem, conformîndu-ne astfel unei prejudecăți curente, și că pulberea seculară a documentelor răscolite i-ar încețoșa privirile ; ori că pasiunea investigației savante, ambiționînd epuizarea surselor pînă la aparent insignifianta notiță marginală, ar face imposibilă vibrația în fața manifestărilor nemijlocite ale vieții. Traiectul între acestea din urmă și documente este străbătut în ambele sensuri și, cu toate că în sistemul de referință al autorului în-

tîietatea e deținută de argumentele livrești, pulsația trăirii nu e prin nimic anulată. Despre boierii uciși de Ioan-Vodă în ziua de Paști și plînși de Ureche, Hasdeu scrie în replică : „Alți boieri urmară unul după altul, deși nu toți avuseră plăcerea de a muri înfruptați de ouă roșie". Alteori, o faptă a domnitorului — pilda nemaiauzită pînă atunci a arderii de viu a unui episcop — îl trimite cu gîndul la textul legiuirii din *Codicele Teodosian* : „Sodomitul să piară prin flăcări în prezența poporului", la care adaugă insinuant : „Ioan-Vodă ținea prea mult pesemne la litera dreptului roman !" Urmarea, căutată pe firul istoriei, este că în nici o mănăstire din Moldova nu i s-a întîmplat să găsească portretul lui Ioan-Vodă sau numele lui înscris în vreun pomelnic ; o sută de ani mai încoace, un mitropolit îl șterse chiar din catalogul domnilor țării, scris în versuri. Răzbunarea fariseilor cu sumbră memorie atrage, în concluzie, sarcasmul scriitorului : „Apoi dă ! Ura sa pentru boieri și călugări, desprețul său pentru aristocrația de tot felul, Ioan-Vodă, în unele cazuri, știa să le manifeste și fără ajutorul gelaților".

O lectură paralelă ar putea demonstra cum antecesorul îndepărtat al autorului, cronicarul, imobil în jețul său, nu se investește cu nimic mai mult în scena morții eroului decît în aceea a înscăunării sale ori a cutărei bătălii pierdute sau cîștigate. Participarea lui Hasdeu, dimpotrivă, chiar dacă manifestată într-o gesticulație romantică nu îndeajuns supravegheată, ori în imprevizibile salturi de umoare, dă totdeauna preț diferit faptelor. „Miopia" pricinuită de cercetarea stăruitoare a hrisoavelor este exclusă, căci, nu rareori, îl surprindem pe scriitor ridicîndu-și ochii din manuscrise pentru cîte o actualizare neașteptată, introdusă prin cuvintele lui Shakespeare din *Henrik al IV-lea* : „Evenimentele se repetă". Similitudinea situațiilor desființează distanțele temporale, astfel că, între un citat din Grigore Ureche și altul reprodus după Thierry, rămîne loc numai pentru mîhnirea cauzată de soarta grea a țării : „Ți se pare că auzi răsunetul cîntecelor țărănești din întunericul feodal al evului meziu : Stăpînii ne fac numai răutăți ; ei nu ne dau nici cuvînt, nici dreptate ; ei

au toate, iau toate, mănîncă toate, lăsîndu-ne a trăi in sărăcie şi în durere..."

Altă dată, substituindu-se privirii personajului său, Hasdeu are viziunea tulburătoare a unei naţiuni mari zbuciumîndu-se sub apăsarea unei clase mici, pentru ca apoi — hiperbolizînd livresc — să conchidă : „Era statua lui Laocoon, dar o statuie vie şi de proporţiuni imense !" Cu prilejul imediat următor, relatarea contemporană a lui Gorecki (1578) îl familiarizează cu glasul domnitorului, rostindu-se fulminant în obşteasca adunare a ţării. Cuvîntarea celebră — lecţie de vibrant patriotism — nu e însă transcrisă pur şi simplu după izvorul polonez consultat ; pentru a-i urmări efectele în rîndul numeroşilor auditori, scriitorul trebuie, la rîndu-i, s-o asculte dimpreună cu aceştia. În final, cînd, tot atît de pătruns ca şi ei, simte nevoia să se intereseze mai îndeaproape de cei cărora li se adresase „electrica voce a principelui", află din mărturia unui alt călător polonez în trecere pe-atunci prin Moldova (Strykowski, 1582) că e vorba de strănepoţii lui Ştefan cel Mare, oameni „deprinşi a celebra în toate zilele, cu sonul alăutei, suvenirul strălucitelor victorii de la Racova, de la Cozmin, de la Baia..."

Faptul că în expunere sînt mereu invocate astfel de probe aparţinînd infrastructurii documentare a scrierii i-a determinat pe cercetători să vorbească de stînjeneala resimţită de autor în domeniul liber al creaţiei propriu-zise. Învinuirea de lipsă a imaginaţiei, exprimată nu de puţine ori, ar putea fi interpretată şi ca reflex al unei aşteptări contrariate. Aceasta deoarece ori de cîte ori au fost întîmpinaţi în paginile monografiei lui Hasdeu de dovezi indubitabile că ea nu este operă de ficţiune — aşa cum presupuseseră — criticii s-au grăbit să decreteze şi că, implicit, autorul n-are fantezie. Nedreptatea astfel săvîrşită e evidentă, şi nu numai repetînd că intenţia scriitorului, enunţată încă din prefaţă, vizează o restituţie verificabilă în toate articulaţiile sale prin argumentele izvoarelor contemporane. Eventuale sugestii în acest sens ar fi de reţinut şi din textul lucrării, unde grăitor ni se pare a fi mai cu seamă episodul *jafului Brăilei*, citadela numită cu

o sută de ani mai înainte de un istoric bizantin „cea mai celebră piață în toate țările române", vizitată în tot cursul evului mediu „pînă și de vase spaniole venite din depărtatele țărmuri ale Barcelonei". Soluția pentru care optează aici scriitorul este *evocarea indirectă* a evenimentului printr-un altul asemănător. Așadar, în loc să imagineze scena, Hasdeu citează o mărturie documentară, tocmai pentru că i se pare de același caracter, extrasă din lectura unui istoric italian din vremea respectivă. Parcurgînd tabloul jafului Romei, cititorului nu i se cere în cele din urmă decît efortul unei minime substituiri a elementelor, în scopul obținerii imaginii similare a Brăilei asaltată de năvala devastatoare a armatei lui Ioan-Vodă. Prin comparație, proporțiile evenimentului sînt mai pregnant sugerate de autorul care, procedînd astfel, dorește și să scuze „barbaria" domnitorului, găsindu-i un echivalent cu nimic mai prejos. Sau, așa cum ține să ne prevină, generalizînd totodată, „pentru a judeca gradul civilizațiunii unui popor, nu trebuie să ne bazăm pe propriile noastre idei moderne, ci să-l confruntăm, fără prevențiune, cu toate celelalte popoare din aceeași epocă". Elocventă pentru ceea ce reprezintă în vederile lui Hasdeu prestigiul dovezii contemporane, sublinierea ne-ar putea scuti să-i mai reproșăm scriitorului absența abilității imaginative. Căci imediat după această precizare, strămutarea teatrului luptei într-o altă parte a Moldovei îi dă ocazie să-și ia revanșa asupra istoricului subjugat de memoria izvoarelor. Părăsind cabinetul înțesat de manuscrise și hărți militare, autorul se dovedește în stare și de „trăsături repezi de pictor, de uimitoare imagini", surprinse cu acel „mare simț al tristeții și aridității scitice", remarcat de G. Călinescu[1]. Monotonia deșerturilor nisipoase presărate cu păducei și măcieși, cu ierburi sălbatice și buruiene între care se ivește din loc în loc *„fantasticul scaiete,* al cărui cap, rotund ca o minge, spinos ca un ariciu și ușure ca puful se deslipește toamna de putrezitul său trunchi și apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vîntului, rotește mereu de-a lungul pustiului" sugera lui Mihai Drăgan „priveliștea stepei necuprinse peste care adie ceva din suflarea rece a

[1] *Op cit.*, p. 327.

Tristelor lui Ovidiu".[1] După cum, pentru noi, percepţia acută a acelei teribile sicităţi, evocatoare a căldurii ucigătoare din regiunile africane, aminteşte de viziunile dobrogene de mai tîrziu din *Jurnalul* lui Gala Galaction.

Nu atît succesiune de scene, monografia *Ioan-Vodă cel Cumplit* este mai curînd neîntreruptă dezlegare de probleme, unele politice, „dintre cele mai vitale", altele de ordin militar, strategic şi tactic, susţinute de permanente actualizări. Dacă rezultatul dobîndit finalmente nu întruneşte de fiecare dată atributele ficţiunii, nu decurge cu necesitate că scriitorul n-ar avea imaginaţie. În marginea documentelor, fantezia lui Hasdeu inventează posibile prelungiri ale dezbaterii, manifestîndu-se în multiplicarea punctelor de vedere, a ipotezelor şi criteriilor de apreciere. *Imaginaţia*, dacă o putem numi astfel, *interogativă* a acestui autor ce nu conteneşte să pună întrebări textelor, iscodind permanent actele ce-i stau în faţă, dar şi pe sine, deopotrivă pe cititor, este creatoarea unui *spectacol al inteligenţei scăpărătoare*, eclatant tocmai datorită surprizei asociaţiilor. În prezenţa unui „morman" de fapte, inegale ca importanţă, ea se verifică totodată şi în modul selectării şi dispunerii lor în pagină. Astfel, *lupta de la Jilişte* — moment de referinţă în campaniile militare ale lui Ioan-Vodă — este prezentată printr-o alăturare de asemenea detalii semnificative : în aşteptarea bătăliei, domnul muntenesc bea vin de Drăgăşani în sănătatea fratelui său, turcii, în schimb, beau haşiş ; tabăra era fără şanţuri ; caii păşteau în voie pe cîmp ; inamicii dormeau visînd victoria ; asaltul neprevăzut din faptul zilei îi trezeşte însă cu strigătele de furie, ţipetele de durere, tropotul cailor şi zăngănitul armelor. Tabloul măcelului, viguros trasat, este găsit şi de-această dată la un martor ocular, reprodus aidoma : „Era un spectacol hidos ; spaţiul cîmpului sta aşternut de cadavre, preserat de arme, îmbuibat de sînge, numai pe alocurea vedeai cîte un rănit mai sbuciumîndu-se între viaţă şi moarte, vrînd să fugă, vrînd să se ţină pe picioare, încercînd a se rădica din ţărînă şi iarăşi căzînd..." Intervenind, scriitorul recapitulează concis, tot în spirit livresc şi-acum :

---

[1] *Op. cit.*, p. 180.

„Glorioasa armată a lui Satana, zdrobită de mînia Cerului, în poemul lui Milton !"

Dar cu adevărat incitant devine textul abia cînd autorul, aflat în posesia tuturor amănuntelor, deschide o nouă perspectivă asupra bătăliei de curînd încheiate. Unui prezumtiv critic malițios, tentat să creadă — „pentru a micșora gloria eroului în strălucita victorie de la Jiliște" — că ea s-ar explica prin „neștiința și neglijența capilor armatei celei biruite", Hasdeu îi desfășoară pe dinainte — cu pasiunea reconstituirii luptei pe-o imaginară tăblie împînzită cu soldați de plumb — o „aprofundată expozițiune de motive" : analizează îndeaproape „rațiunile de forță majoră", după cum respinge „acuzațiile strategice", se entuziasmează de „minunata execuțiune a ordinilor lui Ioan-Vodă" ca și de „repeziciunea mersului, tăcerea mișcărei, calculul timpului, îndemînarea atacului" — alcătuind la un loc însușirile unei „artistice operațiuni". Totul — de la specia asaltului numit în arta militară „ordine concavă" și practicat în bătălii ilustre de Hanibal, Narses ori Eduard III, pînă la „dimineața brumoasă, ca mai totdeauna în învecinările apelor" — este menit să aducă în strălucirea prim-planului convingerea că „sublimul victoriei consistă în inteligența cea mai vie unită cu sîngele cel mai rece", demonstrate de Ioan-Vodă. Pentru a-i da cititorului o idee și mai exactă în legătură cu prețul acelei izbînzi, Hasdeu reproduce episodul pitoresc al ofertei splendide făcută de un agă prizonier care, dornic să se răscumpere din mîinile cazacilor, pentru a nu fi dus înaintea teribilului voievod, le-ar fi propus să-l cîntărească de șase ori, contrabalansîndu-l o dată cu mărgăritar, de două ori cu aur și de trei ori cu argint. Incoruptibili, cazacii predau captivul, punînd credința jurată principelui mai presus decît orice avuție. Fidelitatea lor — ajunsă la un asemenea grad de cavalerism — oricît i s-ar părea de neprobabilă din partea unei oștiri mercenare din veacul al XVI-lea, mai ales că scriitorul își amintește povestea lui Du Bellay despre necredința lefegiilor elvețieni din armata franceză, e caracterizată astfel „mai în relief" de o

fabulă care, evident, hiperbolizează, dar în profitul efectului literar, minunatele lor însuşiri.

Analiza „resoartelor parţiale" ale fiecăreia din bătăliile lui Ioan-Vodă, explicarea succeselor prin varietatea mijloacelor — diferite terenuri, deosebite arme, ordine de bătaie, timpuri etc. — se încheie cu rezumatul „principiilor sintetice" ale acestui „geniu militar", glorificat de un vechi autor polonez în *Instituta rei militaris* din 1640 pentru ştiinţa de a-şi înfrîna numeroşii ostaşi prin „prestigiul elocvenţei şi familiaritate". Apoteoza unui erou, pentru Hasdeu, prin nimic altfel decît Hanibal, Cezar, Wallenstein, Frederic cel Mare ori Napoleon, prevesteşte catastrofa apropiată. Motto-ul aluziv din Shakespeare e numai preludiul căderii : „Astfel uneori ziua cea mai senină are un nor... *Domnilor, cîte ceasuri sunt ?*"

Trădarea lui Ieremia Golia — cu naivitate scuzată de Grigore Ureche — are, din contră, pentru Hasdeu gravitatea unei ticăloşii de stigmatizat în vecii vecilor în memoria strănepoţilor. Amînînd expunerea „faptei patricide", scriitorul începe cu un meticulos examen topografic al unor locuri „deprinse a vedea catastrofe". Rememorînd, notează că în apropierea cetăţii Isaccea se afla într-o vreme un oraş dacic, dărîmat de ostaşii lui Alexandru Macedon în expediţia lor dincoace de Dunăre ; aici, perşii lui Darius trecură Istrul în nefericitul război cu nomazii sciţi, tot aici, un împărat roman fu înfrînt cînd s-a hazardat contra goţilor. Pînă în zilele sale — constată autorul străbătut de-o înfiorare ce ne duce cu gîndul la evocările arheologice, vibrante în austeritatea lor lapidară, din paginile lui Vasile Pârvan — din „misterul ţărînei se dezgroapă în toţi anii preţioase antichităţi grece şi latine, testamente ale unei lumi pierdute".

În prezentarea luptei, scriitorul urmăreşte două planuri a căror vremelnică intersectare evidenţiază cum imensa investiţie de energie prestată de Ioan-Vodă, comandantul în măsură „să ghicească prin geniul său toate misterele artei militare moderne", şi aflat de aceea la un pas de-o victorie fără precedent, a putut fi zădărnicită de vînzarea mizerabilă a unui pîrcălab căruia — după o expresie culeasă din *Analele*

lui Tacit — domnitorul „îi dase tot ce poate primi un supus“. Vinovăția trădătorului este agravată de fiecare nou detaliu reținut de scriitor : stupefacția lui Ioan-Vodă întîmpinat de mulțimea înspăimîntătoare a armatei turcești ieșind în ordine din văile înconjurătoare ; consternarea pricinuită de cavaleria „plecînd steagul, ridicînd cușmele pe sulițe și trecînd la dușmani“; imaginea nocturnă a cîmpului peste care oștenii torturați de sete aștern petece de pînză pentru a absorbi roua ierburilor ; ruinele fumegînde ale satului Roșcani, pustiit de tătari ; incursiunile turbate asupra posturilor inamice, tăiate, măcelărite, de unde, „crunți de sînge“, ostașii revin „cu mulțumirea lui Ugolino din *Infernul* lui Dante, cînd roade capul vrăjmașului Ruggieri !“

Parlamentările în cursul cărora Ioan-Vodă demonstrează că „își iubește țara mai mult decît pe sine însuși“, apoi capitularea de la Roșcani — pusă în relație cu eroica apărare a cetății Famagusta din Cipru, urmată de schingiuirea viteazului Bragadino — subliniază, prin opoziție, „perfidia otomană“. Împotriva onoarei și a jurămîntului, în cortul beglerbeiului, unde Ahmed-Pașa îl așteaptă înconjurat de ieniceri, agale, bei, sangiaci, îmbulzindu-se cu toții să-l vadă pe teribilul erou de la Jiliște și Brăila, Ioan-Vodă este ucis mișelește. Grandoarea domnitorului, singur în mijlocul musulmanilor „îndobitociți prin excesul banchetelor“, „amețiți prin furia opiului“, face cu atît mai odioasă crima renegatului Djigala-zadé, „junele moale, desfrînat, nestatornic, mîncăcios, bețiv...“ Îmbărbătați de inițiativa acestui monstru, „ienicerii se azvîrliră asupra victimei, tăiară majestosul cap ce-i speria mai deunăzi pînă și-n taina visurilor, și-l înălțară pe-o suliță. Apoi temîndu-se, poate, ca un al doilea cap să nu răsară cumva pe desfiguratul corp, ei legară trunchiul martirului de coadele a două cămile, cari gonite în direcțiuni opuse, îl rupseră în hidoase fragmente“.

„Mîrșava trădare națională“ a pîrcălabului Ieremia Golia își dezvăluie abia în aceste clipe întreaga grozăvie. Scuza pe care i-o găsește „analistul cocon“ — cum îl numește sarcastic Hasdeu pe Grigore Ureche — nu este altceva decît „decla-

mație cu aer de criminală inoceață" a unor „fraze obscure și diminutive". Dimpotrivă, paginile autorului — patetic în acest „dureros martirologiu, împurpurat de sînge", cînd pe poarta palatului din București surprinde expuse două capete domnești, „unul, de curînd secerat, conserva încă ceva sufletesc, asemenea undei de care atingîndu-se în sbor aripa unei păsări întipărise în ea pentru o clipă o vagă mișcare", celălalt „cosit de demult și adus de departe, livid, fix, speria prin un aer de ironie mortală, nu din astă lume, ci din nește sfere superioare" — amintesc vigoarea expresivă a pînzelor lui Caravaggio.

După moartea eroului, din anii veacului al XVI-lea, calificat drept „secol al lui Ioan-Vodă", mai rămăseseră cîțiva. Scurgerea timpului — năvalnică în vremea scurtei sale domnii — încetează. Locul acțiunilor dinamice, de mare eficiență — opuse dormitării sultanilor pe sofalele haremului, în aburii vinului de Cipru — este cedat în carte epistolelor bizar de lungi, cuprinzînd semețe porunci, schimbate între turci și poloni ajunși la „deplină înjosire vasală". Pe tronul Moldovei, cumpărat cu îndoit haraci, domnea în liniște „ca într-un mormînt" Petru cel Șchiop, înconjurat de ciocoii ce-l numeau „matcă fără ac" și de călugării grăbiți să-i admire cunoștințele în astronomie și muzică. La altă scară, istoria pare că se repetă : coroana — vestejită pe fruntea unui „trîndav cirac" al Porții — este luată de fratele lui Ioan-Vodă, Potcoavă, moștenitorul unei scîntei din acel geniu militar întrupat acum într-un cavaler de tip medieval, disprețuitor al foloaselor materiale, dar dornic de renume. În spiritul reeditării evenimentelor, e de presupus însă ivirea altor moldoveni, „vai, de felul pîrcălabului Ieremia Golia", mărirea în continuare a tributului datorat turcilor, perpetuarea imixtiunilor în treburile Moldovei. Moartea însăși înseamnă reluarea înfricoșătorului martiriu. Narațiunea din 1578 a florentinului Filip Talducci, păstrată în arhivele Medicilor, învăpăiază paginile finale ale monografiei, totodată sfîrșitul de veac, cu o mărturie pilduitoare, tradusă de Hasdeu literă de literă, „precum în tribunaluri se înregistrează fără nici o

schimbare depunerile unui martor ocular". Fiindcă decapitarea lui Potcoavă este evenimentul în măsură să readucă în discuție un destin exemplar și nicidecum sfîrșitul lui Petru cel Șchiop, care „fără să cheme la arme pe toți fiii țării, fără să stea în fruntea vitejilor, să apere cu pieptul hotarele Moldovei, să umple lumea cu fala izbînzilor sale și pe păgîni de teroare", și-a păstrat „letargica domnie" pînă în 1591, cînd „își strînse catrafusele și plecă în Germania".

Simpla cronologie a faptelor vine să sprijine demonstrația urmărită de autor în cartea sa. Succesiunea domnilor cuprinde, crede Hasdeu, această profundă lecție filosofică : „Tronurile se dobîndesc lesne și se pierd greu de către acei ce-i vrea țara, se dobîndesc cu greu și se pierd lesne de către acei ce țara nu-i vrea".

Orientîndu-ne după vastitatea materialului documentar așezat la temeliile scrierii, rezultatul final e de apreciat întîi de toate pentru calitățile evocării sintetice. Deductibilă la toate nivelele sale, așa cum era de așteptat în cazul unei lucrări de tinerețe, dintr-o mare *admirație :* pentru *aventurierul*-milionar, statornicit la Constantinopol pentru o vreme, ca unul din cei mai avuți comercianți de pietre scumpe, întrecînd prin bogăție și lux pașalele și agalele capitalei musulmane ; pentru *domnitorul* cu dibace politică externă și înțelepte măsuri administrative, cu o activitate diplomatică de o finețe rară și de o întindere extraordinară ; pentru *căpitanul* ale cărui principii ostășești erau surprinzător de înrudite cu „preceptele științei de astăzi" ; pentru *bărbatul* cu generozitate înzestrat fizicește, captivînd nu numai ostateci, dar și simpatii, inteligent în a-și fi apropiat „în sinteză" toate rezultatele progresului epocii.

Că, în felul acesta, meditația în legătură cu destinul exemplar al eroului n-a putut fi scutită de excese romantice era de asemenea fapt previzibil. Căci nu e oare Hasdeu. primul, surprins de patos cînd își verifică la un moment dat „diapasonul de simțire ?" Singur, în tăcerea unei nopți cu lună melancolică, scriindu-și cartea, imaginația îl poartă „departe, departe — la ceea ce nu mai este, sau la ceea ce nu

este încă", uitînd prezentul și confundînd într-o rază trecutul și viitorul, făcîndu-l să se resimtă de „cutremurul bătăii inimii", de „furnicarea prin sînge a unor fluvii de forță".

Dacă Hasdeu are totodată dreptate și cînd susține că „orice operă literară este pînă la un punct o icoană a autorului", atunci monografia *Ioan-Vodă cel Cumplit* întrunește atributele unui portret al scriitorului în tinerețe.

DOINA CURTICĂPEANU

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. *EDIȚII*

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT. Aventurile, domnia, resbelele, moartea lui ; rolul său în istoria universală și în viața poporului român (1572—1574), București, 1865. Ediția a II-a, București, 1894.

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT. Editura Cartea românească, București, [1922].

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT (1572—1574). Editura Scrisul românesc, Craiova, 1942. Ediție comentată de I.C. Chițimia.

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT. București, 1942. Colecția „Muncă și lumină".

SCRIERI LITERARE, II. Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1960. Prefață de George Munteanu. Colecția „Biblioteca pentru toți".

SCRIERI ALESE, I. Editura pentru literatură, București 1968. Ediție de J. Byck. Cu un studiu introductiv de George Munteanu.

PAGINI ALESE. Editura Tineretului, București, 1968. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Mihai Drăgan. Colecția „Lyceum".

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT. Editura Militară, București, 1969. Ediție și cuvînt înainte de C. Mohanu.

SCRIERI ISTORICE, I. Editura Albatros, București, 1973. Ediție îngrijită, prefață și bibliografie de Aurelian Sacerdoțeanu.

II. RERERINȚE CRITICE

Pompiliu Constantinescu: *Spectrul interior al lui Hasdeu,* în „Vremea", an. V, nr. 253, 4 septembrie 1932. Reprodus în *Scrieri* 3, Editura pentru literatură, București, 1969, p. 116—119. Ediție de Constanța Constantinescu.

N. Iorga: *B. P. Hasdeu,* în vol. *Oameni cari au fost, 1,* Fundația pentru literatură și artă, București, 1934. Ediție nouă, Editura pentru literatură, București, 1967, p. 183—186. Colecția „Biblioteca pentru toți".

G. Călinescu: *Proza și teatrul după 1859, Esseul și romanul. B.P. Hasdeu,* în vol. *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent,* Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1941, p. 320—332.

Tudor Vianu: *Scriitorii savanți. B. P. Hasdeu* în vol. *Arta prozatorilor români.* Editura Contemporană, București, 1941. Ediție nouă, în vol. *Scrieri,* 5, Editura Minerva, București, 1975, p. 81—84.

Șerban Cioculescu: *B. P. Hasdeu,* în vol *Istoria literaturii române moderne* de..., Vladimir Streinu și Tudor Vianu, Editura Casa școalelor, București, 1944. Ediție nouă, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p. 129.

Aurelian Sacerdoțeanu: *B. P. Hasdeu,* în „Studii", nr. 4, Editura Academiei R.P.R., 1957, p. 158—159.

Al. Dima: *Bogdan Petriceicu Hasdeu, scriitorul,* în „Analele Academiei R.P.R.", vol. XIII, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 250—254.

George Munteanu: *B. P. Hasdeu,* Editura pentru literatură, București, 1963, p. 124—126. Colecția „Mica bibliotecă critică".

Mihaela Mancaş: *B. P. Hasdeu*, în vol. colectiv *Studii de istoria limbii române literare, secolul al XIX-lea*, II, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1969, p. 292—305.

Mihai Drăgan: *B. P. Hasdeu*, Editura Junimea, Iaşi, 1972, p. 170—185.

* * * *B. P. Hasdeu interpretat de...*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1972. Antologie stabilită şi îngrijită de Grigore Brâncuş.

D. C.

CUPRINS

Lector : GHEORGHE GHEORGHIȚĂ
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

*Bun de tipar 17.VII.1978. Tiraj 86 100 ex. broșate.
Coli ed. 12,18. Coli tipar 16*

Comanda nr. 80 217
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Piața Scînteii nr. 1, București
Republica Socialistă România

ARCADE

EDITURA
MINERVA

Lei 6,75